

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TANDORI DEZSŐ versei és aforizmái 241
TAKÁCS ZSUZSA versei 253
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 255
TATÁR SÁNDOR: Arno Geigerről 259
ARNO GEIGER: Annát nem elfelejteni! (*novella*) 261
CSAPLÁR VILMOS: Hitler lánya (*regényrészlet*) 275
TOMPA ANDREA: A hóhér háza II. (*részlet egy készülő regényből:*
Kocka) 282
NÁDAS PÉTER: Svájc jelei 290
GÉCZI JÁNOS: Trachelospermum jasminoides 292
ZSIGMONDI BARNA versei 306
KORPA TAMÁS verse 308
SIROKAI MÁTYÁS versei 311
BÁTHORI CSABA: Lengyel Balázs pályakezdése 313

*

- BACSÓ BÉLA: Tragédia és jellem (A görög tragédiához és annak
elméletéhez) 315
JEAN-JACQUES ROUSSEAU: Portrém 326
MARSÓ PAULA: Rousseau költői emlékműve –
a Saint Pierre-sziget (*tanulmány*) 334

*

- M. NAGY MIKLÓS: Óriásplakát helyett (Balázs Attila: Kinek Észak,
kinek Dél) 341
MIKOLA GYÖNGYI: Kortársunk-e a szerzetes? (*Gondolatok*
Varga Mátyás Nyitott rítusok. Kortársunk-e a művészet? című
esszékötetéről és az Arcus Temporum fesztiválról) 346
HAVASRÉTI JÓZSEF: Determinált pályáívek (Bezeczky Gábor:
Irodalomtörténet a senkiföldjén) 352
HALMAI TAMÁS: Szellős terep (Tükördara. Írások Parti Nagy Lajos
költészetéről, prózájáról és drámáiról) 363
KISANTAL TAMÁS: Too old to rock and roll, but... (*Hasítás.*
Magyar rocknovellák) 366

TANDORI DEZSŐ rajzai

Bohócok (Karinthy & Kosztolányi) 242

Szentkuthy 247

Ottlik öregen 250

Mészöly Miklós 252

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

OKM

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

680,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 9003

JELENKOR

LII. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4080,- Ft, a II. félévre 3400,- Ft,
egy évre belföldre: 7480,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MÁRAI SÁNDOR-DÍJAT kapott életművéért Békés Pál író, Háy János író, költő és Molnár Vilmos író. Az elismeréseket 2009. január 22-én a Magyar Kultúra Napja alkalmából vették át a szerzők Hiller István kultuszminisztertől. Gratulálunk a díjazottaknak!

*

GEORGES KORNHEISER francia író és műfordító nyerte el idén a Nicole Bagarry-Karátson díjat százötven Adyvers formahű és hiteles francia fordításáért. Az elismerést, melyet Karátson Endre alapított Nicole Bagarry-Karátson (1938–2000), a kiváló fordító emlékére azzal a céllal, hogy bátorítsa a magyar irodalmi művek franciára fordítását, a díjazott február 11-én vette át a Párizsi Magyar Intézetben.

T. VINTERBERG – M. RUKO – B. HANSEN Az *ünnep* című drámáját mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban január 23-án Csizsár Imre rendezésében.

*

A JANUS EGYETEMI SZÍNHÁZ „Hátársáv” című sorozatában Buster Keaton *sétája* címmel Mészáros Péter állította színpadra az „élő némafilm” alcímet viselő előadást február 2-án.

*

DLA 2005–2008 címmel, Tolvaly Ernő emlékének ajánlva nyílt kiállítás a PTE Művészeti Kar Doktori Iskolája hallgatóinak munkáiból a Pécsi Galériában január 23-án. A tárlatot február 15-ig látogathatták az érdeklődők.

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat.

A díjat azon első kötetes magyar nyelvű prózaírók egyike kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény) 2008-ban jelent meg.

A díj összege 350.000 Ft.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző és jelölhet könyvet ugyanilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:

2000 Szentendre, Szajkó u. 4.

További információk: 30/297-28-06

A postára adás határideje: 2009. március 31.

Szerzőink

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Arno Geiger (1968) – osztrák író, Wolfurtban és Bécsben él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Csaplár Vilmos (1947) – író, Budapesten él.

Tompa Andrea (1971) – színikritikus, a *Színház* című lap szerkesztője, Budapesten él.

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémben él.

Zsigmondi Barna (1935) – kutató, Budapesten él.

Korpa Tamás (1987) – költő, irodalomkritikus, az *Új Hegyvidék* és a *Szkhion* című irodalmi lapok szerkesztője, a Debreceni Egyetem hallgatója.

Sirokai Mátyás (1982) – költő, Budapesten él.

Báthori Csaba (1956) – költő, műfordító, esszéista, Budapesten él.

Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) – filozófus, író.

Marsó Paula (1978) – az ELTE BTK Filozófiai Doktori Iskola Esztétika Programjának Phd-hallgatója, Budapesten él.

M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, kritikus, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Suhamló-idő böngészde

(Aforizmái, emlékei, töredékei a sorsa-szerzőnek)

*Kis gyűlevész aforizmás
hely, szűk prizma, karizmás,
járjon utána remény,
hitre: előre-szerén.
Szerkezet: ennyi szerény cél?
él nincs, s bármi erény kél,
visszaveszik szaporán
más órák, mi-során
széltárt várakozásnak,
mondhatnám ha-mi másnak,
mit mondtam, s mi je túlzás:
innen „én”, nem a túl-más,
rólam-bölcselet adja,
hol jelesebb, s mi je gyatra!
S innét jöjj, laza rendben,
mind, te idő, „ki” leteltem.*

Nézeteim

(Természetesen közönség-kiszolgáló az aforizma és a szellemi „sztori”)

Mestereim emlékének
(ld. rajzok)

*Egykor
annyi mindent csináltam,
sem mire nem figyeltem.
Ma
nem csinálok semmit;
remélem, erre figyelni fogok.*

*

Botucos
Bus

Vanilla
Crisis

*Nem csinállok semmit.
„Nem tesz semmit.”*

*

*Egykor
egy szint alatt nem érdekeltek.
Ma
egy szint felett nem érdekelnek.*

*

*Nem az, hogy én szoruljak bárkire is,
de legyen valaki, aki rám szorul
és megbízhat bennem.
(Mozgássérült kis veréb úr madaram.)
Ha rajtam múlt volna, hát nem az,
hogy az ember nem jön le a fáról,
de
fel sem ment volna ehhez.*

*(Érdekes, valakinek mesélem ezt, reálisan
érti. Haha. Én meg úgy gondoltam el,
hogy ha rajtam múlik, nem lett volna ki-
nek-minek lejönnie, mert stb. Biztos, ami
biztos.)*

*

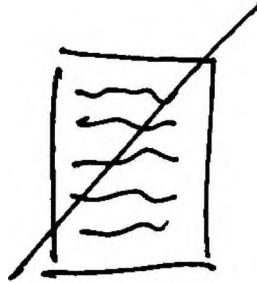
*Írott művem idegen tőlem.
Egy könyvem kilencven százalékát már áthúztam.
Csak a rajzokat nem. Nem tudok rajzolni.
De írni tudok-e? A csinálásnál: mi az,
tudni?*

*

*Kevés a Semmi kifejezésére,
ha áthúzol egy nullát.*

*Valami igazinak hihető szöveget
kell áthúznod!*

*

*Amíg élek,
énlek.
De nem téged.*

*

*Camus: Közöny.
Nem hű cím.
Az idegen
az eredeti és hű cím.
Már ameddig és akinek.
Én ma nem vagyok itt idegen,
én vagyok itthon!
De közönnyel tölt el
még ez is.
Hát még a többi.
Csak legközvetlenebb szeretteim
sorsa nem tölt el közönnyel.
És az egészségem.
De még az is, amennyiben a fennálló világnak
materiálisan
védenie kell meglétemet,
az is közönnyel tölt el.
Ám az már a vég küszöbe lehet csak,
nekem,
amikor összeomlik úgy.*

*

*Nem én vagyok erőszakos,
hogy a beszédet én akarom kezdeményezni.*

*Ők az erőszakosak,
mert én nem tudok jól
megfelelni
soha.*

*

*Az internet s a hasonlók:
nekem mind olyan,
mintha kutyánkat
még a lakásban is sétáltatni kellene.
(Ráadásul kutyánkat
feleségem viszi sétálni,
de ez más kérdés.
Pláne!)*

*

*Szomoryt Kosztolányi agyon-vissza felmenti,
hogy mindig önmagát magasztalta.
Azt írja róla: ha még többet mondana
(saját dicséretéül),
ő azt is aláírná.
Hát akkor valami halvány jogom csak van,
hogy mindig magamról beszéljek!*

*

*A világ nem hazugság.
A világ
csak az igazsághoz képest hazugság.*

*

*Annyi közöm sincs hozzájuk,
mint amennyi köz
a közönyben van.*

*

*Milyen lehetett Aljosa
a valós életben?
De pontosan a könyvbeli!*

*

*Minél több „pozitív” történik veled
– betegségeket ne nézzük itt –,
annál kevesebbéről beszélhetnél,*

*mert beszélni
„negetív”.
(Ezt se oroszian stb.)*

*

*Kezdek
nem kifulladás,
nem befulladni –
fulladni.*

*

*„Már folyton csak gondolkodni szeretek.”
Kevés, magyarázzuk.
Szép Ernő: „S mindig gondolkozom,
De amit gondolok,
Úgy elmegy mint a zaj,
Úgy elmegy mint a füst,
Úgy elmegy mint a víz,
Úgy elmegy mint a felhő.”
Szóval, nem nagyon praktikusak a vágyaim.
Vagy épp nagyon is?*

*

*Én nem azt akarom,
hogy az legyen,
amit én akarok.
Én csak azt akarom,
hogy ne legyen,
amit én nem akarok.
És ez nem vicc, nem is zsarnokság.*

*

*Bezzeg míg éltem,
nem emlékeztek ők vissza rám!*

*

*– Mit kérdez egymástól az abszolút
szeletelt marhaszív?
– Szeletsz?*

*(A marhaszív rowarevő fiókák etetéséhez
jó, apróra reszelve.)*

*

Az írásnál én
vagyok.
Ahogy szavaimra,
nem kérek oktatást, véleményt.
(Nagyon jó eset lenne!)

Az írás nem irodalomtörténész-
és kritikusbarát.
(Nem kérdezik meg őt!)

*

A mai helyzetre.
(Sok rétegére.)
Ha nem lenne olyan
mulatságos, hogy lefelé csúszunk,
talán fel is akasztanánk magunkat.

*

Ne akadj fenn semmin.
Ne akaszd fel magad semmiért.
Ne akaszd le magad csak úgy.
Ne akassz le másoknak se „egyed”.

Te leakasztófa-virág!
Te fennakadó-gyom!
Te elakadó-mag?
Te ír(ó)mag!

*

Változás!
Egykor „nagyra tartottam” mondásom:
Egy baj – száz baj.
Száz baj – nem baj.
Mióta sorra értek a majdnem halálos balesetek,
jöttek rejtélyes fájdalmak, bénulások, rájöttem – főleg gyerekkoromtól
lassan felidézgetve s végiggondolva életveszélyes dolgaimat –,
a száz baj is nagy baj, Egyetlen Nagy Baj, ez vagyok én.

*

Engem százan unnak,
én százat unok.
Melyik unalmasabb?
És kinek?
Nekem. Mert én mind a százat észlelem,
ők csak engem, az „egy”.

*

*Gyűjteményembe ideidézem:
Kit csöndje elmond,
bolond, ha szól.
Ha szól, ha nem szól,
így s úgy is szól.
(Vagy: ez s az is szól.)*

*

*Nem nekem kell magamról beszélnem. El kell olvasni,
amit magamról már elmondtam. Nem kell mohónak lenni, majd
a többit is elmondom (értsd: megírom).
Nem is erről van szó.*

*

*Abszolútum.
Semmi sem abszolút.
Tehát a Semmi sem.
Hát akkor hogyan lenne abszolút
a Semminél bármi kicsivel is több valami!*

*

*A szeretet fogyatéka
mindig a plusz: a másik.
Az önszeretet meg önkényes.
Önös, kényes, és ez a kisebb szabadság.*

*

*Az emberekkel jól ki tudok jönni sokszor,
az emberiséggel soha.*

*

*A tematikáik! Észre sem veszik.
Műveltségi alapjaik mások, tehetségük bőven nagyobb
lehet az enyémnél. De nem tudják, nincs élményük róla,
kik az én alapszellemeim, félmúltbéli írók,
én meg az isten tudja, nem értem, hogyan bírják
a maguk kosztjával beérni. Kölcsönösen lesajnáljuk
egymást, sajnos. Ezt beborítja, persze, az udvariasság.*

*

0424
0424

0424

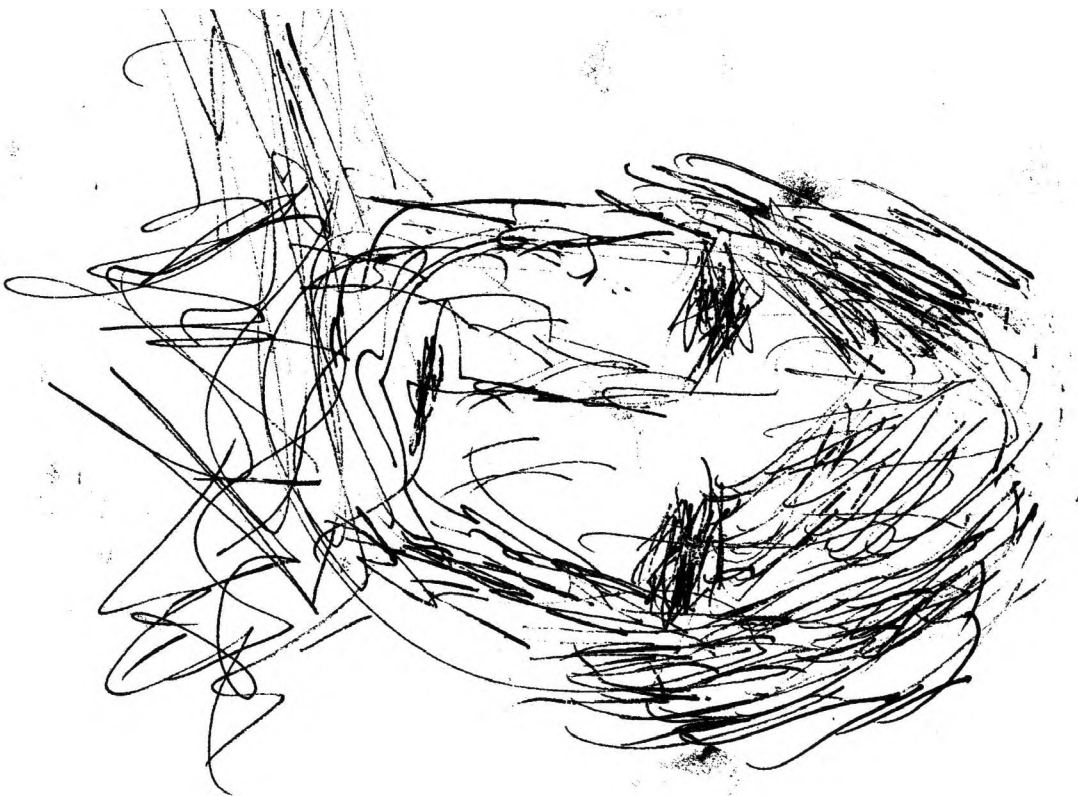
Ha nem fogadják el, hogy életem = irodalmam (némi szakmai kacabajkával körítve), senkiről sem beszélgethetek az életemről. Olyan ez, mint ha az egyszerű ember nézi, nézi az olimpiát, én meg azt mondom neki: „Végre jön valami épkézláb dolog is, a tenisz US Open.” Ha jóindulattal is, néz rám ez az ember, s nem ért. Ha nem vált élményévé még a tenisz, sosem is fog megérteni. (Most itt nem a teniszről volt szó, s hogy oly „nagy” lenne.)

*

De ugyanez van madárkáinkkal. Nem belső élményük. Nekem meg 32. éve... nem is mondom. Baleseteim. Mivel nem ők ülnének tolokocsiban stb., hát címszó csak nekik. Napi száz balesetet olvasnak az újságban, meg slágerénekeseiket, sportolókat, még ilyeneket se, de naponta százával a dolgaikat.

*

Természetes, hogy kialakul egzisztencializmusom. Ezt az emberek az anyagi, társadalmi egzisztenciának értik. Egzisztencializmusom, túl a viccen, hogy mindenki egzisztencialista, csak nem tud róla... vagy mindenki így gondolkodik, csak nem beszél róla folyton... túl ezen, és ezzel zárom mára, az egzisztencializmusom bizonyos dolgok (balesetek) végiggondolása, a túlsokság (divatszó) élménye után a természetes kihaltság, csömör (itt kivétel tette nálam a szabályt, már jó ideje!), elviszi mindez a konkrétumok áhítását, vágyát. S marad tényleg a létezés fontossága. Ebben az egészség, környezeted épsége (emberek, állatok, tárgyak, akár még egy – bármennyire nem rokonszenvezel! – ország is, az anyagiak minimuma) játszik első szerepkörben. Az idő beosztódása. Ezért nem találkozol! Idő és tér elkezd külön lapra tartozni. Ezerszer több ez, mint az emberi (emberközi) kapcsolatok ily kettéválása. (Hogy a szerelemmel is megvagy esetleg már magad; egyrészt nem vagy meg, mert vagy nincs, vagy nem vagy meg vele egymagad... vagy megvagy, másrészt.) Egzisztencializmusok: kis jobb meglét.

Heint, 12-8-05

Ajánlás

*Mindazoknak, akiket a fájdalom nem hagy aludni,
értelmetlen köröket tesznek éjszaka szobájukban,
vagy ülnek egy helyben, vagy még azt sem, nyitott
vagy hunyt szemmel fekszenek az átizzadt lepedőn,
és ezért megpróbálják kijátszani az érzéki benyomások
zavaros elegyét: és az idő segítségéhez folyamodva
megváltó hajnalra várnak. Akik tapaszt vagy borogatást
illesztenek sajgó testfelületeikre, beveszik a Contramalt
vagy nem veszik be, megpróbálnak leszokni róla inkább,
hogy tudatuk, ameddig még lehet, világos maradjon.
Vagy megadják magukat, vagy fellázadnak a szenvedés
ellen, s ezzel drogfüggővé válnak. Mindazoknak, akiket
siratnak vagy nem siratnak, akikkel a többiek türelmesek
vagy türelmetlenek, akik megkapaszkodnak az ajtó-
félfában, a kocsi ajtajában, a lépcsőkorlátban,
az idegen vagy ismerős karokban, bár mérhetetlenül
messze járnak az egészségesektől, de féltő
szánalmat és megbocsátó szeretetet éreznek irántuk.*

Kísérletek

(13–17)

Egy forgószínpadon

*Egy forgószínpadon kell állnom
– gondolta – mozdulatlanul. Ha kibírom,
megadhatom magamat a gyöngeségnek.
Sírhatok mindenféle vállakon,
és mesélhetem, milyen védősisakot
viselünk a kezelés során, hogy
ne az arcunk roncsolódjon.*

Hasonlat

*Ne hasonlítsd máséhoz a szenvedésemet!
– kérte. Majd én hasonlítom, ha akarom,
Krisztus öt sebéhez, vagy a házmesterné
pokoljárásához, aki meggyógyult végül.
Ne sorolj neveket, hogy kiknek
a kedvéért viseljem türelemmel
a sugármérgezetek kínjait.*

Lábadozás

*Hajléktalanságom nyara hagyott-e
sebet az arcomon? – kérdezte.
A tükröm homályos, nem tudom.
Hálám végigsöpör a portálok
előtt felgyűlt, tavalyról itt maradt,
tört levelek között. Hová lépjek,
hogy meg ne ijedj tőlem?*

Ölelés

*Érintse bőrödet bőrömbé vésset,
száraz panaszom? Félek,
hogy verejtékezésem elárul.
Fontold meg jól a következményeket.
Akárhogy döntesz, igazad van.
Messzebb tőled vagy közelebb:
oda állok, ahova akarod.*

Hét próba, tréfa, portré

„Heil sei euch Geweihten!
Ihr dränget durch Nacht!
Dank! sei dir Osiris!
Dank! dir Isis gebracht!”
(Emanuel Schikaneder)

Lázáry Egyiptomban

és Núbiában is járt:
három sivatag
purgatóriumában
sincs már egyetlen
izzó porszem, homokszem,
se kő, ki tudná
lépteit – csak perzselő
fény szele, fagytűz.

Imigyen szóla Calvus

rég: „Tertullia, hozz ma
bort, mulassunk még!
Méltóbb szerelemben így
pörögjünk – szebben
pusztul időnk, ha újra
vágunk!... S tán mindez
hazug, unt szöveg, de más
lesz, ha neked szól!”

Biciklizett is Asztrov

Moszkvában, persze, vénen –
közrend, peremlét...
Rozoga váz a vázon –
sem vers, sem emlék.
A Nyugdijas Könyvtárig,

*napra nap – havat
termelt a hősi mészgyár,
égi gipszüzem.*

Egyiptom helytartója

*lett Cornelius Gallus,
a kevély költő.
Azt hitte, szavak helyett
kapta hatalmát.
Versekhez, szerelemhez,
mímákhoz értett.
Nagysághoz nem – naiv, nagy
gőgje megölte.*

Részeg Friedrich von Aachen

*gyakran volt, de galád nem –
kidalolta nyűtt
lelkéből nyomorát, s rongy
kutyafalkaként
futtak napjai szét, bár
a nyomában is
szaglászta boros éjen
át, föl a mennybe!*

A társulat s a színház

*álmokba visszajár, hív:
„Szereped van itt...
Ma lépsz föl!” És miben, hol?
Szövegem mi lesz?
Kit játszom én, kivel, ki
játszik? Törjem-e
széjjel a színpadot, s csak
izzak a fényben?*

Memphiszben, Egyiptomban

*tán halálom után is
jártam: alig van
láttnivaló, rom, szobor*

*arra... Delente
kihordják sorra, ölben
a fáraókat –
tűző napra teszik ki,
arccal a fénynek.*

Dzsungelidill, romokkal

(Töredék – Júliának)

*Meggyökerezni,
Mint romvárosok párás,
Zöld levegőben –
Léggyökerekkel kúszni
Tetőkre, kőszobrokhoz
Kötözni tört magunkat.*

*Miképp dzsungel rejt,
Megragad egy-egy várost,
S ködből emel föl
Labdarteret, piramist,
Templomi körzeteket –
Egyként úgy ragyogunk mi.*

*Őserdő őrlí,
Rágja, tépi a várost,
S támfal a fákat
Harapja torkon – így kell
Élni, felélni egymást
Fullatagon nekünk is.*

*Miképp dzsungel rejt,
S fölmutat roskadt várost,
Diribdarabban,
Néptelenül, kihaltan –
Volt szentély, volt egy isten,
S a többi áldozat mind.*

*Őserdő őrlí,
Roppantja szét a várost,
S magát emészti
Általa, benne minden –*

*Mi is, mint kobra, tigris,
Mindhárom arc az egyben.*

*Miképp dzsungel rejt,
S fénybe von egy-egy várost,
Pár maja frízet,
Khmer paloták kapuit –
Keselyűs oromzatként
Kuszán omlunk, vonaglunk.*

*Meggyökereznénk,
Szomjas romra fonódunk,
S fölfal az égi
Semmi – vérengző éhség,
Kőjaguár vicsorít
Toronyok mély mosolyában.*

ARNO GEIGERRŐL

Az 1968-ban az ausztriai Bregenzben született Arno Geiger ugyan viszonylag fiatalon (2005-ben, alapításának évében nyerte el a Német Könyvdíjat *Es geht uns gut* című [*Jól vagyunk* címmel magyarul is olvasható], részben történelmi családregegye),^{*} ám szívós írói munka árán s korántsem előzmények nélkül emelkedett a kortárs osztrák szerzők élvonalaiba. (Műveinek kritikai visszhangját ugyanakkor nem az osztatlan lelkesedés jellemzi; még az igen jelentős díjjal kitüntetett, s ennek nyomán természetesen bestsellerré vált regény fogadtatásában illetve a kuratóriumi döntés kritikusi kommentálásában is hallatszottak fanyalgó hangok.) A *Jól vagyunk*-ot megelőzően már három regényt megjelentetett, már-már megszállott, világtól félrevonuló írói készülődéséről a *Magyar Lettre Internationale* 2007 őszi (66.) számában magyarul is megjelent *Még ha szegényesek is az álmaim* című írásában vall.

Arno Geiger epikájának alakjaira igen gyakran az otthontalanság állapota illetve (többnyire csak homályos, reflektálatlan vagy egyenesen elfojtott) érzése jellemző. A felszín alatt sivár és vigasztalan, sőt kétségbeeséssel fenyegető tud lenni a megállapodottság is (emlékezzünk csak, milyen ambivalens ez Kosztolányinál), a Geiger-hősök életre-helyzetére jellemző perspektívatlanság azonban nem ebből fakad, inkább megrekedtségnek, elhúzódozó kátyúba-jutottságnak lehetne nevezni. A Geiger-figurák sokszor nem képesek magukénak vallani sem a nekik jutott helyet-szerepet, sem az időt, ami végső soron nem kevesebbet jelent, mint hogy *saját magukkal* nem tudnak/nem óhajtanak azonosulni. Geiger sikerregényének, a *Jól vagyunk*nak a „hőse”, Philipp Erlach is ilyen: látszólag abban akadályozza meg az örökölt nagyszülői villa padlásán fölhalmozódott undorító galambürülék, no meg belső berzenkedése, hogy behatoljon a múltba, alábocsátkozzék a családtörténetbe, ám nyilvánvaló: a hevület, amellyel válogatás nélkül hajítja szemétre a múlt értékes rekvizitumait és kacsátjait, abból táplálkozik, hogy önmagát vonakodik megismerni, saját életének egyenlegét nem tudja, nem meri megvonni, nem kíván határozott irányt szabni ennek az életnek. Voltaképp régi toposz ez: a magának célokat meg nem fogalmazó, s azokért küzdeni végképp nem tudó/nem óhajtó „fölösleges ember”, a halogatásban, az átmenetiségben berendezkedett entellektüel régóta lehetséges, sőt talán immár triviális metaforája a (nem igazán elszánt, vagy hiányos tehetségű vagy képességeit feladataira összpontosítani nem tudó) írónak, írói létezésnek.

Ám – amint azt az *Anna nicht vergessen* (Annát nem elfelejteni) címmel 2007-ben megjelent kötet novelláiból, egyebek közt a címadó „pillanatfelvételből” is láthatjuk – korántsem az írók, írással kacérkodók kiváltsága a kallódás, a struccpolitika.

Ella, a címadó történet központi alakja (még ha erről nem tehet is, pontosabban nem egyedül ő tehet) nem is lehet hiteles *Bezugsperson*, biztonságforrás és jó értelemben vett tekintély a lánya, Anna szemében, hiszen ő maga is csupa (elfojtott) bizonytalanság, csu-

* „Geiger többek között Kehlmann regényével, *A világ fölmérésével* versenyzett mind a díjért, mind a könyves listák első helyéért; s bár Geiger nyerte az előbbi, Kehlmann sikere tartósabbnak bizonyult az utóbbin” – írja Bombitz Attila a *Tiszatáj* legfrissebb, „osztrák” számában (2008/12) megjelent, *A lét elviselhető könnyűsége* című esszéjében, amelyet, akárcsak az egész folyóiratszámot, ezúton ajánlunk az olvasók szíves figyelmébe.

pa bujkálás. A hatéves leányát egyedül nevelő, és kenyerét hűtlenkedéssel gyanúsított férjeknek/partnereknek bizonyosságszerzés céljából való felkínálkozással kereső harmincas asszony két „érvvvel” is elhessegeti saját negatív életmérlegének tudomásulvételét: „van még időm”, gondolja (ámbar mind több baljós előérzettel) egyfelől, másfelől meggyőzi magát arról, hogy élvezi ezt a munkát. (Ez alkalmasint igaz is, mindazonáltal – kivált, ha tekintetbe vesszük hiányos felnőtté-válásának egyéb indíciúkait – elég szerény ambíciókra és nem a leggazdagabb lelkivilágra enged következtetni.) Ella élete elég sivár és kisiklott ahhoz, hogy ne vegyük tőle rossz néven, ha örömet leli, kompenzációképpen, a kitalált identitások csereberéjében, a folytonos maszkváltásokban, amellyel a tesztelendő férfiak előtt őrzí inkognitóját, ettől azonban még az élet benyújtja neki a számlát, amiért nem hajlandó avagy nem képes számot vetni saját felelősségével, azzal ugyanis, hogy ezért a szabadságért/szabadosságért, végső soron: saját maga nem vállalásáért azzal kell fizetnie, hogy lánya lecserélné őt egy (az) „igazi anyukára”. (Lehet, hogy Ella ókonzervatívnak, prűdnek látja nővérét, Mariát, aki hozzá hasonló családék-szerepben el nem tudná képzelni magát, ám gyanítható, hogy Anna őt – esetleges szigorával együtt is – nagyobb készséggel fogadná el „igazi anyukájának”). Anna a maga hat évével nem lehet képes a (kielégítetlen) otthon- és családvágyát megfogalmazni, aligha lehet azonban kétségünk afelől, hogy a futóegér-történet arról szól: meglazult az anya és leánya közötti kötelék, nem működik közöttük a kommunikáció; a kisiskolásnak olyan valakire van szüksége, akin nem kell másokkal osztoznia, akire érzelmileg bizton számíthat, aki *nem felejt el* – nem csoda, hogy Ella nem engedhette meg (a házirendbe foglalt tiltás híján sem engedhette volna meg, hiszen ilyen megsemmisítő bizonyítvánnyal nem szembesülhetett), hogy ez a valaki/valami egy sivatagi futóegér legyen. Minden okunk megvan aggódni Arno Geiger protagonistáiért. A *Jól vagyunk* cím (már-már azt mondhatnók, jelmondat) iróniáját ugyanis csak mi, olvasók ismerjük fel, a regény- illetve novella-alakok elzárkóz-nak saját krízisük illetve válságplepezésük tudomásulvétele elől. Ezzel saját kiútkeresésüket lehetetlenítik el vagy legalábbis mindaddig, amíg össze nem szedik a bátorságot a szembenézéshez, késleltetik.

Csalóka idillel végződik a novella, csendes, éjfélí órán, karácsony előtti hóesésben. Ella, anélkül, hogy tudná, fausti pillanatot él meg: marasztalná. Érte azonban, tudható, nem jön el Mefisztó. Másnap reggeltől hogyan tovább?

Annát nem elfelejteni!*

Lendületes mozdulattal ül fel. Lenyúl az ágy mellé a tegnapi bugyiért, s a fáradtságtól félig támoilyogva végigtapogatózik a sötét közlekedőn, amelynek linóleumán halk cuppogásszerű hangot ad a talpa.

– Ébresztő, rút kiskacsa!– kiáltja be a gyerekszoba sötétjébe; annak idején az anyja mondta ezt néha, s Ella csak azért ismétli, mert Anna úgysem emlékszik az első ébresztésre.

Miután lezuhanyozott és felöltözött, a gyerekszobában is villanyt gyújt. A szoba előlép a sötétségből. Ella leül az ágy szélére, s érzi, hogy milyen iszonyatos erőfeszítésbe kerül pusztán elviselnie is a gondolatot, hogy mindjárt kezdődik a szokásos verkli. Anna álmosan átkarolja Ella csípőjét, és a legpuhább helyet keresi. Forró és nyirkos a keze, rajta halvány tintafolekt. Hunyorogva néz kissé megdagadt szemhéja alól, és beszélni készül. Ám Ella úgy dönt, hogy most inkább nem hagyja szóhoz jutni a lányát.

– Nem akarod megnézni, hogy esett-e a hó? – kérdezi Ella. Beletúr Anna hajába, majd gyorsan elhúzódik tőle, ki a konyhába. Miután meggyújtotta a gázt, egy darabig meglehetősen leverten és szerencsétlenül áll a konyhaasztal és a mosogató között, szórakozottan bámulva Annának a tegnap este az asztal alatt hagyott Pocahontas-papucsait.

Ella most harmincéves, karcsú, vonzó asszony, aki józanabb lett az évek múltán, noha húszévesen olyan hírben állt, mint akit nem lehet megállítani. Amikor kimerülten ledől a kanapéra vagy egy félórára bezárkózik a vécébe, időnként rátor a félelem, hogy évről évre fogy benne az életöröm, miközben mindenki más egyre boldogabb lesz. Hölgykliensei, akárcsak ő, szintén mindnyájan egyre rosszabb passzban vannak. Így van ez azzal az asszonnyal is, akivel ma délelőtt fog találkozni, ezt Ella már a telefonban hallotta a hangján. „Csak azért teszem, mert szeretem”, mondta az asszony; ez jut most Ella eszébe, miközben kakaóport kever a tejbe, és megkóstolja, nem túl forró-e. Utánatölt még egy korty tejet, és a bögrét a lánya elé teszi, aki épp az imént ült le a székére.

Nehéz nem odalenni Annáért, ahogy ott ül, álmos arccal, összeragadt szempillákkal s szája körül a csak részben letörölt fogpaszta maradékával. Ella mégis úgy érzi, nyomasztó távolság választja el ettől a gyermektől, aki valami furcsa módon mindmáig idegen maradt számára. Nem igazán érti Annát. Már az is, ahogyan a kislány az asztalnál ül, egyik Smacks golyócskát a másik után a jobb tenyerére helyezi, bal kezével pedig úgy üti fölfelé a jobb kézfejét, hogy a Smacksek sorban tátott szájába repüljenek – Ellának fogalma sincs, hogy csak

* A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Arno Geiger: *Anna nicht vergessen*, Carl Hanser Verlag, München, 2007.

magát szórakoztatja ezzel, vagy bosszúból teszi, amiért továbbra sincs nyoma semmiféle hónak. Ugyanolyan szürke és vigasztalan minden odakint, mint november közepe óta egyfolytában. Anna közben egy újabb Smackset katapultál a szájába. Ella homlokán kiüt a veríték, annyira össze kell szednie magát, hogy ne veszítse el az önuralmát. Hátat fordít a gyerekeknek, és csak ennyit mond:

– Elég a szórakozásból, gyere, öt perc múlva indulnunk kell!

Ellát már kétszer behívták az iskolába, mert Anna rendszeresen elkésik. Ő megmondta a tanárnőnek, hogy nem hajlandó éjfélkor fölkelni csak azért, hogy Anna időben odaérjen. A tanárnő lesz szíves gondoskodni róla, hogy Anna találjon magának barátnőt, illetőleg hogy örömét lelje az iskolában, akkor majd nem kell állandóan ostorral hajtania valakinek.

Az utolsónak elnyelt Smackset Annának egy egész sorozat állkapocs-ficamító ásitása követi, amelybe az egész teste belemegy. A végső ásitás egy hosszúra nyújtott „ááhh” hangba megy át. Anna nyújtózkodik. Libaszerűen megrázza magát, és nyúlna a következő Smacksért. Ám Ella megelőzi. Elveszi előle a reggelizőtányért, és a pultra teszi, a tűzhely és a mosogató közé.

– Mozgás, föl a ruhát, de huss-huss!

– Mama, én itthon akarok maradni. Kéérleeeek... Nem akarok az iskolába menni.

Anna már előző nap megígérte, hogy nem fog többet nyivákolni az iskola miatt (a változatosság kedvéért azzal jött, hogy fél a kréta csikorgásától). Mégis, amikor Ella most emlékezteti az ígéretére, Anna úgy néz rá, mint akinek halvány fogalma sincs, miről beszél az anyja. Ella a kávéját szűrcsölvé a lányát figyeli, aki dacosan, szinte mozdulatlanul ül a széken. A lába még messze nem ér le a földre. Anna kissé bátortalanul mosolyog, mintha még mindig nem adta volna föl egészen a reményt, hogy Ella mégis szövetkezni fog vele az iskola ellen. Ám Ella csak a „Huss, föl a cipőt!” felszólítást ismétli meg, olyan hangon, amely nem bátorít további próbálkozásokra.

Anna újra ásit, de azután rászánja magát, hogy fölálljon az asztaltól és kicsozogjon az előszobába, ahol a cipősszekrény áll. Mielőtt elérné a cipősszekrényt, egy kiáltással visszahököl; mintha valaki nedves mosogatóronggyal nyúlt volna a pulóvere alá. Majd Ellához ugrik, és jobb lábát átkulcsolva anyja farmernadrágjába kapaszkodik:

– Egy kobold ül a cipősszekrényen. Nem szabad zavarni!

Ella húzza maga után a lábára akaszkodott gyereket, kinyitja a szekrényt, és kiveszi a téli csizmát, amelyet Anna az apjától, attól az egetverő balfasztól kapott. Főlemeli és a cipősszekrényre ülteti a lányát. Nem hagyván teret semmilyen újabb időhúzó próbálkozásnak, határozottan megfogja a csontos-dudoros gyerektérdet, és tartja, hogy Anna belebújhasson a csizmába.

Ella kilenckor találkozik a hölgykliensével. Az asszony, akár a többiek, ideges, egészen szétszórt és boldogtalan; negyven körüli, középmagas nő vöröses hajjal és meglehetősen telt idomokkal. A Burggartenben találkoznak; bizonyos dolgokat egyszerűen jobban meg lehet beszélni a szabadban, sétálás közben. A sápadt délelőtti fényben úgy hatnak az asszony orrnyergén a szeplők, mint az életöröm utolsó koncentrációja egy különben már fáradt és fásult arcon.

Az asszony finomkodva, már-már modorosan halkán beszél, akárha az elé-

gedetlenségtől légritka térben élne, amelyben nem tud szabadon lélegezni. Mikája is erősen visszafogott, időnként azonban hirtelen kézmozdulatok kísérik, például akkor is, amikor Ella a gyanakvásának okairól kérdezi, mire az asszony azt válaszolja, hogy olyan összegű bárszámlákat szokott a férje zsebeiben találni, amelyekről egyszerűen nem tudja elhinni, hogy azt a férje mind egyedül itta volna meg.

Ella immár bő két éve egy olyan ügynökségnek dolgozik, amelynek nőalkalmazottai férfiakat tesznek próbára – feleségük megbízásából –, hogy vajon kaphatók-e futó szerelmi kalandokra. Korábban soha nem tudta volna elképzelni, hogy olyan állást csípjen el, amelyben kedvét leli – mindent azért csinált, hogy egyszer majd felhagyhasson vele. Ez az ügynökségi munka szerencsére egy kicsit másmilyen; ámbár nyilvánvalóan nem az itt megkereshető pénznek köszönhetően. Ella szereti a munkájával járó kihívásokat, szereti benne a provokatív, az extravagánsat. Sőt, a maga szempontjából eredményes is benne, jöllehet igazában minden eredmény számítt; e tekintetben olyan a dolog, mintha autókat számolni állították volna oda valamelyik kereszteződéshez.

Ennek ellenére jobban érzi magát a bőrében, ha a férfiak kapnak az ajánlatán; akkor nem kell olyan fitymálások és piszkálódások ellen védekeznie, hogy nem elég sármos nő, hogy ne ismerné a szükséges fogásokat, vagy a teszt során ne dobná be magát eléggé.

Ella felsorolja az üzleti feltételeket. Közben az asszonytól kapott képeket nézegeti, amelyeken egy szemlátomást lazaságot sugározni akaró férfi látható – valójában azonban inkább egy szürke, közömbös figura, olyan, akin soha senkinek nem akad meg a szeme. Abszolúte lehetséges, hogy egész életében nem kap, helyesebben nem kapna egyetlen egyértelmű ajánlatot sem. Ella bejelenti, hogy flört közben nem fogja visszafogni magát, majd, miután túl vannak a játékszbályok ismertetésén, s az asszony semmit nem szól, találomra ezt mondja:

– Gondolom, esténként gyakran kimarad.

– Enyhén szólva.

Az asszony nevet. Egy pillanatig valóban vidám; alighanem attól a gondolatától, hogy immár nem fog csendben eltűnni mindent, hogy végre elhatározásra jutott, vagy legalábbis talált egy elhatározáspótlékot. Villanásnyi időre kihívó kifejezést ölt az arca; az ember azt hihetné, ez a sugárzás elég erős ahhoz, hogy tartós is legyen. De már el is múlt a pillanat. Így folytatja:

– Bútorszállítókat kell hívnom, ha máshová akarom állítani a kanapét; olyan ritkán van otthon.

Az asszony ismét hirtelen kézmozdulatot tesz, amelyről nem egészen világos, mit is akar jelenteni. De Ella mostanra már amúgy is tisztában van vele, hogy az asszonytól kapott felvilágosítások legalább tíz kérdőjellel látandók el. A szokásos történet, féltékenységgel és bizalmatlansággal; de nem érdektelen. A kilométerszámláló két állása közti különbség csak ritkán egyezik meg azzal az úttal, amelyet a férfinak munkába menet és onnan jövet meg kell tennie, illetéknéppen az asszony megbízik ugyan – legalábbis ezt mondja – a férjében, de azért egyre kevésbé, s abban, ugye, sosem lehet biztos az ember, hogyan reagál egy férfi, ha egy csinos nő a keblére veti magát.

– Mégér nekem ennyi pénzt a nyugalmam – mondja az asszony, noha való-

színűleg újabb csapás lesz számára az, amit drága pénzzel megfizet: egy újabb stáció a mindegyre csak rossz döntéstől rossz döntésig vezető úton.

De nyilvánvaló, hogy ezt is csak meg lehet valahogy emészteni.

Pár könnyű esőcsepp hullik az égből. Ella fölnéz. Sokkal kellemesebb volna, ha havazna. De a kemény, megkérgesedettnek látszó felhőtakaróról leváló lazább szerkezetű felhősávok többet ígérnek, mint amennyit beváltanak. Alapossabban szemügyre véve őket nem egyebek, mint egyfajta nyirkos köd, amely lassan a városra ereszkedik.

– Egyedül lesz ott a férje? – kérdi Ella.

– Az effélékbe nem feltétlenül avat be. És még mi mindent eltitkol előlem... szóval nem tudom.

Az asszony mintha folytatni készülné, de azután csak ugyanazt mondja el más szavakkal, amit az imént. Ella a megfelelő helyeken néhányszor bólint, de nem firtat semmilyen részletet, s pláne nem nyilvánít semmiről véleményt; ez a tartózkodás bevált.

– Akkor igyekszem dűlőre jutni a dologban – mondja kis idő múltán, kezét nyújt az asszonynak, és megy.

Az első tanítási napok egyikén Ella délben tíz percet késett az iskolából; rajta kívül álló okból, nem azért, mintha nem igyekezett volna pontosnak lenni. Ennek ellenére Anna vezénylete alatt még aznap cédulákat kellett elhelyeznie a lakás különböző pontjain: a konyhában a hűtőn, a fürdőszobában a tükrön és a bejáratí ajtó belső oldalán:

Annát nem elfelejteni!

Minden cédulán ugyanaz a figyelmeztetés, nehogy Anna féelme, hogy egy napon (akárha varázskéz nyomán) kieshet anyja emlékezetéből, valósággá váljék.

Ella futólépésben intézi el a bevásárlásait, és gyorsan feladja a tengerentúlra a karácsonyi postát. A maradék idő épphogy elég egy gyorsan lehajtott kávéra és egy telefonbeszélgetésre; az utóbbit Ella már az iskolába menet folytatja Mariával, a nővérével. Ahogy odaér az iskolához, Anna néhány fiú nyomában, akiknek még nála is sürgősebb, a kicsöngetés után azonnal kiviharzik az épületből, sugározva szalad az autó felé, föltépi az egyik hátsó ajtót, és a kocsí belsejébe veti magát. Miután az ölébe tette az iskolatáskát, azzal együtt becsatolja magát, és még a biztonsági övvel foglalatoskodva élénken és tőle szokatlan bőbeszédűséggel egy fiúról kezd mesélni, aki egy sivatagi futóegeret hozott be az iskolába.

Ella meg van lepve; nem emlékszik, hogy valaha is hallott volna ehhez fogható részletességű iskolai beszámolót a lányától; ez a tudósítás most az egész hazáúton végig tart, Anna folyton a saját szavába vág, belegabalyodik a mondataiba, de tovább ontja a szót. Végül leírja, micsoda kunsztokat mutatott be a sivatagi futóeger, a papundekli vécepapírhengereken való átszaladástól a mellső lábain való járásig.

– A mellső lábán? – kérdezi Ella. – Talán ha valaki a farkánál fogva fölemeli a szegény állat hátsó részét.

– De nem, becsszórá, mama! Ha nekem is lesz egy egerem, megmutatom, hogy csinálja.

Ella a visszapillantó tükörbe vetett rövid pillantással végigsiklik a lányán. Később másodszor is odanéz, és látja, hogy Anna elpirul.

– Ha akarom, kaphatok ajándékba egy egeret.

Miközben bekormányozza az autót a mélygarázsba, Ella azon tűnődik, vajon létezik-e ez a futóegeres fiú; egyik lehetőséget sem veszi egészen biztosra, hiszen Anna fantáziája gyakran fixálódik olyasmire, amit a tévében látott. Másfelől nem akarja vállalni a rizikót, hogy abban a reményben adja áldását a futóegerre, hogy Anna másnapra nyomtalanul elfelejti az egészet, minthogy a gyermek lelkesedése valódinak tűnik.

– Mama, kérlek! Kölykeik születtek; nyolc egérgyerek! A Moritz is kapott egyet és az Aurelia is.

Sípolásszerű hanggal bezáródik a garázsajtó. Ella beügyeskedik az autót a parkolóhelyükre.

– Hogyhogy kaphatsz? – Ella újra a visszapillantóban mustrálja a lányát. Az, hogy meg tudja játszani az ártatlant, szerencsére nem tartozik Anna egyébként számos bámulni való képessége közé.

– Moritz és Aurelia hazavittek egy-egy egeret.

– És te? – kérdezi Ella.

Anna némi habozás után kicsatolja a biztonsági övet, és maga felé fordítja az iskolatáskát. Kattannak a táskán a csatok, nyílik a fedél, és ceruzaforgács szaga terjed szét a kocsiban. Anna – a keze már a táskában – újra tétovázik, azután kiemeli a két végén kockás füzetlappal leragasztott karton vécépapírról.

– Gondoltam... hogy megnézhesd.

Anna a magasba tartja a vécépapírhengert, és az Ella reakcióját illető bizonytalanságánál erősebbnek bizonyul az öröme, hogy egy sivatagi futóeger gazdája lehet. A kislány mosolygó szája félig nyitva, nyelve – a belső feszültség jeleként – kissé kilóg az alsóajka fölött.

– Tudod, hogy nem tarthatunk háziállatot. Benne van a házirendben.

Ella kiszáll, s miközben kiemeli a bevásárolt holmikat a csomagtartóból, dühöng magában a tanárnőre, aki megengedte, hogy egy gyerek az iskolában egeret osztogasson. Ettől a gondolattól annyira felhúzza magát, hogy a szándékoltnál nyersebben utasítja rendre a lányát:

– Háziállatról szó sem lehet; te is tudod.

Az oldalüvegen át az autó belsejébe pillant; Anna a kocsiban épp sírni kezd, de nem bömbölve, ahogyan várni lehetett, hanem szinte hangtalanul, egész testét átadva a sírásnak, hihetetlenül apró, szapora hüppögéssel.

– Kérlek – kiáltja két zokogó csuklás között –, ő olyan kicsi!

Ella most vonja csak össze igazán a szemöldökét – túl sokszor csábult már spontán engedményekre, amelyek azután, valamelyes túlságosan drágán megfizetett haladék után dupla annyi cőresszel hulltak a fejére. Mint gyermekét egyedül nevelő anya, akinek autoritása folytonosan veszélyeztetve van, nem engedhet meg magának taktikai vigasztalásokat és üres ígéreteket. Ehhez tartja magát, bármily nehezére essék is időnként. Hangsúlyozottan szigorú arckifejezést ölt tehát, és elkezd a lány lelkére beszélni: hogy délelőttönként senki nincs náluk otthon, és az egér belepusztulna az egyedülletbe, hogy soha többé nem mehetnének Olaszországba nyaralni, ahogyan tavaly ésatöbbi, ésatöbbi.

De hiába minden szó.

Klikk. Kialszik a világítás a mélygarázsban. A betonoszlopoktól kockákra tagolt kopár tér most különösen vigasztalannak hat a bejáratától jobbra lévő két keskeny, függőleges ablaknyíláson beható derengésben. A beton kilehelte állott levegőbe gumiszag vegyül.

– Szállj ki, légy szíves – mondja Ella. De miközben kimondja, már tudja, hogy Anna meg fogja makacsolni magát. Anna elnéz Ella mellett, hideg és elutasító az arca; az ember nem is gondolná, hogy egy hatéves gyereké ilyen is tud lenni. Ella érzi, hogy most valami jelentéktelen apróság is elég ahhoz, hogy elveszítse a türelmét. S mert ő maga jobban fél ettől a pillanattól, mint Anna, megpróbálja úgy megmenteni a helyzetet, hogy beleegyezik, mára maradjon náluk látogatóban az eger. De a lánya erre sem reagál. Úgy tűnik, ama lehetőségek közt ingadozik, hogy bőgésben törjön ki, a hasához szorítsa a vécépapírhengert, vagy befogja a fülét. Lassan elhúzódik a kocsinak attól az oldalától, ahol Ella áll.

– És most? Hogyan tovább?

– Anna, azt kérdeztem, hogy most mi legyen!

Ella a hűlő motor kattogását és pattogását hallgatja. Anna végül fölnéz; mint ha megrökönyödés tükröződne az arcán. Oldalról tanácstalanul Ellára sandít, azután mintha valamilyen elhatározásra jutna. Kihúzza magát. Ella azt gondolja, Anna belefáradt az ellenkezésbe. A kislány azonban a füléhez tartja a kartonhengert, és a világ legtermészetesebb arckifejezésével, anélkül, hogy lesütné zavarában a tekintetét, ezt mondja:

– Biztos hamarosan eljön értem az igazi anyukám.

Ella meglepetésében és ijedtében majdnem felöklendezi a kávé, ami végül is elmarad, mert az egyidejűleg fellépő néma dührohamot kísérő görcstől összeszorul a torka. Még ha tudna is mit válaszolni a lányának, az első pillanatban arra is képtelen, hogy egyáltalán megszólaljon. Anyai magabiztossága és jó lelkiismerete egyébként is lépten-nyomon cserbenhagyja – ettől a jelenettől aztán végképp a padlón van.

Anna kis ideig még minden figyelmét a vécépapírhengernek szenteli, majd a fejét fölemelve ismét Ellára pillant, hogy lássa, milyen hatása volt annak, amit az imént mondott. Ella bizonytalansága meglepi a gyereket, aki, hogy bejelentésének a megdönthetetlen tény súlyát kölcsönözze, hozzáteszi:

– Három hét múlva eljön, és magával visz.

– Rendben – mondja Ella –, ha olyan biztos vagy benne, akkor holnap visszadod az egeret, és ha az igazi anyukád magához vett, majd vele megbeszéled a továbbiakat. Én ebben már nem vagyok illetékes. – Most pedig kifelé az autóból, vagy a maradék három hétre intézetbe adlak. Neveljenek ott; ők velem ellentétben professzionális nevelők. Én nem kérek többet a veled való idegeskedésből meg háborúskodásból, és az se hiányzik, hogy a tetejébe még az igazi mamád szemrehányásait is megkapjam. Amúgy sem hallgatsz rám, akármit mondok; az egészet azért tűrtem el eddig, mert azt gondoltam, hogy az egyszülött lányom vagy.

Ella halántéka lüktet, fülében visszhangzik az iménti szóáradata. Utálja, amikor kijön a sodrából, és a szokásosnál hangosabban beszél. Meg bánja is már, ami kicsúszott a száján. Hiába; ami megtörtént, megtörtént. Azzal vigasztalja magát, hogy nem baj, ha igazán érezteti Annával, hogy megint túl messzire ment.

Anna némán ül a hátsó ülésen, úgy tűnik, mintha még egyszer átgondolná az iménti jelenetet, mindenesetre az intézet és a professzionális nevelés emlegetése szemlátomást az elevenébe talált. Végül kikászálódik a kocsiból, és követi Ellát, miközben a garázs falait bevilágítja egy pillanatra a működésbe hozott központi zár fölvillanó fénye.

Míg Ella az ebédet főzi, Anna a szobájában matat, és a sivatagi futóegérrel beszélget.

– Milyen ügyesen tudsz az első lábaidon járni! Brávó! Ügyes kis egér vagy. Nem tud ám mindenki így szaladni az első lábain!

Az ebédnél viszont, mintha Anna ki tudja, mennyi időre kibeszélte volna magát a futóegérrel való egyoldalú csevegésben, teljes a szótlanság. Anna ezúttal még az ételt sem fitymálja. Ehelyett olyan mosoly van az arcán, amelyről nem világos, vajon együttérzést fejez-e ki, amiért Ella csak pótmama lehet az átmeneti időre, vagy a rossz lelkiismeretből fakad. Lehetetlen eldönteni. Mivel azonban Ella békülékeny hangulatban van, evés után oldalt fordul a székén, és szétnyitja a combjait, hogy Anna odabújhasson hozzá, és átölelhessék egymást. Anna partner a dologban; egyébként is olyan nyugodtnak hat, mint aki már elfelejtette az iménti konfliktust.

– Időnként tényleg az ember idegeire tudsz menni – mondja Ella. Ám ez valahogy sután, oda nem illően hangzik, és nem olyan mondat, amellyel egy hatéves kezdeni tudna valamit. A rádióból Iggy Pop szól. Anna teste finoman ringatózik a dal ütemére; Ellára tapasztja a tekintetét, mintha várna valamire, aminek most kell következnie.

– Most összeszedjük magunkat, oké? Eléggé elrontottuk már egymás napját; megígérem neked, hogy ezentúl nem fogom minden apróságon fölhúzni magam. Te meg nem mondasz többet olyan butaságokat, mint az előbb, azzal a kitalált mamával.

Anna abszolút nyílt tekintettel fogadja a javaslatot, ám ez a nyílt tekintet semmi mást nem fejez ki, mint a gyerek végtelen csodálkozását afölött, milyen lehetetlen elképzelései vannak az anyjának arról, amit ő jövőnek nevez.

– De hát három hét múlva elvisz magával – mondja.

Ella csak nézi a lánya nyugodt arcát, s egy pillanatig arra gondol, milyen jól jönne neki is egy adag ennek a kislánynak a dacos határozottságából. Combjai közé szorítva a derekát, egy helyben marasztja Annát.

– Hallgass ide, figyelj rám két percig.

El akarja magyarázni a lányának, hogy hiába várná, hogy a kitalált anyja odajöjjön, amikor éjjel felébred és fél a sötétben. De ugyanabban a pillanatban azt is érzi, hogy fölösleges minden próbálkozás. Anna mind nagyobb erővel igyekszik kiszabadítani magát combjainak szorításából. Mielőtt másodszor is kitörne a helyzetben felhalmozódott feszültség, Ella inkább elengedi a lányát.

– Persze; három hét múlva. Akkor eljön a te időd! – mondja Ella. Anna akkor már ott is hagyta; átszaladt a saját szobájába. Kilométerhosszú fantáziánévén szólítja a futóegeret, és valósággal záporoztatja rá a vadul csapongó történeteket arról, miként lehetséges, hogy elcseréljenek, elveszítsenek vagy más családhoz adjanak gyerekeket. A kislány hangja hol fölerősödik, hol elhalkul,

olykor szelíd, majd ismét szigorú, de mindig nyomatékosan bizonygató, akárha Anna a sivatagi futóegéren tesztelné állításainak hihetőségét. Ella egy darabig elálldogál a gyerekszoba ajtaja előtt; valamiként tompán a fáradságtól, mint aki nincs is ott, mint akit félig már le is cseréltek. Szórakozottan hallgatja a lányát, míg Anna egy örömujjongása magához nem téríti. Akkor bevonul a vécébe, bezárkózik, és kinyitja a vízcsapot, hogy ne kelljen semmi mást hallania. Ez általában segít. Így ül a lehajtott fedelű vécésészén. Beburkolja a víz zubogó zaja. Lassan enyhül benne a magány érzete, s valamikor azután feloldódnak a gondolatai a csobogásban.

Fél nyolc múlt pár perccel. Ella a fürdőszobában van Annával, és mosdókesztyűs mutatóujjával mélyen kitörli a gyermek fülét, amit az ezúttal meglepően nyugodtan tűr. A csöngetés után Ella kimegy ajtót nyitni, s közben reméli, hogy Anna egyedül folytatni fogja az esti mosakodást. De még mialatt Maria, Ella két évvel idősebb nővére kibújik a cipőjéből, Ella látja, amint Anna néhány, az egernek szánt keksszel a konyhából a szobájába surran.

– Nem tűnik ma valami felszabadultnak – jegyzi meg Maria.

Maria squashól jön, és noha hangjában nem hallani szemrehányást, csak egy kissé reszelős, és a légzése szapora, mint sportolás után mindig. Ellát mégis irritálja valamiképp a nővére mondata, és azt feleli, hogy legszívesebben kidobná a gyereket az ablakon. Utána röviden beszámol a dicstelen helyzetről: hogy Anna az igazi mamája érkezését várja, s addig is egy sivatagi futóegér társaságával vigasztalja magát.

Maria tölt magának a borból, amelyet magával hozott, egy már kinyitott és ismét bedugasztott üvegben.

– Engedd meg, hogy megtartsa azt az egeret. Ne légy ilyen megátalkodott.

– Én megátalkodott?? Nem vagyok megátalkodott. Már nagyon régóta és nagyon gyakran engedek Annának; tulajdonképpen mindenben, amit a törvény lehetővé tesz. Ezenkívül emlékeztetlek a hörcsögre, amelyet gyerekkorunkban tartottunk, és amelyről napokig nem vettük észre, hogy meghalt. Helyesebben: napokig *nem akartuk* észrevenni, hogy meghalt, pedig egyébként rengeteget nyikorgott a futókereke.

– S mire ez a felindultság?

– Mert összesen egy hónapig tartott a hörcsög iránti érdeklődésünk. És mert Anna teljesen az anyjára ütött; azt kell mondjam, hála Istennek; ha az apjára gondolok... térden állva adhat hálát az Istennek, amiért kiköpött anyja. Még ha százszor az ellenkezőjét állítja is.

Anna kidugva fejét a gyerekszobából ezt kiáltja:

– Esik a hó!

Ella és Maria az erkélyajtó és a nagy ablak felé fordulnak, de csak a függönyöket látni, meg az állólámpa fénye mögött az éjszakát. Anna mezítláb, tenyerén az egerrel s már-már túlzottan ártatlan arccal Mariához lépdel. Maria Ella pillantását keresi, s a nővérek között föl villan valami cinkosság, valami egyetértés, ami élet veszi a helyzetnek, az együtt eltöltött gyerekkornak egy darabja, hörcsög-idomítással és ugrókötelezéssel. Ella megrázza a fejét, jelzésszerűen, de elég határozottan ahhoz, hogy Maria elérte.

– Hallom, új családot akarsz alapítani – mondja Maria az unokahúgának, és nevet.

Ella, aki maga nem tudván ilyen könnyedén venni a dolgot, zavarba jön, ki-megy az előtérbe, és még egyszer fölhívja a csak-azért-teszem-mert-szeretem ügyfelét. Rövid beszélgetés, úgy hangzik, mintha kódolt üzeneteket cserélnének, gyorsan és célirányosan. Ella beledugja az ujját a telefonzsinór hurkaiba.

– Ott lesz – mondja a hölgykliens.

– Mindent be fogok vetni.

– Rendben – mondja az asszony.

– Akkor holnap reggel fél kilenckor ugyanott.

Ella megnyomja a telefon gombját, újra tárcsáz, és rendel egy taxit nyolc óra húszra. A hálósobába megy, hogy valami csinosat vegyen fel – valamit, amin megakad a férfiak szeme. Azután átmegy a hálóból a fürdőszobába. Ide jön utána kis idő múlva Maria, és elmondja, hogy ellátta Annát feladattal: tépjen apró darabokra egy régi újságot, és béleljen ki vele egy cipősdobozt egérágy-nak éjszakára.

– Nem akarsz legalább melltartót venni?

– Akar az ördög.

Ella is belekortyol a borba. A rúzzsal a kezében visszafordul a tükörhöz, amely mögé be van dugva egy cédula: *Annát nem elfelejteni!* A tükröt néhány levelezőlap is keretezi, a barátok nyaralásából vagy külföldi munkahelyeiről. Ella benzinkutak, modern műalkotások és rizsföldekből fölmagasodó vad sziklák között szemléli a tükörképét. Nyaka vékony, arányos, szép a melle; magas, sötéthajú nő, aki-nek az utóbbi időben görcsösen megfeszül néhány arcizma. Ez azonban most éppen nem látszik, minthogy Ellát mulattatják a nővére kispolgári reflexei. Télen melltartó nélkül menni ki a házból, és férfiakat kérdezgetni pénzért, hogy le akarnak-e feküdni vele, ki gondolta volna, hogy valaha ezt fogja csinálni. Ella élvezzi a gondolatot, hogy Mariával szemben fölényt biztosít neki a realista gondolkodásra való képessége. Eszébe jut, hogy Maria egy másik alkalommal azt mondta neki, inkább menne el rágógumi-automatákat feltörni, mint hogy azt csinálja, amit Ella.

Ella hátrasimítja, majd könnyedén újra felborzolja a haját, azután kinyitja a retiküljét, és gyors pillantást vet a délelőtt kapott fényképekre. Mielőtt a mikrofonnak szenteli a figyelmét és ráerősíti a retikülre, továbbadja a fotókat Mariának. Végül ellenőrzi a felvevőkészüléket.

– Hogy nézek ki? – kérdezi a mikrofon irányába, majd kimegy az előszobába, belebújik a mű-ocelotbundájába, és kihívó pillantással megismétli a kérdést Mariának, aki utánament:

– Na, ki vele, hogy nézek ki?

Maria Ellára szegezi szigorú pillantását, s miközben hűga mozdulatait követi, a nyelve hegyén van a kész mondat:

– Mint aki első szóra bárkivel ágyba bújik.

Ella visszatekeri a szalagot, megnyomja a stop, majd a lejátzás gombot, mire Maria minősítése, egy sűrű, nyers morfémasor, másodszor is elhangzik – mintha régi szalagok karcossága ütne át Maria hangján

– Mint aki első szóra bárkivel ágyba bújik.

Ella szerint Maria túloz, és pedig nemcsak ezt az egy pontot illetően.

Maria, miközben úgy tartja a képeket a fénybe, hogy jobban lássa őket, ezt mondja:

– Mégiscsak abszurd, lehet egy pasinak öt gyereke otthon, meg felesége meg ex-felesége kétszer két darab anyóssal és apóssal, lehet banktisztviselő, lehetnek prosztataproblémái – ha azt hallja tőled, hogy meg akarod vele keféltetni magad, azonnal elveszti a józan szét, hacsak nem valami menthetetlen trotli, akinek senki nem akar a felesége lenni.

Ella visszatekeri a szalagot az elejére.

– Kell a pénz, és nem azért vesződöm itt a make uppal, hogy azután erkölcsi skrupulusaim legyenek.

Anna közben kijött a szobájából és a nappali előszobába nyíló ajtajában áll meg; nyugodt, egy kekszet rágcsál; mint akit – jobb lehetőség híján – érdekel Ella és Maria beszélgetése. Máshol jobb lenne neki és boldogabb lehetne, gondolja Ella, de melyikünk ne lehetne boldogabb máshol, az Óperenciás tengeren túl – *én is*. Az egér fölfelé mászik Anna jobb pizsamaujján. Maria tovább beszél; a gyerekekre való tekintettel amennyire csak tudja, burkoltan fejezi ki a szemrehányásait.

– Mintha a kezedbe nyomnák a trezor kulcsát, és azt is megmondanák, hogy ki van kapcsolva a riasztó, a biztonsági őrök szabadnaposak, és legközelebb huszonötezer év múlva fogják újraszámolni a pénzt.

Ella erre már nem különösebben figyel oda. Számára a téma már az imént ki lett merítve, vagy ha nem lett kimerítve, akkor nem akar cinikusnak mutatkozni azzal, hogy azt mondja: legalább a válás alapjául szolgáló tárgyi bizonyítékhoz segíti a párokat, merthogy véleménye szerint úgysem igen ér semmit az a kapcsolat, amelyben a partnerek nem bíznak egymásban.

Néhány végső útmutatás kíséretében (amelyekre nem volna szükség, de nyomtatékosítják Ella felügyeleti jogát Anna nevelése fölött) Ella belebújik a cipőjébe, leveszi a gyerekszobában az ágyról az ágytakarót, és a lakásajtóhoz suhog.

– Akkor most végre elengedjük magunkat, ahogy nekünk jólesik – mondja Maria, és térdre ereszkedik, hogy kapjon egy puszit a kislánytól.

Valóban havazik; Ella, amíg nem lépett ki az utcára, nem igazán akarta elhinni. Ritkás, könnyű a hóesés; olyan szép most a város, amilyen régen volt utoljára, ámbár a hó csak kevés helyen marad meg. Ella kinéz a taxi szélvédőjén, és miközben igyekszik megbarátkozni a gondolattal, hogy Anna egyszer majd nem lesz már vele, a felé sodródó pelyhek spirál alakban örvénylenek, s ez a szédítő gyorsasággal forgó spirál mindent elnyel.

Ella korábban hetente kétszer ment diszkóba, új és új embereket ismert meg, akiknek a kedvéért képes volt az életét egyik napról a másikra a feje tetejére állítani. Ma már mindettől fényévekre van, csak azt látja időnként a férfiakon, akiknek a munkája részeként a térdére teszi a kezét, hogy velük is *majdnem* valami hasonló történik. Kevés kivétellel mind azt gondolják, Ellával új időszámítás köszöntött be az életükben, mintha mostantól minden fiatalkori vágyuk teljesülne: hogy legalább egy méter nyolcvanöt magasak és sikeresek, hogy azok közé tartoznak, akik sosem lapítanak vagy szöknek meg a vereségtől félvén.

Ella is álmodozott annak idején, megvoltak a maga kislánykori képzelgései: hogy cirkuszban fog dolgozni, és beutazza majd az egész világot, hogy annyi-

szor megy táncolni, ahányszor csak akar, egész éjszaka is akár. Most megint egy ilyen éjszakára vágyik, miközben bekapcsolja a magnót, és belép a megbeszélt lokálba. Ha sikerül gyorsan kipipálnia a pasast, nemcsak az ostoba fecsegését ússza meg, hanem marad még két órája is, hogy elmenjen valahova máshová.

Az ilyen estéken minden valószerűtlen egy kicsit. Ella úgy mozog az emberek közt, mint a kísértetek között, mert az ilyen találkozókön bevetett tengernyi hazugság mögött ő is bizonytalanul és elmosódottan érzékeli saját magát – olyasféléképp, mintha csalóka mocsaras talajon lépkedne. A férfiak semmit sem tudnak meg róla, abszolúte semmit, a valódi keresztnévét, a tényleges korát vagy a tanult foglalkozását sem, amelyre az egyetemen készült volna föl, ha tovább jutott volna a tanulmányai felénél. Új meg új konstellációkat agyal ki (főleg a saját maga szórakoztatására), amelyek szerint az életét elmeséli; ez az utolsó estéje, mielőtt egy évre Kanadába utazik vagy banktisztviselőként értékpapírtréningben van itt a városban, és szállodában lakik. „Passing by” – szereti ezt a fordulatot. Tetszenek neki az ilyen csúsztatások.

– Csússz odébb egy kicsit – mondja a férfinak, és egyik kezével annak vállára támaszkodva átréseli magát két bárszék között a pulthoz, ahol azután várnia kell valameddig, míg fölveszik a rendelését. A bár tömve van vendégekkel, túlpörgött-vidám a hangulat; ideális terep és alkalom a közeledésre. Áporodott a levegő, föltekert fűtőtestek és állott kipárolgások szaga keveredik benne. A pult mögött sorakozó palackok rikítóan válnak ki a feketére festett fal háttéréből.

Ella kifizeti a borát, majd szabad kezét a férfi alkarjára teszi.

– Menjünk hátra, ott nyugisabb, oké?

Gondosan kalkulált kihívással mondja, érzékeli a férfi meglepett pillantását, s miközben az immár nyíltan bámulja őt, mintegy mellékesen hozzáteszi:

– Szívesen ismerek meg új arcokat.

A férfi egészen jámbornak tűnik, szemre legalábbis korántsem olyan csapodár fickó, amilyennek a felesége bemutatta. Nincs egészen híján a sártnak, ápolt, vasalt ing; olyan benyomást tesz Ellára, mint akinek rendezett az élete. Kissé habozva csúszik le a bárszékről, és követi Ellát a pult túlsó végéhez, ahol a tolongás ugyan nem kisebb, mint a lokál bármelyik részében, de nem látni rá sem a végéhez vezető folyosóra, sem a kijáratra.

Koccint a férfival, és megkérdi a nevét. Úgy találja, ugyanolyan hülye neve van, mint a legtöbb férfinak, akikkel dolga akad. De lehetséges, hogy ezt csak beképzeli, mert pillanatnyilag általában nincs nagy véleménynyel a férfiokról; az egyik éppolyan ostoba, mint a másik. A pasas cigarettával kínálja, Ella előhálássza a sajátját, s miközben ismét úgy akasztja a vállára a táskáját, hogy a mikrofon a férfira mutasson, tüzet kér tőle.

– Istenem, de jólesik – mondja, és többé-kevésbé meggyőzően nevet. Két év alatt bőségesen megszokta, hogyan folynak le ezek a találkozók, mégis minden alkalommal irritáló, idegesítő feszültséget érez, amely csak akkor szűnik meg, amikor megkérdezi a férfit, hogy akar-e lefeküdni vele. Olyankor aztán teljeséggel megnyugszik, tudata olyan világosan működik, mint különben soha.

– Nősz vagy? – kérdezi.

A férfi fölneéz, és fölényes kézmozdulattal hessenti el a kérdést. Ez Ellának kevés. Addig forszírozza a dolgot, amíg a férfi azt nem mondja:

– Isten őrizz; nem prédikálhatom folyvást a forradalmat úgy, hogy én meg közben megnősülök. Nem tudnám elviselni azt az örökös kiskorúsítást és gyámkodást.

Enyhén remeg a keze; jegygyűrűt nem visel. Zavarában a söröspoharába mered; valamiképpen túl puha állá csaknem a nyakkendógombját éri. A cigarettafüst, amelyet kifúj, részben az ingzsebébe gomolyog.

Beszélgetnek egy darabig; érdektelen csevely, amely Ella kiszámított célzásai folytán időnként kétértelmű felhangokat kap. Ella már igen kevés idő múltán tudja, hogy a férfi bele fog menni az ajánlatába, szinte már nevetségesen nyilvánvaló a dolog. Hagyja beszélni; a férfi a munkájáról mesél, amelyet vegyészként végez a gyógyszeriparban (ez még igaz is). Ella közben kipillant az oldalsó üvegfalón, és előre arra inti magát, hogy az utcán balra menjen majd, ha lelép. Egyszer előfordult, roppant kínos volt, hogy a férfi észrevette, amint távozik, és utánaszaladt.

Ella ismét megragadja a vele szemben ülő kezét. Érzi bőrének melegét s egyzersmind a csodálkozást is, hogy lám, itt van egy ember, aki szintén másképp képzelte el az életét. A férfi kissé elpirul. Ebben a pillanatban a legerősebb Ellában a valószerűtlenség érzése, a felfokozottság, már-már elragadtatottság, a hatalom érzete, akárha most a saját álmai is beteljesedhetnének, mintha gyerekkorától fogva egészen az Anna születése óta eltelt évekig mindent, ami kisiklott, félresikerült, kijavíthatna valamiképp. A borospohár talpával két fénykúp vonalát követi, amelyek a férfi cigarettát tartó kezén keresztezik egymást. Ez a pillanat tetszik neki, s miközben azt reméli, hogy ez a jelenet megmarad majd a férfi emlékezetében is, azt mondja neki, milyen szívesen lefeküdne vele. Közelebb nyomul a férfihoz, félig a söröspoharat tartó karjába bújik, hogy jobban halatsszék a válasza a mikrofonban. A bár lármája, a pohárkoccanások, a nevetések és a hangos beszélgetések elegye eltömi Ella fülét.

– Akkor megyünk? – kérdi, figyelmesen nézve a férfit. Az megőrzi laza testtartását, ez a tartás azonban ellentmond annak, ahogy a levegőt veszi, inkább mohón, mint idegesen. Ezzel együtt kevésbé tűnik most ártalmatlannak, mint első pillantásra.

– Te aztán nem szereted az időhúzást – mondja a férfi, odafordul Ellához, aki abban a pillanatban érzi, hogy a férfi a lábai közé nyúl, de olyan könnyedén érinti meg, hogy nagyjából el lehet viselni. A kéz fölfelé siklik, végig Ella csípőjén, bal mellének oldalán, majd föl a nyakán a tarkójáig.

– Mért is szeretném?

– Igen; miért is – ismétli a férfi.

– Akkor: akarsz? – kérdi Ella bizonytalanul elnyújtva. Nehéz ezeket a dolgokat úgy kifejezni, hogy az ajánlat ne rángassa le, ne tegye közönségesse saját magát.

– Igen; szerintem... – mondja a férfi.

– Mehetünk hozzád?

– Inkább hozzád; én nem vagyok rá berendezkedve... – préseli ki magából a csupa tanácstalanul csengő szótagból álló választ a „nőcsábász”. Ella tovább firtatja (ez is része a játékszabályoknak), hogy nincs-e netán mégis valaki a férfi életében, aki féltékenykedhetne rá.

– Ugyan.
– Az agyamra mennek azok a férfiak, akiknek már akkor rossz a lelkiismeretük, mikor még meg sem történt a dolog.

Ella kihívóan görget egy korty bort a nyelve fölött és alatt, s közben újra érzi a repedéseket a férfi magabiztosságán.

– Egyszerűen szívesebben mennék hozzád – nyilatkozik a férfi –, nem igazán törődtem mostanában a takarítással.

– Oké, ha csendben leszünk.

– Rajtam nem fog múlni.

Kissé határozatlanul mosolyog, majd előrehajol, és megpróbálja szájon csókolni leendő trófeáját, ami Ellát (aki átengedi neki arcának bal felét) visszatartja attól, hogy további kérdéseket tegyen föl. A férfiban számlátomást nem teng túl a közlési igény, Ellának pedig semmi kedve, hogy előlegeket adjon neki valamiből, amit végül úgysem kaphat meg. Cinkosan ráhunyorít a férfira, majd a kezébe nyomja a cigarettásdobozát az öngyújtóval együtt: bevált rituálé. Azután elnézést kérve állítólag a toalettre indul. Ahogyan átnyomakszik a csoportok között, kinyitja a táskáját, és már a lokál elülső traktusában leállítja a magnót. Utána az ajtóhoz óvakodik, és kisurran a karácsonyi fényekben ragyogó utcára, ahol ismét talajt érez a lába alatt, ahol a tömött fogaira támad a hideg, teste pedig védekezni igyekszik a havat hordó heves szélrohamok ellen.

Továbbra is havazik, most sűrűbben, de változatlanul könnyű pelyhekben. Az Ella kabátjának vállán megülő pelyhek csupán egy-két pillanatig ütnek el világosságukkal a kabát színétől, azután átlátszóvá válnak és elolvadnak. Az utcának az a része, ahol nem járnak autók, máris fehér, mint amit fehérre meszeltek; még csak egy rétegben, még áttetszik a sötét aszfalt. Az elhaladó autóknak mint ha megtapadna az abroncsain a hó. Ella élvezi, amint magányosan átvág a két utca közötti szakaszon, ahol a sarkokban táncolnak a hópelyhek. Eléri a Ringet a kopasz gesztenyéivel, amelyek alatt egy villamos halad az Opera felé. Ella futni kezd, végig a Parlament mellett, el a lámpák és egy telefonfülke mellett. Elcsípi a villamost, s már ott sincs.

Éjfél tájban ér haza. Maria elaludt a tévé előtt; nem ébred föl rá, hogy Ella kikapcsolja a készüléket, és kinyitja az erkélyajtót, hogy friss levegőt engedjen be. Maria elnyújtózva fekszik a hátán, súlyosnak hat a teste, félig nyitott szájába esik a fény; nem úgy néz ki, mint aki boldog álomba merült. Ella már azon van, hogy fölkeltsen a nővérét, ám aztán mégis meggondolja magát, mert eszébe jut, hogy nincs kedve beszélgetni. „Na, milyen volt az estéd?” stílusban.

Egyelőre inkább Maria félig teli borospoharára csap le, és kiáll vele az erkélyre.

Innen látja, hogy Anna szobájában ég a villany. Közelebb menve a lánya ablakához zenét hall a halkra állított rádióból: valami ostoba, kissé kocsmai jellegű dal, amely rétegekben ráakódik erre az amúgy is sűrű napra, akárcsak a hó, amely most szintén kezd már vastagodni, fölhalmozódni. A hóval együtt valami könnyű és tágas is kezdi megtölteni az udvart, olyan benyomást keltve, mintha az fokról fokra tágulna. Már nem fúj a szél, még a tető bádogborításai sem keltenek semmilyen zajt, egyedül ezt az együgyű slágert hallani, amely nem kevésbé gyerekesen, mint amilyen melodramatikusan cseng Ella fülében, mégis megszó-

lít benne valamit, valami épp most érzékeny pontján találja el. Azt kívánná, maradjon így minden örökre, ilyen nyugodtnak, ilyen felhőtlennek. Ez a boldogságérzés azonban egykettőre elillan, már a következő dalnál, amely nem tetszik Ellának. Egy pillanatig csalódottan bámulja az udvarban a helyüket kereső hó-pelyheket, s fölmerül tudata felszínére a kérdés, vajon kit foglalt bele Anna az esti imádságába, melyik anyukáját. Eszébe jut, hogy megkérdezi Mariától, de szinte azonnal el is veti a gondolatot. Minek, gondolja.

Ha Maria hazament, bemegy majd Anna szobájába, lekapcsolja a villanyt és a rádiót, addig elég neki a bizonyosság, hogy van még valami tennivalója.

Ella borzongani kezd; hullámokban fut végig rajta. Összefűzi a karjait a melle alatt, fölhúzza a vállát, könyökét az alsó bordáihoz szorítja. Egy pillanatra úgy rémlik neki, mintha látná a lányát, ahogyan alszik, összegömbölyödve az ágyban, az ágyneműhuzat egyik csücskével a szájában. Az éjjeliszekrényen a cipősdoboz az egérrel. A bicikliparkolón túlról most időnként valami zörejt hallani, amely rácsúszik a rádióból jövő zenére; óvatos kalapácsütésekhez hasonló, szabálytalan időközönként felhangzó fémes koccanások, amelyek mintegy a fáradtság felülkerekedésének érzetét keltve elnyújtják ezt az éjszakai szcénát. Anna rádiójában most a *Fiesta Mexicana* hangzik fel, szinte énekhang nélkül, mintha az emberi hangnak jobban esnék a védett melegben maradnia. Ella fázósan hintázik a sarkán, lábujjait begörbíti a cipőben. Finoman csoszogó lépteket hall az udvar innen föntről nem látható részéből, s valamivel később egy sósózó autó csörömpölését, amelynek villogója, már távolodóban, narancsszínű fénnel tölti ki a rést két háztömb között.

TATÁR SÁNDOR fordítása

Hitler lánya

(részlet)*

Szürkületkor, amikor szinte mindig elvágódott a csöndes, unalmas Újpestről, Csiliz Lajosné Ruckner Jolán is kilépett a lakásuk ajtaján. A színházba járó ruháját vette föl, fiát, Lalit is ünneplőbe öltöztette. Azoknak az illusztrációknak az alapján, amelyeket az ezernyolcszáznegyvennyolc március tizenötödikei magyar forradalomról szóló könyvekben látott, úgy gondolta, hogy egy forradalom ünnep. Még nem volt biztos abban, hogy ez forradalom, csak Temesvári Ervin, a házban lakó három egyetemista közül az egyik, éppen a legotthonülőbb, délelőtt szétkürtölte a házban, hogy a műszaki hallgatók délután tüntetést tartanak. Nem olyannak képzelte a forradalmárokat, mint ez az Ervin, aki be szokta hívni Lalikát a konyhájukba, hogy mesekönyvet mutasson neki, de egyszer gondolt egyet, és ráparancsolt, hogy fogja meg a fölálló faszát. A gyerek olyan görcsös állapotba került, hogy nem volt képes elengedni, csak szorította, és üvöltött. Amikor Jolán a fia hangját hallva benyitott, Ervin az egyik kezével Lali száját akarta betapasztani, csak nem tudta, a másikkal nyögve, halkán szitkozódva, hátha elkerülheti a botrányt, egyenként feszegette le a megmerevedett gyerekujjakat az ellilult testrészeről.

A kapuban Jolán és Lalika összetalálkozott a munkából hazatérő idősebb Csiliz Lajossal, aki némi vita után kijelentette, hogy a gyerek otthon marad, Jolán persze oda megy, ahova akar. Nyafogott, nyafogva beszélt, Jolán már megszokta, de most, éppen most, ezen a napon sértette a fülét. Ennek ellenére épp vissza akart fordulni (ha úgyse mutathatja meg Lalinak a forradalmat, ő minek nézze végig), amikor Csiliz azt mondta:

– Fölösleges messzebbre menned, akkor is órákon át tudsz mesélni arról, mi történt veled, ha a sarki boltból hazajössz!

Kirohant a kapun.

A nagyképű Csiliznek éppen azért részletezett minden eseményt a jelenben, hogy ne legyen föltűnő a hallgatása a múlttól.

A szegedi vonattól egyenesen a pesti lakásukhoz ment. Egy szőke, kövér asszony nyitott ajtót, akinek hiába bizonygatta, hogy ő itt lakik, elébe tornyosult, nem léphette át még a küszöböt se. Oldalt hajolt, legalább be akart nézni. Amikor az előszobából nyíló nappaliban megpillantotta a komódjukat, és rámutatott, hogy „az is a mienk”, az asszony becsapta az orra előtt az ajtót.

Az utcán valaki a nevét kiáltotta, kétszer is meg kellett ismételnie, mire Jolán rájött, hogy merről jön a hang. A fekete, göndör hajú, nagyon sötét bőrű lány, aki szó-

* A regény április végén, a Könyvfesztiválon jelenik meg.

longatta, közben a járókelők közt kanyarogva mellé is ért. Nagyon csodálkozott, hogy Jolán nem ismeri meg, mégis azt mondta, hogy nem csodálkozik, egy évvel fiatalabb Jolánnál, gyerekkorban ez sokat számít, a nagyobbik nem figyeli a kisebbet, a kisebb annál inkább a nagyobbat. Ő a Taglik Anna vagyis a Hancó, legutoljára a tóparton babáztak, mikor Jolán a mamájával meglátogatta a Ruckner bácsit. „Néger Hancó”, így emlegették Almáson, ez se dereng, kérdezte. Jolán bizonytalanul bólintott. Nem akadt hozzá hasonló a faluban, mesélte a lány, a családtagjaitól is jócskán elütött, például az apja vörös volt, az anyja meg szinte szőke, világosbarna. Annyian hajóztak le és föl a Dunán, partra szállt talán egy afrikai, ki tudja, nem őrizték meg az emlékezetét, ő, Hancó maradt az egyetlen bizonyíték arra, hogy ott járt. Tudja, mi lett Ruckner bácsival, szögezte le hirtelen témát váltva. Aztán rögtön közölte, hogy egy hét múlva lesz az esküvője egy Fazekas András nevű műszerészsegéddel. Talán fiatalok még a házassághoz, de a háborúban mindenki megtanulta, hogy nincs mire várni, András az utolsó évben töltötte be a tizennyolcat, többfelé is védte a Kárpát-medencét, meg is halhatott volna. A szüleinek van Budapesten egy négyemeletes sarokháza, ők Almáson meg vályogviskóban laknak, ezért az esküvővel egyidejűleg kitagadják a vőlegényét, nem baj, már béreltek egy lakást, és annyival is kevesebb lesz a vendég meg a költség.

Ömlött a szó a lányból. Kiderült, hogy András családjának viselkedése miatt nincs második koszorúslány. Hancó azonnal föl is kérte Jolánt erre a szerepre. Zavartan hozzátette, hogy viszont a fiúkból megvan mind a kettő, úgyhogy Jolánnak valahogy el kellene rendeznie az udvarlójával, hogy elengedje. Valóságos örömujjongásban tört ki, mikor megtudta, hogy Jolánnak nincs udvarlója, azonnal elkezdte ecsetelni a leendő koszorúspárjának, egy Schneider Pál nevű hentesnek a jó tulajdonságait. Udvarias, jókedvű, bármikor tud húst szerezni, mondta. Igaz, a tánc nem az erőssége, Jolán számíthat arra, hogy párszor a lábára taposnak, de ez talán nem akadály, olyan boldog lenne, ha elvállalná!

Fölháborodott, mikor Jolán elmesélte, hogy kitűrták a lakásából, azonnal oda akart menni intézkedni, Jolán vonakodását tapasztalva azonban kijelentette, hogy bérletes esetben nem érdemes követelőzni, túl hosszú ideig nem fizette a lakbért. Biztosította a lányt, hogy náluk ellakhat egy darabig, a következő pillanatban már azt is tudta, kitől szerez egy plusz díványt Jolán számára.

Az esküvő éjszakáján kicserélődtek a koszorúspárok. A hentes átpártolt az Ilus nevű, pirospozsgás másik koszorúslányhoz, annak a partnere, a Fazekas Andrással korábban együtt inaskodó másik műszerészsegéd, egyúttal barát pedig egyre erősebben szorongatta Jolán derekát tánc közben. Csiliz Lajosnak hívták, az anyja pár hete halálozott el. Az Újpest környéki erdőben, ahol tűzifát gyűjtött, megtámadta egy veszett róka, de annak annyi szenvedés, vérfolyam, pusztulás után eszébe se jutott, hogy rókaharapással orvoshoz forduljon. A gyászra való tekintettel fölmerült, hogy lecserélik őt, csak nem volt kire, vagy elhalasztják az esküvőt, de Csiliz szinte könnyörgött a barátjának, hogy ne tegyék. Maga is csodálkozott magán, mesélte később Jolánnak, amikor a lány kétheti randevúzás után eleget tett az unszolásának, és belépett a saját rendelkezésű, teljesen berendezett újpesti lakásba. Nagyon szerette az édesanyját, de most már érti, a sors akarata lehetett. Talán egyenesen a mamája küldte a túlvilágról Jolánt, mivel tisztában volt vele, hogy a fia még egy rántottát se képes megsütni.

Jolán is mérlegelte a helyzetet. Megelégette, hogy a végtelenségig szem- és fültanúja legyen Néger Hancó és a vadonatúj férj házasságának, valamint az is sokat nyomott a latban, hogy a hentessel ellentétben Csiliz a hajnalig tartó esküvői mulatozás során egyszer se lépett a lábára.

Mikor már másodszor nem jött meg a menstruációja, bejelentette a férfinak, hogy terhes. Csiliz ünnepélyesen komor arcot vágott. Közölte, hogy ő sose ismerte az apját, úgyhogy Jolánt a legrövidebb időn belül feleségül szándékozik venni.

Lalika idő előtt született meg, legalábbis az orvos kalkulációja szerint, különben semmi jel nem mutatta, hogy bármije ne készült volna el az anyaméhben. Jolán pelenkázáskor gyanakodva méregette az ivadékát. Amikor jobbra fordította a fejét, idősebb Csiliz Lajosra hasonlított, amikor balra, Kujeda Éliásra.

A terhesség alatt Csiliz Lajosné a Tarkánszövő nevű textilgyárban pörgette a spulnikat, holott a kommunista párt agitátorai följánlották neki, hogy „kiemelik”, iskolába küldik, vezetőt nevelnek belőle, a gyerek se lesz akadály. Csiliz, aki transzformátorokat szerelt össze ugyanabban az üzemben, ahol a bevonulása előtt inaskodott, hallani sem akart arról, hogy Jolán más legyen, mint jó anya, az állapotára való tekintettel egy idő után már a lakásban meg az udvaron végzett orkesztikagyakorlatokat is ferde szemmel nézte. Akkor meg, amikor Jolán egy este elmesélte, hogy átutazott Budára a Krisztina körútra, s képzelje el Csiliz, az Orkesztika Iskola épületét egy „Szociáldemokrata” nevű párt foglalta le az irodái számára, a férfi nem is figyelt rá, elkezdte a terhes pocakját tapogatni. Még ő méltatlankodott, képtelen volt fölfogni, hogy egy magzat nem rendelésre rugdos, éppen akkor, amikor az apja oda méltóztatik helyezni a pracliját.

Jártak a villamosok, gondolta, ettől még kitörhetett a forradalom, az ezer-nyolcszáznegyvennyolcra szóló könyvekben azért nem közlekednek, mert még nem is voltak. Ha a városba beviszik, haza is hozzák.

Sok megállónyi utazás után, amikor leszállt, ijesztő zajokat hallott, ugyanakkor a háborúból ismerősnek hangzottak, hamar rájött, hogy fegyverropogás. Férfiakkal, zsákokkal, ládákkal megrakott teherautók száguldoztak az utcákon, néha olyan élesen csattant egy-egy lövés, hogy beugrott a legközelebbi kapualjba, de most már veszélyesebb lett volna visszafordulni.

A Néger Hancót magával akarta hívni, először őhozzájuk ment. Fénylő szemmel fogadták, mámorosan ölelgették, szorongatták, majd visszadülfölöngéltek a szobába a likőrös üveghez. Őt is kínálták, elfogadta. Szegény Hancó, gondolta, tizenegy évi hiábavaló próbálkozás után még forradalom idején se reménykedik abban, hogy teherbe eshet. Szólt a rádió, a szabad rádió, amit elfoglaltak a forradalmárok. Proklamációkat olvastak be, a befutott információk alapján ecsetelték a város különböző pontjain kialakult harci helyzetet, és felkelő csoportok is üzengettek egymásnak. Időnként a hatás fokozása kedvéért indulókat játszottak.

Jolán feje a több pohár elfogyasztott likőrtől zúgni kezdett. A forradalom azonnali megtapasztalása helyett végigdől a régi díványán.

Hajnalban azt álmodta, hogy Kujeda egy óriási konzervet nyit ki, hiába mondja neki, hogy ne, mert romlott. S lám, ahelyett, hogy szépen körbenyíródott volna, egyszer csak hangos reccsenéssel beszakadt a teteje.

A Parancsnok Kujeda két társa vállal nekirohant a ház rozoga kapujának, és beesett a kapualjba. Ez hallatszott be Jolán álmába, föl is ébresztette. A fegyveresek a veszélyhez szokott emberek gyorsaságával fölpattantak, megvárták, míg a Parancsnok elébük kerül, és int.

A körfolyosós udvarba benyomultak a felkelők.

Kujeda tekintélyét egy zsákmányolt kerek, lapos tárú golyószóró annyira megnövelte, hogy már soha nem szólították Falábúnak, csak Parancsnoknak.

A csoportból ketten géppuskát cipeltek, rakaszokkal, ketten páncéltörő ágyút vonszoltak, egy fiatal lány muníciós kézikocsit húzott, a többiek Kujeda egyszerű és világos kézjeleit követve puskájukkal, géppisztolyukkal elhelyezkedtek az udvar stratégiaiilag fontos pontjain. Ilyen volt például a két lépcsőház földszinti beugrója és a sarkok, ahonnan szükség esetén a függőfolyosókat tűz alatt lehetett tartani. Miután ez megtörtént, és elég biztonságosnak látszott az udvar közepe, Kujeda megközelítette a szőnyegporolót, levette a sapkáját, és megtörölte a homlokát. Már órák óta készült rá, hogy alaposabban szemügyre vegye az egyik elesett szabadságharcostól örökölt fejedőt, mert amikor eltulajdonította, nem volt rá ideje. Halszálkás, zöldesszürke szövetből készült, a sildjét zsírosra fogdosták. Még a homlok magasságában körbevarrt bőrcsíkból nyomott emblémát, egy londoni sapka- és kalapkészítő cég cirkalmas betűit is tanulmányozhatta, annyira nem moccant sehol senki.

Hirtelen fejébe csapta a sapkát, golyószórójából rövid sorozatot eresztett a levegőbe. Ha a kapu beszakítása nem bizonyult elég hangos köszönésnek, gondolta, még egyszer üdvözli a házbelieket. Forradalom van, ne tegyen úgy senki, mintha nem lenne.

A házmesteri lakásból kirohant egy pocakos férfi, piszkosszürke alapon kék csíkos pizsamában.

– Miért volt a kapu zárva? – kérdezte tőle Kujeda.

Erre amaz összekulcsolta a kezét, és siránkozni kezdett.

– Kérem, könyörgöm, felkelő úr! Menjenek tovább!

– Parancsnok a nevem – közölte vele Kujeda. – Rejtőznek ávósok a házban?

– Winkler – motyogta a férfi.

Előrenyújtotta az egyik kezét, és közeledett.

– Ott maradni! – kiáltott rá a Parancsnokot fedező, Guriga nevű felkelő.

Maga Kujeda sasszemét a házmesterlakásból előkeveredő Winklernére és a húsz év körüli fiára, Sanyira szegezte. Mivel az volt a véleménye, hogy a pizsamás csupán időt akar nyerni, föltette a kérdést a kilépőknek is, csak most már sokkal fenyegetőbb hangon.

– De jó, hogy jöttök, védjenek meg bennünket! – mosolygott Winklerné.

Nocsak, ez meg barátkozással akarja az időt húzni, gondolta Kujeda, ravaszabbak, mint amilyeneknek látszanak.

– Tehát lakik vagy bujkál ávós a házban? – üvöltötte.

Winklerné szinte meg volt sértve. Biztosította a Parancsnokot arról, az ő házukban jó magyar hazafiak laknak.

Kujeda nem trécselt tovább, az emeleteket fürkészte.

Az ablakok függönyét óvatosan elhúzva, az ajtót résre nyitva, leselkedve föltűntek bizonyos lakók.

Egy második emeletinek rögtön volt is véleménye a kialakult helyzetről.

– Ránk hozzák az oroszokat meg az ávosokat!

A felesége merészen átlépte a küszöböt, kihajolt a korláton, mintha számolná a fegyvereseket.

– Mindent szétlőnek! – mondta.

Kujeda úgy döntött, hogy nem reagál, csak tájékoztat és parancsol.

– Megszálljuk a padlást. Valaki jöjjön föl velünk, és nyissa ki a följárót!

A magát pipogyának mutató Winklernek arra volt esze, hogy a fiát, aki késésgesen mozdult, visszarántsa.

Kujeda rávillantotta a tekintetét Winklerre.

– Nem szégyelli magát? Aki nincs velünk, az gyáva vagy ávospárti!

A házmester erre elengedte a fiát, aki beszaladt a lakásba a kulcsért, és duplán véve a lépcsőfokokat, nyargalt fölfelé a hátsó, keskenyebb lépcsőházban.

Kujeda mielőtt követte volna, alaposan körbenézett, és megállapította, hogy lift nincs. Nem probléma, a nehézfegyverzetet úgyis lenn vetik be, ha szükséges, gondolta. Utasította a házmestert, hogy deszkát, kalapácsot, szögeket kerítsen, kijelölte két emberét, a civilben lakatos Füstit és a szobafestő Gurigát, hogy tegyék minél hamarabb zárhatóvá a kaput.

Semmire nem maradt idő. Az utcáról fölhangzott Füttyös füttyjele, ami azt jelentette, hogy jönnek. A füttye után beviharzott a jelt adó is, de szinte azonnal szovjet katonák és ávosok özönlöttek el a kapualjat, mindenre tüzelve, ami mozgott. Füsti és Guriga volt az első két áldozat, kiterültek a kövön. Füttyös következett, őt a padlásföljáró felé futtában találták el. Kancsal és Atya, aki a páncéltörőt tolta a kapu felé, hiába bújta össze az ágyú fedezéke mögött, a fal mentén szétrajzó támadók oldalról lekaszálták őket. A fiatal lánynak se kegyelmeztek, nem hagyták, hogy tovább vonszolja az ágyú után a muníciós ládát. Ő szabályosan elkéredzkedett a nagymamájától a forradalomba, ezért Unokának becézték.

A lépcsőházba beugró Kujeda utolérte a géppuskát cipelő Rongyost és Molotovot. Rongyos onnan kapta a nevét, hogy keresztbe hasadt a nadrágja térdnél, s nem volt ideje se megvarrni, se hazamenni másikért, Molotov pedig azt állította, hogy még mielőtt hozzájuk csatlakozott volna, Molotov-koktéllal fölgyújtott egy szovjet tankot.

Winkler Sanyi a kinyitott padlásajtó mögé kucorodott, reszketett, fülét a két tenyerével befogta, szemét becsukta, figyelemre se méltatták. Kujeda, aki még mindig parancsnoknak tekintette magát, megállapította, hogy az ellenállásnak per pillanat nincs értelme. Gyorsan határozott: a tetőn fognak visszavonulni. Az egyik sarokban elhelyezték a géppuskát, Kujeda mellérakta a kerek táru parancsnoki golyószóróját, és sietős, ám összehangolt mozdulatokkal eléjük húztak egy szakadt ágybetétet, rájuk dobáltak pár székroncsot, hogy ha visszajönnek a fegyverekért, meglegyenek.

A padlaskijárón át följutottak a kéményseprő járdára. A környék ellenállási gócaiból halk vagy hangosabb fegyverropogás hallatszott, de a tetőkön nem volt mozgás. Kujeda meghatározta a célt: elérni a tömb tőlük legtávolabbi kéményét, onnan padlás, udvar, utca, elvegyülés.

Mivel a házak nem egyforma magasak voltak, az egyikről a másikra átjutni némi erőfeszítést és ügyességet igényelt, ráadásul kapkodtak. Nem lehetett ki-

zárni, hogy a beszari házmestergyerek elárulja az ávósoknak a menekülési útvo-
nalat. Kujeda és Rongyos egyszerre csak roppanást, puffanást hallott a mögöt-
tük kapaszkodó Molotov felől, s mire hátrakapták a fejüket, az már hason
szánkázott a lejtős tetőn a csatorna irányába. A hófogók képtelenek voltak meg-
állítani, akkora sebességgel érkezett, pontosabban a talpát megtartották egy pil-
lanatra, a test azonban átlendült. Kujeda a fegyverzaj közepette is hallotta a csat-
tanást az utcakövön. Nem szólt Rongyoshoz, az se őhozzá. Döbbenet bámulták
a kéményseprőjárdára fölvezető lépcső szanaszét heverő darabjait. Őket pár pil-
lanattal korábban kibírta.

*

Néger Hancó, mielőtt megszállta a fürdőszobát, nem kérdezte meg a barátnőjét,
hogy közvetlenül ébredés után nincs-e sürgős dolga. Jolánnak kínjában már az is
eszébe jutott, hogy a konyhai falicsapba pisil. Vagy akárhová. Kirontott a lakás-
ból, egyébként is hangokat hallott lentről.

Alighogy áthajolt a korláton, már hátrált is vissza, egész a falig. Kujedát pil-
lantotta meg az udvaron, fegyverrel a vállán. Ellenzős sapkát viselt, ami a har-
madik emeletről láthatatlanná tette az arcát, mégis megismerte, a járásáról, a be-
szédéről, ahogy intézkedett, parancsolgatott.

Félelem, sőt iszonyat fogta el, de valamilyen erő húzta is a lépcsőház irányá-
ba, hogy menjen le. Már majdnem engedelmeskedett, amikor bentről meghallot-
ta, hogy Néger Hancó kicsapja a fürdőszobaaajtót.

A sokáig visszatartott kisdolog magával hozta a nagydolgot. Mire végzett, ki-
tört és be is fejeződött a harc a benyomulók és a felkelők közt. A szobába belépve
azt látta, hogy a barátnője a férje ölében helyezkedik el, úgy, mint akit rádobtak.
Közös fotelben szorongtak, a Fazekas alig kapott levegőt a nyakába boruló
Hancótól, az egyik kezével mégis intett, hogy Jolán se mozduljon. Elsuttogta,
hogy mi történt lenn, kilátásba helyezve, hogy a katonák és az ávósok lakásról
lakásra járnak majd, hogy fölkutassák a rejtőzködőket. Bejönnek, képzelte el Jo-
lán, megkérdezik tőle, ismerte-e valamelyik felkelőt, mire azt feleli, hogy igen,
az egyiket, ha kell, le is megy azonosítani. Kujeda holtan fekszik az udvaron? Ez
úgy hatott rá, mint egy áramütés. Megfeledkezett minden óvatosságról, kinn
termett a folyosón, és lenézett. Az oroszok és az ávósok elvonultak, néhány bát-
rabb lakó már kiszállingózott, épp járták körbe a halottakat, de hozzájuk nyúlni
nem mertek. Jolán úgy látta, hogy Kujeda nincs köztük. Újra elképzelte, hogy
jönnek azok, akik már elmentek, föl szólítják, az udvarra kísérik, s ő iszonyattal,
de közben a sírását is visszafojtva rámutat a holtan fekvőre.

Leérve körbesétált, szemrevételezte az elesetteket. A kapualjban a kettőből az
egyiknek kiontották a belét, szétroncsolták az arcát a golyók, a két lába viszont
épen maradt, szinte semmi mása nem. A társa egykori feje, egy lilásvörös darab
valami, emez mellén helyezkedett el, csak a fej, aztán szünet következett, a gép-
pisztolysorozat elvágta a folytatást, ha nem is százazalékosan, egy-két valósze-
rűtlenül megnyúlt véres ín vagy izom még feszült a fej és a kövön deszka-
egyenes pózban megmerevedett test között. Ennek Jolán mégis föl húzta a jobb
lába szárán a nadrágot, bár az arcmaradvány láttán is biztos volt benne, hogy

nem az, akit keres. Az ágyúsoktól haláluk után az ellenség visszavette az ágyút, elválasztották őket a fegyvertől, nyilván akkor csavarodtak egymásba. Megrágott kakaóscsigára emlékeztették Jolánt. Egy lány az őt ért lövés pillanatában rázuhant a lőszeresládájára. A támadóknak valószínűleg volt elég lövedékük, hagyták, hadd ölelje halálos szorítással. Az utolsó, akit szemrevételezett holtá pillanatában, a poroló egyik lábának csapódott, rajta virított a vére. Ő maga a tőle megpirosodott állványláb köré tekeredett magzatpózban. Fialat, idegen volt az arca. Egyik lába se készült fából.

Jolán a többi felkelő iránt érdeklődött Winklertől, aki tekintettel arra, hogy a felügyeletére bízott udvaron időközben egy csata zajlott, még nem cserélte le a pizsamáját ruhára.

Nem számolta, hányan voltak, válaszolta, a fia szerint páran elmenekültek a tetőn át.

Ebben a pillanatban Fazekas ragadta meg Jolán karját, közölve, hogy Csiliz telefonált, és ha a legjobb barátja azt kéri, hogy azonnal vigye haza a feleségét, akkor ő nem tehet mást, mint dacol a veszéllyel. A városban mindenki mindenki-re lő, úgy röpködnek a golyók, mint tóparton a szúnyogok, de a barátság szent. Igaz, így Hancó egyedül marad, arról azonban szó se lehet, hogy jöjjön, habár Hancónak se lenne veszélyesebb az út, mint Jolánnak, viszont a barátja felesége a barátja felesége, döntsön a férj. Inas korukban megesküdték rá, hogy minden körülmények közt segítik egymást, ám figyelembe véve a körülményeket, szerinte most az lenne ésszerű, ha nem mennének sehová. Mi van akkor, ha újabb felkelők jönnek újabb oroszokkal meg ávósokkal a nyomukban, kérdezte az ő drága barátja. És ha ilyen esetben ő nincs a Hancó közelében, az jobb? Tegyük föl, ő a barátja feleségét sértetlenül hazajuttatja a férjéhez és az anyját hiányoló gyerekéhez, ugyanakkor az ő felesége... Jobb nem gondolni rá. Megígérte, megteszi. A gyerek volt a végső érv. Ugye, Jolán tudja, hogy számára a keresztfia egy csoda. Ugyanilyen megszállottan fogja imádni a saját kölykét is, ha végre megszületik. Az anyja meg az apja akkor biztos visszavonja a kitagadást, persze az öröksége és a gyerek egyáltalán nem kapcsolódik össze, csak eszébe jutott, az anyja ugyanis már adott jeleket, gyakorlatilag megbánta.

Mialatt ezt előadta, odarángatta Jolánt az udvar falánál álló bádogbódéhoz a célból, hogy a másik kezében tartott kulcsot belehelyezze a zárba. Az ajtó föltáruult, az egyik fele. Elengedte Jolán karját, a túlsó szárnyat is kihajtotta, hogy a benn parkoló oldalkocsis motorkerékpár kiférjen.

Jolánnak csak annyi dolga volt, hogy elhelyezkedjen az oldalkocsiban, Fazekas viszont miután nyeregbe pattant, hosszasan küzdött a lábánál lévő indítópedállal. Végre a motor folyamatosan berregett, semmi jelét nem mutatva annak, hogy ismét le fog állni, az akadályok mégse mind hárultak el. A porolónál fekvő tetem szerencsére nem volt útban, az ágyúkezelők és a muníciós lány között viszont ügyesen kellett manőverezni. Komoly probléma a kapualjban merült föl. Fazekas leszállt a nyeregből. Némi méricskélés után az egyik hullát az egyik falhoz, a másikat a másikhoz húzta. A gond a majdnem önálló fej volt. A kövezeten zötykölődve követte ugyan a testet, de belógott, nem lehetett eldönteni, hogy csak súrolja-e a kerék oldala, vagy rámelegy. Kézzel nem akart hozzányúlni Fazekas, a lábával cselezte oda a nyakhoz.

A hóhér háza II.

(részlet egy készülő regényből)

Kocka

„Jó napot, elvtársnő, én a maga fia vagyok” – nézett a szőke, hullámos hajú fiatal férfi a szárnyas tükörbe, esőkabátot és napszemüveget viselt, *Nem, a napszemüveget le kell majd venni*, mondta magának, de a gumikabátnak nem volt zsebe, így aztán a kezébe fogta, *Ez így idétlen, majd inkább zsebre teszem*, s a homályos szobában zöld szeme megvillant a színházi öltözőasztal hármass tükreben – a tulajdonos, egy hajdani balett-táncosnő, fénykorában tartotta fenn a kis garzont randevúinak –, *Hangosan kell beszélni, Pista szerint a börtön óta a jobb fülére nem hall rendesen*, tehát: „Jó napot, elvtársnő, én a maga fia vagyok”, *nem kell ez a „maga”, nyilván az övé, azért megyek hozzá, nem kell ezt külön hangsúlyozni, vagy – vizsgálgatta magát – inkább nyakkendőt kéne kötni?*, és kigombolta a kabátot, zsebre dugta a kezét, kicsit oldalt fordult, és megnézte magát, *A nyakkendő kispolgári, pedig vettem egy szép vékony zöld pamutnyakkendőt, meg apám is mindig nyakkendőt viselt, de most nem akarom, hogy az apám jusson eszébe rólam, de kell egyáltalán ez az esőkabát?* – nézett ki a Monostori útra, a túloldalon, a kórház udvarán a fák közti napfoltokban betegek sütkéreztek színtelen hálóköntösökben, *Kell, szögezte le, elegáns és divatos, de azért meleg lesz ma, nagy nap ez!* – mosolygott –, *És már június elseje. Talán mégsem éppen ma kéne elmenni a Brassó vagy Brassai utcába, hány szám?*, kotorászott a zakója zsebében a cetli után, amit Pista írt neki, *Vajon miért pont a Brassó utcába költözött?, nosztalgiából a Brassó és Zajzon közötti árnyas gesztenyesor után?* *Nem, legyintett büszkén, aligha, ez nem a mama, ő sohasem fordul hátra*, és Janó kilépett első, de már saját keresetéből fizetett kolozsvári albérlete ajtaján, *Azért ültették be gesztenyével az utat, hogy ne tűzzön a kényes, nagyvárosi utazóközönség fejére a nap, amíg a tizennégy kilométeres távot megteszi a széles aszfaltúton Brassótól a zajzoni fürdőig*, magyarázta a leendő dr. Tompa, amikor menyasszonyát – „menyasszonyom, munkatársnőm és bajtársnőm” –, a fiatal orvosnőt végigkocsikáztatta Hétfalun, és Tatrongon keresztül Zajzonba vitte, doktori védése előtt néhány nappal, 1920 májusában, hogy a szülőknek bemutassa, *De ez most nem lesz tizennégy kilométer*, gondolta Janó, *azért gyalog megyek, nem kell sehova sietni*, és megrajzolta magában az útvonalat, mert még új volt neki a város: le a Monostori úton, át a főtéren, végig le a Kossuth Lajos utcán és az iskolánál be a piac felé, ott balra át! és a Brassó vagy Brassai utcában van, *Hatalmas utat kell még megtenni a Monostortól a Brassó utca 15-ig*, gondolta, és mint a színész, aki hosszú próbák után, felkészülten és magabiztosan kilép öltözőjéből és elindul a színpad felé, ahol néhány perc múlva felmegy a függöny, a szűk lépcsőfordulóban még egyszer elismételte, hogy

„Jó napot, elvtársnő, én a fia vagyok”. Kell ez az én? – bizonytalanodott el. Nagyon is kell, mert én vagyok a fia, én, én, ezért megyek, mert én is létezem, nem csak szegény Buci és Pista, akire persze már büszke lehet, mert Pista már az egyetemet is elvégezte, mindenki szerint nagy jövő előtt áll, nagyon aktív, már Bukarestben van a gazdasági minisztériumban, hamarosan könyve jelenik meg, és a közepes termetű férfi lesietett a lépcsőn: igen, így kell majd köszönteni őt, azon a puha, meleg, mély hangon, amelyet az ember a szerelmének vagy a szüleinek tartogat, azon a hangon, amely egészen lentről, a mélyből jön, nem a tüdőből, hanem a gyomron át az izmos, elszánt, élni akaró szívből, s a mondat, hogy „Jó napot, elvtársnő, én a fia vagyok”, úgy szakad fel majd belőle, mint az életakarás kétségtelen jele, a visszatérése és a hazatalálása: ahogy kilépett a sötét lakásból, úgy érezte, hogy évekig mozdulatlanul feküdt súlyos betegen, ágya két végében, mint egy-egy halotti gyertya, a két fehérbe öltözött orvos, Tompa doktor és Tompa doktornő lidérce, akik tanácstalanul néznek maguk elé, mert már tehetetlenek és feladták, de most hirtelen a beteg mellkasa megemelkedik, mintha valami húzni kezdené felfelé, mintha az élettelen bábtestet valaki, hosszú tétovázás után zsinóron megmozdítaná, és a huszonöt éves férfi úgy dönt, hogy visszaszerzi, amit elveszített: a mamát, és hirtelen mélyet sóhajt, még öntudatlanul vesz egy nagy levegőt, mert eldöntötte, hogy megtorpant létéből most azért is jobbra fordul, mert élni akar, nem balra, nem, balra nem, mert a hosszú, lebegő várakozás után végképp az élet mellett döntött: mert ma végre találkozik a mamával, akit nem látott... Most 1949 június elseje van, lassan dél – állapítja meg, mint aki közelgő feltámadásához igazítja óráját, hogy számára is új időszámítás kezdődhessen –, mindegy, nem fogom kiszámolni... teszi hozzá hanyagul, mert nem akarja közel engedni magához a számok helyrehozhatatlan szomorúságát, Vagy inkább csak azt kellene kiáltani, hogy „Szerbusz, mama!”, de nem emlékezett, hogy akkoriban hogy is szólították: mamának? anyunak? édesanyának? mammélénak?, ezek a szavak most mind valami hideg ürességben kongtak, A felnőttek máshogy szokták megszólítani az anyjukat, mint a gyerekek, jutott eszébe, az anyanevek is felnőnek a gyerekekkel együtt, de sem a kamasz, sem a fiatal férfi nem tudta megnevezni az anyját, Vagy mondjam inkább azt, hogy „Jó napot, doktornő!”, ahogy mindenki szólította Zajzonban, De hát nem orvoshoz jöttem!, mosolygott magában, pedig éppen ezért ment: hogy begyógyítsa a múltat, Tompa doktornőhöz, aki nem vette fel a férje nevét, mert ahhoz túl büszke volt, mégis mindenki így szólította, vagy egyszerűen csak doktornőnek vagy Erzsébet doktornőnek nevezték, lánykori nevét nem szerették kimondani, sem az úgynevezett vendégek, akik valójában betegek voltak, sem a vendégekből élő falubeliek, mintha kényelmetlen lett volna a kemény németes nevet kimondani, pedig a szép, tágas, kétemeletes zajzoni fürdőszálló klasszicista homlokzatára a Concordia nevet festették: Latinul is, meg románul is annyit tesz, hogy egyetértés, magyarázta a fiúknak az apa később, a doktornő neve így aztán csak szárazpecsétjén szerepelt, amelyet ritkán használt, mert a fürdőben nem adtak ki receptet, sem máshova szóló beutalót, de '27-ben és később, amikor bizonyos vendégek egyre nyíltabban céloztak az orvosnő származására, már mindegy volt, „A doktornő másutt rendel”, kapták a hivatalos tájékoztatást, és mielőtt magával hozta volna Zajzonba, a vőlegény is csak „Erzsébet Gizelláról” számolt be egy levélben, amelyet fiatal orvosként az apának, a kőhalmi főszolga-

bírónak küldött, inkább tájékoztatásul, mint áldását kérve: a kolozsvári évfolyamtársat szorgalmasnak és elszánnak mutatta be („kemény”, írta Miklós a piszkozatban, de aztán kihúzta), aki az ő biztatására gerincbántalmak borvizes kezelésével kísérletezett már egyetemista korában is, s a levélíró ezzel finoman arra akart célozni, hogy házasságuk után Zajzonban kívánnak megtelepedni fürdőorvosként, e tervben a szigorú evangélikus apa támogatására számítva, aztán a komoly férjjelölt elújságolta, hogy választottját is rövidesen doktorrá avatják, *Amire édesapát is tisztelettel elvárjuk*, de a büszke székely öreg, aki nem lelkesedett a „zsidó nővel” kötött házasságért, nem vett részt a menyé eskütételén, a már csak volt menyé eskütételén, amire jóval később, 1928-ban került sor, amikor már a három fiú is jelen lehetett volna a ceremónián, ha együtt maradnak –, ’21 végén szegény Miklóska született, Buci, ahogy becézték, aztán ’24-ben Pista, Erzsébet pedig kijelentette, hogy nem akar több gyereket, és amikor a gyenge, epilepsziás kisfiú négyéves lett, az anya fel is utazott Kolozsvárra, azért, mondta, hogy ne legyen több gyerek, de akkor már dolgozott a pártban, két hónapig egészségügyi okokra hivatkozva odavolt, és 1925 tavaszán megszületett a nem várt Janóka –, és a huszonöt éves Janó most leért a Sörgyár sarkára, képzeletben új útvonalat gondolt ki, hosszabbat és kacskaringósabbat, de kellemesebbet is, mentegette magát, befordult a Sétatér irányába, *Nem kell sem azt mondani, hogy „mama”, sem hogy „édesanya”, vagy ahogy Pista szólította, „mamóka”, most nem azért megyek el hozzá*, mondta elszánnan és komolyan, előrenézve, *mert a kisleány vagyok, hanem hogy tudassam vele: megértettem őt, most végre megértettem őt*, köszörműt meg a torkát, és rágyújtott a Fürdő utca sarkán, amit nem is ismert még, csodálkozva nézett fel a kétnyelvű utcanévtáblára, strada Băii, Fürdő utca, *Megértettem* – folytatta, mintha egy idegenhez beszélne és magyarázná –, *hogy nem tehetett másként, ha velünk marad, veszélybe sodorta volna a családját, elvégre egy betiltott párt aktivistájaként dolgozott, de ő csak a saját életét tette kockára... és hogy végül is értünk tette, és nagyon sokat köszönhetek neki... azaz köszönhetünk* – nyomta meg a szó végét, mintha beszédet tartana egy tribünön, képzeletben a hangja is feljebb kúszott, a meleg hang, amelyen a mamát köszönteni akarta, már a torkából és a fejéből szólt, magasan sípoltak a szavak, amelyeket a láthatatlan tömegekhez intézett: *Nekik köszönhetjük az életünket, akik lemondtak önmagukról, családjukról és szakmájukról, feláldozták magukat, hogy nekünk jobb életünk lehessen*, idézte magának saját mondatát első megjelent cikkéből, mert az *Agitátor* lapja téli száma ott lapult a zsebében gondosan összehajtva, akárcsak a felvételi kérelme filozófia szakra, hogy majd a kellő pillanatban büszkén elővehesse és megmutathassa a mamának, de ekkor már az elvtársnőhöz beszélt, a párt alapítótágjához, az illegális mozgalom apró termetű vezéralakjához, akit képzeletben maga mellé ültetett, amikor a cipőgyár udvarán az emelvényen mosolyogva, csillogó szemmel hangosan, mikrofon nélkül beszélt a magyar munkásokhoz az előttük álló világméretű feladatokról, a frissen államosított Herbák János Bőrgyár dolgozói némán hallgatták a lelkes fiatalembert, s ez a fiatalember most a Sétatér gesztenyefái alatt haladt lassan, élvezte a hűvös árnyékot, szinte megborzongott, *Csak nemrég költöztem Kolozsvárra*, szabadkozott képzeletben a mamának, a földet nézve, mert a kollégiumból még a háború alatt visszament Zajzonba, de ’40 szeptemberétől hirtelen már nem csak a Kolozsvár és Zajzon közötti 340 kilométer

választotta el őket, hanem négy évre egy új államhatár is, mert Kolozsvár visszatért, Brassó nem, *Te tudtad, hogy feljöttem, nem?* – kérdezte hirtelen éles hangon a mamától – *Akkor miért nem kerestél meg? Legalább most...* – de a palackot, ami robbanásig telt már szemrehányással és vádakkal a mamával szemben, nem merte kinyitni, inkább alig hallható hangon folytatta a védekezést: *Én is csak most gondoltam rá, hogy felkeressem a rokonaimat* – de akkor észbe kapott, hogy „rokonokról” a mamát nem szabad faggatni, még nem, Pista ezt tanácsolta, és elismételte, amiről a mamával nem beszélünk: a mama összes rokonai, testvérei, Zajzon, Buci, apa, a nagyenyedi kollégium, na és főleg a kínos érettségi meg a büntetések, és az a rengeteg sírás a kollégium legfelső emeletének folyosó végi termében meg a kertben a tanösvényeken, amiért a többiek annyit csúfolták, *Inkább elmondom neki a terveimet*, határozta el a Sétatér sarkán, mert a jövő tele volt lehetőségekkel és ígéretekkel, veszélytelenebbnek tűnt, mint a rövid, közös múlt, *mert nekünk nagyon sok közös dolgunk lesz mostantól, hiszen közös az utunk*, „Egyetlen út van számunkra”, mondta Erzsébet keményen a már kopaszkodó, testes férjének, aki nem szeretett kimozdulni a faluból, az asszony viszont rendszeresen, mindenféle ürüggyel felszökött Kolozsvárra, ahol a szervezet központja volt, de soha nem mondta, hogy meddig marad, és ott mivel foglalkozik, a higgadt férfi pedig nem értette, hogy a türelmetlen asszony ilyenkor milyen *mi-ről* beszél: magyarokról, zsidókról vagy talán nőkről, csak azt érezte, hogy ebbe a *mi*-be ő, a férj, a zajzoni kórházat egyre inkább egyedül vezető, komor, szótlan orvos és fiai egyre kevésbé tartoznak bele, s hogy ebben a *mi*-ben egyre több idegen, elvont gondolat, eszme, könyv, brosúra, váratlan telefon és utazás szerepel, *Nagyon kockázatos*, ingatta a fejét a megfontolt férj, *három fiúnk van, gondold meg...*, *kockáztatni, azt szeretsz, nem véletlenül kaptad a...* – de ekkor az asszony rákiáltott, hogy „Ki ne mondd!”, és a Sétatér kijáratánál a fiatalember azon tűnődött, hogy a mamának bizonyára azért adták ezt a mozgalmi nevet, mert a szigorú nevelésben részesülő, bátor és nyugtalan lány mindig szeretett sokat kockáztatni, 1910-ben orvosi egyetemre jelentkezett, megtagadta a szülei vallását, mert nem tudta megbocsátani apjának és fivérenek, hogy reggelenként azt imádkozzák, hogy „Boruch áto ádonáj elajhénu, melech hoajlom, selaj oszáni iso”, amely férfimormogásnak sokáig semmi jelentősége sem volt számára, mindaddig, amíg Jenő, a vidám öccse nem kezdte el buzdítani, hogy ő is mondjon hálát, amiért nő lett, és nem kell annyit imádkoznia, például azt, amit a négy fiú a hét testvér közül: „Áldassál Te, Örökkévaló Istenünk, a világ királya, aki nem teremtett nőnek”, így aztán Erzsébet és Miklós a Kossuth Lajos utcai evangélikus templomban tartott esküvőjére egyik szülő sem jött el, a testvérek közül is csak Jenő volt jelen, aki ügyvédnek készült, mert a mama, gondolta Janó, azért kapta a mozgalmi nevet, mert mindig szeretett veszélyesen élni, de Zajzon nyáron is hűvös nyugalma akadályozta ebben: „Éljetek veszélyesen!”, utasította értetlenül bámuló fiait is, és Pista valóban már háromévesen fürgén mászott fára, nem félt a kutyáktól és a verekedős falubeli nagyfiúktól sem, *De miért beszélek a mamáról múlt időben?*, kérdezte magától dermedten Janó, *hiszen él, éppen hozzá készülök*, és átment az úttes-ten, egy kis kitérőt téve a színház és az ugyanott frissen megnyitott Állami Magyar Népopera fele, hogy megnézze a nyári szünet előtti utolsó előadások plakátjait, és kisdég felmelegedjék a napon, mert a mama fuldoklott a biztonsá-

gos gyógyvizes kórházban, ahova egész évben rendszeresen érkeztek a jó módú, ahogy mondták: „szelekt” vendégek – művészek, színészek, köztük a nagy díva, Lucia Sturza Bulandra is –, akik számára a két orvos jódos-vasas borvízből ivókúrákat rendelt el, fürdőket, nagy sétákat a vörösfenyők közt a hegyekben, kiadós falusi kosztot, pihenést és iszappakolásokat – ilyen volt az anya-szag, borzongott Janó: édes, mint az iszap meg mint az eső utáni vizes föld –, és Erzsébet doktornő hátgerinceket egyenesített hippokratészi módszerekkel, a betegeket létrához erősítette, majd a létrát megfordítva, a pácienseket fejfelé lógatva vette le a terhelést a hátról, aztán egyszer csak bejelentette, hogy dolga van, és szaladt a vonathoz, lehetettek akár a szezon kellős közepén is, amikor tele voltak rendszeresen visszajáró vendégeikkel, míg ’27 őszén aztán egy hónapnál is hosszabb ideig elmaradt, a középső fiút, Pistát magával vitte, karácsonyra sem jött meg, ’33-ban pedig Janót beírátták bentlakásos kollégiumba Nagyenyedre, mint egy lelencet, gondolta Janó, ugyanoda járatják, ahol a mama meg a testvérei tanultak, a vézna fiú végigbukdácsolta az iskolát, és középső fiával, Pistával együtt Tompa doktornő örökre eltűnt Zajzonból, levedlette a nevét és múltját, mint kígyó a bőrét: a 10-es években még leánykori nevén, a 1920-tól Tompa doktornőként, ’27-től már csak mozgalmi nevén ismerték (’38-ban még férjhez ment egy román templomfestőhöz, néhány évig az ő nevét is felvette), s a rátapadt titkos név már nem utalt származásra vagy foglalkozásra, nőre, de férfira sem, sőt, embert sem jelölt, még csak nem is tárgy volt, amely a természetben létezett, mert nem a természet alkotta meg, hanem az ember, s a mama elmélet lett, idea, absztrakció egy tárgy nélküli világban, térmértani fogalom, a matematikaórák tárgya, és a mamának lett úrtartalma, felszíne, hat oldala, tizenkét éle és megtanulandó képletei, amiből Janó hatodikban egyesre felelt, és emiatt majdnem megbukott, ’27-ben láttam utoljára, gondolta Janó, de semmire sem emlékezett abból az őszi napból, az is valóság nélküli elmélet maradt, pusztá mondat, és most befordult Malomárok felé: a szemetes patakmederben alig csörgedezett egy kis víz, a párás utcában finom, ismerős iszapszag terjengett, és Janó hirtelen megérezte, hogy közeledik a célpont fele, de az arc, amit felidézni próbált, olyan volt, mint egy körvonalak nélküli, csillogó pihefelhő a tavaszi napsütésben, mint az a gyermekláncfű, amit a Jancsi-villa nagy, kihalt kertjében szedett ’28 tavaszán, naponta többször elsuttogva a kívánságát: *Gyere haza, mama!*, és teljes erejéből elfújta, de mire betöltötte az ötöt, az arc helyett már csak a csonk maradt, a kopasz szár, az a kemény, kiszáradt pusztaság, amiről nem volt szabad többé beszélni otthon, mert lassan eltűntek a mama fényképei, ruhái és minden nyomtalan felolvadt az apa makacs hallgatásában, míg végül ’45 tavaszán a papa, új lengyel felesége, Hala Adjukiewicz oldalán megrendülten bejelentette Janónak és az értetlenül bámuló Bucinak, hogy most már biztosan nem fogjuk többé látni „édesanyát”, mert már minden túlélő hazatért, Kockát azonban több elvtárrsal együtt 1943 októberében letartóztatták (addig a városban bujkált, Bartalis Jánosné légoltalmi felelős bűjtatta a Deák Ferenc utcában), és a szamosfalvi börtönben vészelte át azt, amit négy testvére – Lotti, Mária, Berci és még valaki, akinek nevét is belepte a hamu –, valamint Lotti gyerekei, négyéves kislánya és hároméves lánya nem éltek túl (Kocka egyik bátyja, Pál a tüdőosztályon feküdt, Jenő, az öccse, az ügyvéd pedig hosszú bajuszt növesztve falun, Péter Lajos cipész se-

gítségével bujkált, tejesembernek álcázva magát), hogy aztán kilenc hónap valla-
tás után június 6-án éjszaka a börtönből is szelektáljanak és bevagonírozzák, s az
utolsó, hetedik kolozsvári szállítmány útra készen áll Auschwitz felé, legalább is
kivontatták már az állomásról, de Braunecker Lamoral báró, az alkoholista
szamosfalvi börtönparancsnok utasítására ugyanazon éjszaka visszafordítják
őket a vattatáborba, bár erre a visszafordulásra semmilyen ésszerű magyará-
zat nincs a csodán kívül (hacsak nem a partraszállás azonnali híre), mert ez az
egyetlen alkalom, amikor a mama valahova elindul és onnan visszafordul, és
Pista szerint a mamát a börtönben verték meg annyira, hogy fél fülére megsüke-
tült, vagy, tette hozzá, nem akart már meghallani semmit, *Most pedig a Fogorvosi
Egyetemen tanársegéd, gondolta büszkén Janó már a Széchényi tér sarkára érve,
esőkabátját addigra levetette, didergett, pedig szőke szemöldökéből sós izzad-
ság csöpögött, csípte a szemét, Milyen közel vagyunk egymáshoz!, jutott eszébe,
ahogy a piac fele közeledett, Talán virágot is vihetnék neki, egy csokor törökkontyot,
amilyen a Jancsi-villa kertjében volt. Inkább nem, bizonytalanodott el, nem akarom,
hogy bármi közénk álljon, csak mi ketten legyünk, és hosszan öleljük ma egymást. Majd
holnap viszek virágot, hiszen ezen túl mindennap találkozunk, nem, mama?, és meg-
nyalta a szép, vastag ajkán a sós csöppet – nem izzadság volt már ez, hanem egy
nagyon is ismerős könny –, Azaz: elvtársnő, helyesbített mosolyogva, „Jó napot,
elvtársnő, a fia vagyok, Janóka”, – Te vagy az én kicsi Janókám, aki az égből pottyant,
mert senki nem akarta a világra, simogatta keményen a fejét a mama, mert az emlé-
kezetéből kitaszított, szürke foltszerű gyerekkorból egyedül ez az ütésszerű si-
mogatás rémlett fel, Nem, semmi „-ka”, hanem Janó, Jancsi, János, Tompa János, ko-
moly felnőtt férfi, aki felelős az életéért, gondolta elégedetten, mintha a mama
számára ismeretlen férfit mint nagy, sokáig őrzött és már felnőtté nevelt aján-
dékként vinné, És huszonkét éve nem találkoztunk, amire lehet, hogy a Mama moso-
lyogva hozzát teszi, hogy „és kilenc hónapja és tíz napja”, de most már nem válunk el töb-
bé, és magában hozzátette, hogy És én soha nem fogom elhagyni a gyerekeimet, és
megint a találkozásra gondolt, ahol két lehetetlen létezésnek, irracionális túlélő-
nek kellett szembesülnie: az egyiknek meg sem kellett volna születnie, a másik-
nak már el kellett volna pusztulnia, de ennek a másiknak az arca, mint valami
medence, amiből leengedték a vizet, továbbra is üresen, színtelenül és szöglete-
sen tátongott Janó emlékezetében, Jegyezd meg, előbb elvtársnőnek szólítjuk, beszélt
magához úgy, mint egy gyerekkel szokás, aztán lehet, hogy már a következő mon-
datban mamának, és már ott állt a Brassai utca sarkán, a rideg, szögletes, három-
emeletes Bauhaus épület előtt, Mit is mondott Pista, hogy hívják azt a román festőt,
akihez a mama hozzámert?, és ha nincs kiírva?!, csillant meg benne a remény, hogy
a találkozást mégis elnapolhatná, és a nyitott ajtón belépve végignézett a kopott
postaládákon: az egyikben lekaparták a Neumann és a Tompa nevet is és –
amennyire ki tudta betűzni – a már időszerűtlen Constantinescut is valaki át-
húzta, csak gyerekes ákombákomokkal állt az ott, hogy Kocka, második emelet B,
törölte meg a homlokát gyűrött zsebkendőjével, Talán még elszívok egy cigarettát a
ház előtt, és hátat fordított a bejáratnak, a munkájáról fogom kérdezni, és hogy most
milyen új feladatokat kapott a pártban, és szerényen mondd el, biztatta magát, hogy
már te is tag vagy, még nem kaptál komoly megbízatást, de nem vársz a mamától semmit
és Pistától sem, és hogy írónak készülsz vagy színikritikusnak, s hogy Pistára büszké-
le-*

hetünk, engem miért nem kerestél soha?, üzenhettél volna, bármikor fel tudtam volna jönni Zajzonból, igen, nekem is idő kellett, amíg rászántam magam, és nagyon hosszú utat kell még megtennünk együtt, sok bepótolnivalónk van, de Mama, mama, miért hagytál el engem? – de ez már nem a kertben álló gyámoltalan kisgyerek hangja volt, hanem a döbrent felnőtté, aki kétségbeesése ajtaja előtt áll, és dermedtségében nincs ereje lenyomni a kilincset, és akkor meghallotta a csengőt, amit a magas, kopott ajtón öntudatlanul megnyomott, mire az ajtó hosszú, mozdulatlan várakozás után kinyílt, de senki sem állt mögötte, csak valami formátlan szürkeség, vagy csak kocsonyás, könnyben úszó szeme látott mindent töredezetten, mintha kaleidoszkópba nézne, nagy, üres terasz következett, mint a Jancsi villa hátsó terasza, rezzent össze, egy üres, halott színpad, amelyet a rég befejezett előadás színészei már elhagytak: két kopott karosszék, kerek, felpattogzott asztal, keskeny, kéz alakú hamutartó tele csikkkel, csorba korsóban hervadt virágok, utána egy bejárati ajtó következett, amely most szintén kinyílt, mert a két ajtót piszkos ruhaszáritó kötéllel kötözték össze, a kötelet belülről húzta meg egy zömök asszony, aki Janótól jó három méterre állt, piszkos ruhában és elnyűtt papucsban, tömör volt, mint egy szobor vagy egy *Kocka*, villant át Janón, az asszony ősz haja rendetlen kontyban összefogva, vastag, szűrő nélküli cigarettát tartott a jobb kezében, a ballal a csillogó rézkilincset fogta, és rezzenéstelen tekintettel nézett a meglepett idegenre, Janó pedig megköszörülte a torkát, és fojtott, élettelen hangon, lesütött szemmel belefogott a sokszor elismételt, tökéletesre csiszolt köszöntő mondatába, mire az asszony összehúzott szemöldökkel visszakérdezett, hogy mit beszél, *Gyakran fogunk itt ülni, ezen a teraszon és beszélgetni, megbeszélni a közös dolgainkat és a terveinket*, gondolta, és kinézett a gesztenyefák tetejére meg a kopár, napsütötte Fellegvárra, s ez a kép máris a közös emlékek üresen kongó raktárába került, és észrevétlenül eltűnt a túl nagyra méretezett és már megtölthetetlen hodályban, és Janó megint megszólalt: *Elvtársnő*, fogott bele hangosan és tagoltan a jól begyakorolt mondatba, *nem, mama, nem tudok megbocsátani, és nagyon hiányzol*, lehelte alig hallhatóan egy lélegzetből, és ugyanezt suttogta aztán a mama süket fülébe apja temetésén is, tíz év múlva, '59 késő tavaszán, hogy: *Nagyon hiányzol, mama*, de a süket fülbe nem jutott el semmi, csak a mélyről jövő lélegzet meleg levegője csiklandozta a pihéket, és a mereven előre néző asszony hirtelen odakapott, mintha bogarat hessentene el, mert akkor megint együtt voltak Zajzonban, a papát a sok Miklós, István és János nevű rokon mellé temették, a fürdő, a vörös vizű gyógyforrások, a Concordia szálló, a Jancsi-villa, a park, a vörösfenyőerdő Tatrang, Pürkerec és Zajzon határában, a rég leállt borvízpalackozó üzem egykori gazdái mellé, Pista pedig nem jött el a temetésre, mint öccsének keserűen mondta, az ő helyzetében nem tehetette meg, hogy „ellenséges érzelmű” apját látványosan gyászolja, Kockának pedig már rég mindegy volt, a párt már másfél évtizede félreállította, rögtön a felszabadulás után, és az alacsony doktornőt sem ismerte fel senki, amikor végigment a falun, egyedül a lelkész, aki ebédre hívta volna, mert temetés után még másfél óra volt a brassói busz indulásáig, de ő sétálni akar, válaszolta el-lentmondást nem tűrő hangon, mint aki meg sem hallotta a meghívást, és belépett a nagy, elvadult kertbe, a Jancsi-villa felé véve az irányt, de a ház mögött kaszáló férfi odakiáltott, hogy a téveszirodán nincs senki, románul is elismételte,

hogy mind kimentek a földekre, és kaszált tovább, a párás, meleg kertben már virágzott a gyermekláncfű, Janó siető anyja után szaladt, a hajnali vonatúttól, a melegtől fáradtan, üres gyomorral majdnem orra bukott a gondatlan kert vakondtúrásaiban, próbálta az apró, kemény léptekkel előtte siető anyját követni, de a mama csak ment, szinte futott, hátra sem nézett, a kisiú pedig rég lemaradt, hiába kiáltozott, hogy várja meg őt, a mama többé nem fordult meg, gyors léptei felverték a gyermekláncfüvet, lekopasztották a napfényben tündöklő piheboglárokat, s a nagy, párás tavaszi kertben a mama tömörszerű alakja kezdett eltűnni a magas fűben, egyre csak fogyott, zsugorodott, emberi formája összeolvadt a fák, a távoli házak, legelő tehenek és szénaboglyák alakjával, végül már csak sötét sziklának tűnt, egy kockának, amely feloldódott a látóhatár vízszintesében.

Svájc jelei*

Tudni szeretném, mi lehet Svájc első maradandó jele a tudatomban. Mi az első szó, mi az első fogalom, mi az első tárgy, mi az első kép, ki lehetett az első svájci, akinek az alakja megragadt. Nem a hegyek. Nem Heidi. Nem Keller, nem Hodler, nem Giacometti. Nem a katonai bicska. Nem az óra, habár aranyműves nagyapámnak szép fedeles svájci zsebórája volt. Nem a sajt. Nem a csokoládé. Nem vörös alapon a fehér kereszt. Ahogy nyomozok az emlékezetemben, egyre világosabb, hogy a svájci menlevél, a Schutzpass volt a legelső.

A huszadik század leghidegebb telén, amikor a német csapatoktól megszálalt, orosz csapatoktól ostromlott, nyilas különítményektől rettegő Budapesten az üldözöttek svéd, spanyol, vatikáni és svájci menlevelekkel próbálták az életüket menteni, mindössze kétéves voltam. Semmire nem emlékezhetem. Ennek ellenére vannak ellenőrzött emlékeim. Szókincsem háborús alapszavairól nem beszélve. Óvóhely. Légiriadó. Ezek voltak az első összetett szavak, amelyeket már jóval korábban, hibátlanul ki tudtam mondani. Bácskán ültem a nyilas körvezető ölében, és azt játszottuk, hogy a frontra telefonálunk apukának, forgathattam hozzá a kurblit. Nagy, feszes hasa volt a nyilas körvezetőnek, s ezt valamiért igen vonzósnak találtam. Figyelem, figyelem, vigyázz, Bácska, Baja, légítámadás. Ez volt az első mondatom. Apám akkor valójában már hónapok óta egy budapesti bérház pincelabirintusába volt befalazva harmadmagával. Hamis papírokat gyártottak az üldözötteknek, és január közepéig rölapokat nyomtak az illegális kommunista mozgalomnak. Arra is emlékezni vélek, hogy apám legidősebb, eleganciában felülmúlhatatlan nővére rendelkezett svájci menlevéllel. A svájci menlevél az én fejemben ettől kezdve az eleganciához kötődött. Elegáns embernek svájci menlevele van, ez mélyen megült a tudatomban. Nem volt könnyű megszereznie, örült neki. Öröme határozottan emlékezem. Arra is emlékezem, hogy valamilyen szervezési komplikáció miatt az ő menlevelén szerepelt a férje és már nagyobbacska lányuk, Vera unokatestvérem. A közös okmány elvileg azt követelte, hogy a nap huszonnégy órájában együtt maradjanak. Mulattak a dolog lehetetlenségén. Kinek ezért, kinek azért, éppen a közös túlélés érdekében mindig el kellett valahová mennie. Vízért, élelemért, az öreg szülőkről gondoskodnia.

Megkérdeztem Verát, aki most Torontóban él, hogy valóban így volt-e. Megerősítette. Akár az ostrom idejéből származnak az értesüléseim, akár a háborút követő évekből, mikor is a felnőttek sok mindent és mindig újra szenvedélyesen megbeszéltek, bizonyos, hogy a tudatomnak Svájcról a Schutzpass az első felfogott jele. Meglehet, hogy nem megalapozottan, de Svájc hatvanöt éven át pozitív jel volt a tudatomban. Vera szerint a svájci menlevelük hamis volt. Erre inkább a

* A *Neue Zürcher Zeitung* „Mi a svájci?” körkérésére adott válasz.

körülményekből következtetett, mivel a szülei ilyesmiről nem beszéltek előtte. Bizonyára jobbnak tartották, ha veszélyes dolgokról nem tud. Amikor itt tartotunk a megbeszélésben, Svájcra vonatkozó első emlékeim közege igen sűrű lett. Egyszerre túl sok mindent kérdeztem, mert elfogtam az első svájci személyt a tudatomban. Hallotta-e Carl Lutz nevét, ezt nagyon fontos lett volna tudnom. S akkor hamisított menlevelük vajon nem abból a svájci felségterületnek számító házból, a Vadász utca 29-ből származott-e, ahol Lutz oltalma alatt mintegy 3000 üldözött talált menedéket. Részben cionista fiatalok voltak, akik Lutz tudtával gyártották a hamis igazolványokat. Vagy hamis menlevelük esetleg nem a saját nagybátyánk, Nádas István hamisító műhelyéből származott-e, aki vegyész volt, iratmosásban és politikai előrelátásban vérprofi. Vegyi üzemének titkos földalatti traktusát jóval a német megszállás előtt rendezte be az illegális munkára, és saját módszere szerint tartósított élelmiszerekkel hármuk aktív túlélésére. Vera mindazonáltal határozottan azt állította, hogy Lutz nevét soha nem hallotta a szüleitől, és azt sem tudta megmondani, hogy miként jutottak a hamis menlevélhez.

Lutz embermentő tevékenységének én is csak évtizedek múltán mentem utána. Bár abban sem lehetek biztos, hogy csupán a háború után hallottam róla először. Sokáig nem láttam róla arcképet. Személye mégis úgy helyezkedik el a korai tudatomban, mintha közeli ismeretségben állnék vele. Lenyűgöző fiatalember lehetett. Óvatos, finom, kínosan rendezett, éber, fegyelmezett. Amilyen egy igazi svájci, aki tényleg rendelkezik a lelkiismeretével. A háború utáni években az embermentés heroizmusa mindenestre sokáig foglalkoztatott, erre határozottan emlékszem. Mintha magamat kéne felkészítenem ugyanerre, s azt kérdezném, lesz-e elegendő erőm hozzá. Ha egyszer a másik nagy embermentőről, Raul Wallenbergről utcát neveztek el Budapesten, ez a kérdés szintén foglalkoztatott, mert az iskolába menet mindennap elmentem az utca mellett, akkor Carl Lutzról vajon miért nem neveztek el utcát. A legfurcsább az volt az egészben, hogy ezt nem mertem megkérdezni a szüleimtől. Amitől a hiányérzet és a rettegés a tudatomban rávetült Carl Lutz személyére. Vagy éppen fordított volt a tudat eljárása, s magát a korszakos félelmet kapcsolta hozzá Lutz személyéhez. Az is meglehet, hogy kétértelmű vagy elítélő mondatokat hallottam róla először, s ezért nem mertem kérdéseket feltenni. Életének legkritikusabb helyzetéről ő maga számolt be. A nyilas hatóságoknak feltűnt, hogy túl sok a svájci menlevél, s ezek egy része nyilvánvaló hamisítvány. Megfenyegették, ha nem segít a hamis papírokat elkülöníteni a valódiaktól, akkor a svájci menleveleket többé nem ismerik el. Ez valamennyi védencének deportálását vagy legalábbis védtelenné válását jelenthette volna, amit nem vállalhatott. Részt kellett vennie a nyilasok razziáin, és adott esetben élet és halál kérdésében dönteni, ami viszont minden törekvésével, egész lelkiismeretével elmentésben állt. A teljességhez persze hozzátartozik, hogy a nyilasok valódi papírokkal rendelkező embereket is minden további nélkül a zajló Dunába lőttek. Meg az is a teljességhez tartozik, hogy Lutz heroikus embermentő tevékenységét a gyönyörű Svájc a háborút követően hatásköri túllépésnek, a hivatali rend megsértésének tekintette, és megbüntette érte. Ami egy állami hivatalnokkal szemben végül is helyénvaló. A svájci kormány embermentő tevékenységre tényleg nem adott megbízást budapesti alkonzuljának.

Trachelospermum jasminoides

– Quo vadis, domine? – kérdem az előlem oldalazó kétéltűtől. A papírlapból összehajtott s csővé hengeredő fehér alagútban tűnik el, amely napok óta hever az udvaron.

A tó réteges kövére, amely olyan, mint a száradt tehénlepény az azúrkék gye-
pen, ül ki aztán az alagútba előbb bevonuló béka.

Nagyokat pislog, amikor visszatérve a közeli boltból belépek a kertkapun. Nem engem néz. Azokat a szállongó pihéket, lassan hulló gatzörmeléket bámul-
gatja, amely a szomszéd ház fala és a rakott kőkerítés szögét befutó borostyánból
hulldogál. Feketerigópár rakja a fészket, a kert leginkább védett helyére, mert a
mély állóvíz miatt arra nem térülhetnek el sosem a kutyák.

Mi tagadás, a mai nap elmúlt. Délelőtt Kálvin Jánostól silabizáltam Jónás
proféta könyvéhez írt s a hallgatói által följegyzett, abból nyomtatott beszédét,
aztán Baltasar Graciántól a viselkedést, és még Luthert, Pascalt, valamint
Jacobus Paleologust. Érdekel, hogy a reformáció-ellenreformáció korában ho-
gyan is körvonalazódik a nevelés számára a kialakítandó személyiség. Ebédig
bírtam a szövegek terhet. Aztán nekiálltam csípős paprikás-fokhagymás spa-
gettit főzni, amelyet, mint mindenkor, száraz olasz fehérborral öblítettem le, és
álom nélküli alvásba zuhantam. Kettőkor ébredve a japán kertekről lapozgat-
tam egy fényképalbumot, majd a sajátomban gyomláltam ki néhány négyzet-
méternyi a tyúkhúrtól és a pongyolapitypangtól. S elviharzottam a legjobb
veszprémi cukrászdába, egy-egy almás mák- és karamelltorta-szeletet tölttem
magamba, majd harmadéves hallgatóimmal az őszi, velencei lehetséges terep-
gyakorlatot beszéltük át a tanszéken. S végül, hogy eredményes legyen a nap,
a garázsban februártól heverő virágmagvakat cserépbe ültettem, a legényvirág,
a nyári viola, a dísznapraforgó eddig még nem nőtt nálam, hátha szeretni fog-
ják a helyet, pálmakáposztáról pedig sosem hallottam, bár déli piacokon láttam
már közülük. Mint a szökőkút formájában növekedő erdei pajzsikák, örvösen
egymásra borulva ágaskodnak, csak éppen kelkáposztaként vastagok és húso-
sak a levelek. Vízigényesek, de mediterrán karakterükért érdemes megpróbál-
ni az ültetésüket.

– Quo vadis, domine? – teszem fel a kérdést többször is magam számára, má-
niákusan, de csak egy templom képe körvonalazódik előttem. S az illattal körbe-
lengett bokoré. A csillagjázminé.

Átvergődöm három héten.

Elzavartam magamat Strassbourgba, majd napnyi itthonlét után Marokkó-
ba. Marokkóba, ahova időtlen idők óta vágytam, felszabadulásért! Az utóbbi öt
nap Pécsen tanítottam, vizsgáztattam, Veszprémben megtartottam (megtartot-
tam? – közönyösen és nyilván érdektelenül: letudtam) az óráimat, a diákköri

megmérettetést levezettem, ugyancsak a pokolszerű Pécsett. S másfél nap alatt kijavítottam több mint százhusz, hibáktól hemzsegő zárthelyi dolgozatot. A kert, a kertem, tavaszi pompájában áll: ma felvételeket készítettem a virágzó növényfajokról-fajtákról. Köztük a kakasmandikóról, gólyahírről, a vadmandulának nevezett, de a mandulákhoz semmi közelséget nem mutató bokorról, a fantázianevet viselő tulipán- és nárciszváltozatról, néha eszembe jutott és megborozongatott a látásproblémám, és nézegettem az egyetlen marokkói vers-töredékemet.

A napnak azonban vége. Túl az ólom szkafanderekbe bújtatott tevékenységeken, nem készítek egyenleget. Megnéztem ugyan, a Skype-on mikor bukkant fel legutóbb B.: utoljára 9-én, s ma délelőtt is, valamikor fél tíz után, egy-két percre. Kukkoló vagyok, aki mindezt szégyelli? Ez sem számít. Tehát tudom, s ez megnyugtat, hogy él, teszi a dolgát, s feltehetőleg a szobányi brüsszeli lakásban ülve nyitotta ki a számítógépét. Véletlenül telefonhívást kezdeményeztem, egyetlen mozdulat elég volt, de mert B. komputere nincs bekapcsolva, nem vehette fel. Legközelebb, ha kinyitja a gépét, látja jelentkezésemet. Biztosan gondja lesz vele. Nem hihet mást: jelentkeztem nála. Ha másból nem, ennyiből tudja, élem tovább azt, amit úgy mondanak azok, akik maguk ilyesmiben tevékenykednek, az életet. És azt: mindennek vannak kihívó pillanatai.

A reggel. Kávé, szájszag, bedagadt szem, vizenyős nyálkahártya, puffedt boka. Bélsár, vizelet, slejm. A fény ragyog, héthatárosan. A házak között, a lépcsőn siet el valaki, a cipőkopogás felkelti a kutyák érdeklődését, s a puli hamarosan oly keserves vonyításba kezd, mint aki tudja, ki a cipők imbolygó léptű gazdája, s hívja magához, vissza, vissza, foglalkozz velem. A két kutya üvöltözésébe, mert a süvöltvény Kicsi tercel Adél rekedt hangja mellé, bekapcsolódik a tavi béka. Itt éldegél három-négy éve a tóban, ebben a tavirózsás-vízitökös összkomfortban, ahol néha sulyom terem, sárga virágú mocsári lilium él, s minden nyár közepén kivirágzik a vad helyről bekerült réti fűzény, a teleket a mindenkor vastagra hízó jég alatt vésszeli át, s olvadáskor petéket rak, kocsonyás burokba vont gyöngysorba fűzi mákkék békapetéit, s a párja honnan kerül elő majd hová húzódik vissza, nem is sejtem. A béka, telektársam, egyedül tartózkodik, s hímje, ha már megtermékenyítette, s az utódai, ha felnövekednek, sietősen elvándorolnak a kertből. A tavi béka, ahogyan fajára jellemző, a hátán gusztusos, élénk és zöld sávot visel, amúgy zaccszerűen barna bőrű. A szeme fénylő, hol kék, hol zöld, hol opálszürke, az ég színétől változó. Békánk, figyelmeztettek a szomszédok, legújabbán közösséget vállal a kutyákkal, s ha azok ugatnak, a maga recsegő kétéltűhangjával bekapcsolódik a ricsajba. Átment házórző békába, deklamálom, valóban, hümmögök hozzá egy jambikus lejtésű káromkodást.

Kicsi kitúrta a kertből a lapocskát, amelyet növénytáblaként használok. Nem képes elviselni a frissen ültetett növények tövében a felírtos táblácskákat, s ezzel mintha a kedvemben járna. Magam nem ragaszkodom e sebtében készített jelzésekhez, de jobb, ha addig, amíg be nem gyökeresedik az apró, ápolásra szoruló szerzemény, ott áll a tabula, jelzi a helyet, ne lépjek rá, ne gyomláljam ki, s ha arra járok, öntsek a tövére kortynyi vizet. Kettő a továbbiakban nem állít meg, a *Mentha spicata* var. *Crispa* és a Coctail rózsa jelét a gyeptől szedtem össze, de többé nem viszem vissza oda, ahonnan buzgó kutyám elemelte. A marokkói

menta az arabok illatos teafüve, néhány frissen vágott hajtását forrázzák le a lobogó vízben, hogy aztán a kis fémkannányi folyadékot mézzel ízesítsék, elhűtsék, s testmelegnél forróbban kortyolgassák. A teraszon, valahol a nyugati tengerpart déli részén, ahol először ittam ilyesmit, a két arab úr kézjelekkel adta tudtomra, hogy a folyadék gyomorbajok kezelésére szolgál. Ugyan vézinaságuk ellenére egyiküket sem láttam gyomorbetegnek, mégis a zöld, sűrű levet iszogatták. Fodormentabokrom egyelőre apró, meglehet, mert árnyékos helyre került, még nem zamatos, nem illatos; nem tudja magát kelletni. Nem is lesz belőle jó ideig tea.

Közben megérkezik 2007 júniusának vége, a mindenhol sárga és édes illatú, sokszor kopár, sokszor narancsfalevél-hars Marokkó után átzúgtam a komor Montenegrón, majd rá néhány hét múlva Dalmácián, Zadartól a kőfejekkel kirakott templomú Sibenikig autózgatok oda és vissza, és elhatározom, hogy a továbbiakban a Kornati-szigetekhez elvezető Tisnóban fogom az életemet leélni. A vizsgaidőszak elmúlt, s el az Artisjus 100 éves évfordulójának ünnepe, amelyen életem első jelentős irodalmi díját átadták. Néhány napja elkezdődött a nyár s az újabb rózsatanulmány-írás ideje.

Csütörtök. B. szombattól nem lépett be a Skype-ra, úgy vélem, új elérhetőséget kreált magának. Tegnapelőtt – két hónap óta először –, amikor rákattintottam a nevére, a mozdulatától kinyílt az arcáról készült fénykép. Mintha megdőlt volna a képe. Tavaly ilyen tájban készítette ezt a megbillent képet, s akkor rakta ki, hogy lássam, ha szükségem lenne rá. Hogy talán más is lássa, ha akarja. Észreveszem, 14 regisztrált ismerőse van neki, mintha nagyobb lenne ez a hajdani számnál, nem tudom, nem érdekes már. Először érzem, hogy kopnak az emléképeim, s az, amit eddig úgy akartam, most meg rémút, hová tűnik el bennem egykori szerelmem, s a szépnek és boldognak hitt közös sorsunk?

Tegnap kiszenvedett Fidó, Kristóf keresztfiam családjának vaddisznósörtés kutyácskája. Annyi idős volt, mint Adél. Kristóf említette a telefonban, hogy néhány napja rosszul érzi magát a kutya, szívelégtelensége alakult ki, s a keringési zavartól fulladozott, szüntelen hányingere kélt, emiatt öklendezett és teljes testében remegett. Ott volt, amikor az orvos beadta neki a végső, a halálát okozó injekciót, s ő döntött úgy, hogy az ebet hamvasszák el.

Fidó tavaly két-három hétig nálam nyaralt, gazdák híján, akik valamerre járták a világot, s útjukat kutyájuk nélkül gondtalanabbul teheték, épp akkor, amikor B. meglátogatott.

Tavaly év végéig igyekeztünk havonta legalább egyszer találkozni, négy-öt napra, de általában egy, néha pedig két hétre egybeköltöztünk. Fidót B. nem kedvelte, azt hiszem, minden kutyától tartott, sőt nem csak az ebektől, hanem bármitől, ami mozog, még az ilyen kályhacsődarabnyi apróságoktól is. Adélt félig komolyan, félig tréfásan szörnyetegnek nevezte, hessegette magától, máskor pedig, mint aki szoktatja önmagát a veszedelemhez, megsimogatta.

Nem úgy Gábor, akit, ha a kórházi kezelésekből szabadságra küldtek, ide betérő nagybeteg. Gábor órákat tud velük eljátszani, és mindenféle titkos helyekről csokidarabokat szed elő számukra. A kutyák élvezettel ugrálják és szagolgatják körbe, s mindent igyekeznek fölfedezni rajta, hátha rálelnek a titkolt jó falatokra is. Gábor az elmúlt félévben nagyon ritkásan jelentkezett, sejtem,

azért, mert hol rossz, hol az elviselhetőnél is rosszabb az egészségi állapota; most azonban éppen Koreából írt, s a reggeli permetezés után fogadott a képernyőn sietősen skribált, félregépelésektől hemzsegő, ékezeteket elvesztett, szomorú hangú levele:

*szia
most ebredtem, van netem mar nem volt par napja...
meg megyek pihenek, mert faradt vagyok, aztan amikor vegeztek rajtam akkor irok
jol nem vagyok, a szemem a (jobb) es most a bal is kezd bedurran, a szivem rakoncat-
lankodik...
a csontvelom mukodik, az autoimmunitasom kezd teljes merteket olteni, marmint a
kialakulas szempontjabol...
a vesemet ujra inditottak... 2 napja, azota nem megy a pisi...
te jol vagy kedves ur, ugye minden rendben...
most megyek, majd elalszom...
ha lesz netem, akkor irok...
olellek szeretettel
Gabor*

Megírom Fidó jószág távozását az árnyékvilágból. A részletekről nem merek semmit se mondani. Amint elküldöm a levelemet, belém hasít, hogy talán nem kellett volna ezzel szomorítanom. Mintha arra rendezkedett volna be, hogy kevés mondattal mondja el egyre súlyosbodó helyzetét. Fogynak a szavai, nagyon.

Aztán nekiállok az egyik aggasztóan érzékeny rózsával pepecselni.

S csütörtökön, konstátálom, mindenkor ezt teszem. Szőregen ajándékba kaptam a futórózsát, amely az erdei rózsákhoz hasonlóan valódi liánnövénynek látszik: a gallya gyufaszálvékony, könnyű, hajlékony, hosszú, s ha hinni lehet a fajtaleírásnak, akkor akár háromméternyire is képes nyúlni. A tüskéje kampós végével visszafele hajlik, ez arra szolgál, ha idegen fák lombja-gallya közé kúszik, tudja magát tartani, s ne hulljon le a mélybe. A levelei módfelett szépek, sötétek, fényesek. A neve pedig: Quickstep. 2001-ben vezették be, ekkor vették föl a hivatalos listára, azazhogy bejegyezték, a létezés rangjára is emelték – s ha jól láttam, néhány tíz darabot nevelhettek belőle a szőregi rózsaföldön. Ennyi változat-rokona létezik – azaz ennyi egyed, amelynek azonos a genetikai állománya, azaz nem is rokonok, hanem egyetlen egyed részei. Bonyolult dolog ez a rózsáknál – egyetlen élőlény sok-sok azonos tulajdonságú egyedben létezik, az egyik Szegeden, a másik Veszprémbe, a harmadik ki tudja, hol, mégis egyetlenegy test részeinek tekinthetjük biológus szemmel.

Valahogy így élnek azok is, szögeztem le bátran, legyenek bár egymástól kontinensnyi távol, akik valaha szerették egymást.

A furcsa, hogy ez a rózsza nem használható vágóvirágnak. S nem hoz termést, azaz nincs csipkebogyója. Valami hiányozna belőle? S hiányzik-e a szépség a legújabb rózsaváltozatokból, amely az illat alapján lett szelektálva, s nemesítve, s én éppen nem találom őket megnyerőnek, avagy az ízlésem biztonsága foszlott szét?

Holnap indulok haza, s e 'haza' felett hosszan eltöprengek, anyámat ellátni-

felügyelni, írni tovább, ha időm engedi, a rózsza reneszánsz történetét. A holnap újabban kétséges.

A cserépben kicsíráztatott, arasznyivá nyurgult pálmakáposztát az autó mellé teszem, nehogy itthon feledjem. A kert középső teraszába, a csapnál álló hortenzia és a madaraknak termő fekete ribizli közé három tövet kipalántáztam, annyi nekem elég lesz, a többit szállítom haza: ha zöldségnövény, anyám, mint bármi újdonságot, kedvelni fogja.

Budapesten ér utol a veszprémivé sikeresen átformálódott s helyét ügyesen megteremtő Ottó, a Vajdaságból egykor átmenekült költő mobiltelefonja. Adél testvére, Ancsa kimúlt. Ancsa, a mindig tépett szőrű fürtös puli, annak ellenére, hogy kisebb testű Adélnál, ingerlékenyebb kutává öregedett. Megfeledezett rólam, első gazdájáról, acsarkodott, ha találkoztunk, bele-belekapott a nadrágomba, s egy-két alkalommal akkor is, amikor néhány napra visszahozták felügyeletre, és Dugó anyjához, illetve a testvérehez játékra, leginkább a riadtsága és, vélem, ebből fakadó agresszivitása okozott számomra gondot. Elvajdaságiasodott – gúnyolódtam, piszkálódtam Ottóval. Nem tudtam magamhoz szelídíteni, s kölyökkora helyszínére sem emlékezett vissza, holott néha velem töltött, hogy emlékezzen, négy vagy öt napot a paloznaki szőlőben, ahol egykor teljes családjával élt együtt – s onnan került Ottóékhoz, azaz Ottó tündérszép kislányához, Noémihez.

Akkor éppen a cserépkályhát rakták, a zöldszínűt, s a fugázó festékbe minden kiskutya belemászott. A teljes kutyaalom megzöldült, az anyjuk, Dugó rémülten próbálta visszaszínezni őket, sikertelenül. Csak az anyai nyelv lett zöld a buzgó nyalástól, s a mancsai, mert a bohóckodó kicsiket le kellett szorítani a földre, hogy ne iramodjanak a kitartó tisztogatás elől messze.

Adél újabban nehézkesen mozog. A kutyaszagot, amely intenzíven árad a bundájából, naponta igyekszem kimosni, korábban ezt a hűgyszageredetű amóniabűzt nem éreztem párologni belőle. Budapesten a tápkereskedő ismerőstől ajándékba kaptam egy flakon kutyadezodoráló szert, de azt nem vettem be. A kocsit Budapesttől Monostorpályiig hol az ablaküveg leengedésével, hol a légkondicionáló levegőkeverésével szellőztettem. Adél az ülésem mögött lapul, mozdulatlanul, ha a jobb kezemmel hátranyúlok, s kitapintom szőrös fejcskékét, remegő orrát, érzem, pattanásig feszült. Itthon, anyáméknál, nem ugrik ki a helyéről, mint máskor, nem szaladt farkcsóválva üdvözölni a két helyi kutyát, az embereket, szinte beékelődött a padlón, az ülésem támlája és a hátsó ülés közé, s hogy megpróbálom kiemelni, morog, felhúzza ínyét, kimutatja foga fehérét. Az első mozdulat talán fájhat neki, mintha csípőjével, hátsó lábai ízületeivel történe valami, de aztán igyekszik rohangálni, s mutatni ügybuzgalmát, tenni kutyai dolgait.

Ma, ha tehetem, François Rabelais-t és Janus Pannoniust olvasok. Élőlény-idézéseik többsége növényt állít előtérbe, állatokról már-már semmit se tudnak. Azaz, ha tudnak, azok allegóriáknak látszanak, keresztényies fogalmaknak, többnyire bibliai eredetűek. S olvasás közben rá-ránézek a szüntelen étel után sóvárgó, egyre nagyobb fenekű Adélra. Az időnk menete, amelyet anyánkkal töltök, a szokásos amúgy: reggel hét után, fél nyolc előtt ébred. A mosdását, ha nincs itt a gondozó, s apám másfelé jár, ma éppen pergetni vonul, a méhek be-

gyűjtötték, amit a napraforgóból lehetett, s el kell, állította apám tegnap, hogy fél napot velük tölt, venni, nos, a mosdását ilyenkor anyám macskamód és maga oldja meg.

Alapos fészülködés és kencélkedés után reggelizünk. Ő két szelet pirítóst. Ma vastagon megvajaztam, ahogy én szeretem, s raktam rá gépsonkát és paprikát. S zöld teát itatok mellé, nem tudom, kitől, sárgadinnye-illatú teafüvet kapott, azt főzöm bele a vízbe. Hosszan rágicsálja a kenyeret, s közben megbeszéljük az ebédet – azaz én elmondom, mi a választék, amiből ő kiválaszthatja a megvalósítandót. Hagymaleves és rántott padlizsán, illetve csillagtök a mai éték. Saláta nem lesz, közlöm vele, mert a faluban éppen nem kapható paradicsom, a kerti tövek pedig nem teremnek. Felajánlom a kaporfőzeléket, a rántott zöltségek mellé, de finnyásan elutasítja. Valóban nem illenek össze.

Kilenckor a sós fürdővízben ázik bal keze, s időnként megmasszírozom béna, a meleg vízben elernyesztendő karját, amelynek görcsbe keményedett izmai, ha nem figyel rá, kissé el tudnak lazulni, s nem úgy néz ki, mint egy halott madár lába. Egy óra után veszi ki a víz alól a karját, letörölgetem, víz áztatta bőrét kamillás kézzel bekenem, majd előszedeti velem a gépet, amelynek pedáljára, ha rátesszük a kezét, s hacsak le nem csúszik a tenyere, mozgatja felső végtagjait. Egyedül, magától már nem mennek ezek a mozdulatok. Ugyan nem a könyök-nél nyitja-hajlítja kezét, mert rádöbrent, hogy az nagyon is fájdalmas, vagy legalább nem kényelmes. Így a pedálmozgás ritmusára, hol előre, hol hátra dül, s változatlan szögben marad behajlott és rögzült karja. Közel 300 tekerést engedélyezett legutóbbi ittjártamkor magának, ami 9 perc, látom a gyógyeszköz kijelzőjén. Ahhoz képest haladás ez, hogy fél év után még mindig 3 percnél és 180 tekerésnél tartott, és sem a gyógytornász, sem én nem tudtam meggyőzni arról, hogy fokozatos terhelés nélkül nem lesz hatásos e gyógmód sem. Anyám önmagától nem emeli meg semmi tornagyakorlata számát. Letudja a penzumot, megszabadult tőle, elvégezte a feladatát, slussz-passz, kész a világ. Apám amúgy az esz-köz ellen dolgozik, szüntelen sápítózik, hogy szegény anyánkat halálra dolgoztatjuk. Pihennie kellene, mondta – de fáradt gerincét kinyújtani maga hever le az ágyra.

Fél 12-ig sétálunk. Majd alig óra alatt összecsapjuk az ebédet, s meg is esszük. A délután az alvásé – amelyet magam részben olvasásra cserélek, sőt három után, amikor kiülünk a műanyag hullámlemezrel borított teraszra, a trombitafolyondár keltette árnyékba, ugyancsak megengedtem magamnak a könyvek bújását. S nincs Janus Pannonius egyetlen sora sem, amely ne B.-t idézné: hol Pécssett, hol Ferrarában, hol Pádovában járunk. Eszerint hármásban. A reneszánsz főpap, B. és én. S persze a Felvidéken is, ahová B. nélkül el nem mentem volna. Igen, ő az, aki miatt Selmecbánya szépségét, Rózsaberek lejtőit, Árva várát, Zólyom belvárosát láttam – s általuk B. Közép-Európa iránti vonzódását értelmezhettem.

Karácsonyra a Felvidékről kapott tőlem könyvet. Nem vitte magával, mondván, hogy szállítsam én utána majd, autóval. Erre nem került sor. Néhány ruhadarabja is itt maradt.

B. hajdanában arról beszélt, ha lesz ideje, regényt ír a Zakopane környéki guralokról, akik a birkáikkal egyetemben a havasokra húzódva jutottak el ro-

mán földről északra, s még csak a nyelvüket, emberkerülő magányukat se cserélték le. A guralok értelemmel látják el a nyájat megtizedelő medvéket és farkasokat, megértik az állatokat, miként az ellenségét is kiolvassa idővel és számításba veszi az ember.

Anyám egész nap fel-alá járkál, azaz botozik, mindenhez megjegyzést fűz. A rózsabokor tövéhez, a csodatölcsér mellett nőtt gazhoz, a tyúkok etetéséhez, a szeméttel megtelt kosárhoz, a kiszáradt földű virágcserepekhez ugyanazt a szót tűzi. Valamiért a csibéit egybetartó tyúk kotyogására emlékeztet, bár nem azért, mert más se hagyja el ajkát, mint a titi, a titi. Mondom neki, ideje lenne új szavakra találnia, csak elkerekedik a szeme, és mosolyogva himbálja a fejét. Reggel megmérte magát, 70, talán 71 kiló. A húgom szerint ez megfelelő testtömeg, volt már 10 kilóval nehezebb, s keservesen lehetett visszafogyasztani.

A kert mindeközben néma. Nincs jelene. Virágzik a pillévirág, feléled a tegnap kipalántázott pálmakáposzta, egymás után bontja szirmát a cirmos kardvirág, s a tök tojássárga színű harsónáiba tévedt s abban döngicsélő dongókra és legyekre minduntalan rászagolnak a kutyáim, s hogy orrukba belecsípnek az ízeltlábúak, kutyamódú jajgatásba kezdenek. Este, a baromfik bezárásakor egy nyúlfival futok össze. Két lábon ülve ágaskodik a kerítésre hajló s visszaeső lilakac hajtásai felé. Zabálja a lila fürtöket, s meg se rezdül, hogy elhaladok mellett, majd hozzáhajolok, egészen le, a füleit is megérinthetném. A kutyáim pedig némán és rettegetve nézik a drótkerítés biztonságos hálójá mögül, miféle újdonsült fenevaddal barátkozom.

Július van, nyolcadika. Harminc évvel ezelőtt már átvettem az újszegedi tornacsarnokban tartott egyetemi ünnepélyen a diplomámat, negyven éve pedig a hetedik osztályos értesítőt, a falusi, akkor még Kilián Általános Iskola évváróján. S Janus Pannoniust biztosan nem olvastam sem ekkor, sem akkor. Hosszú idő telt el ahhoz, hogy valami közöm legyen a reneszánszhoz. A bizánci ortodoxiához vonzódtam inkább, egészen addig, amíg ki nem zártak Romániából és Szerbiából, s ezáltal Görögországból is.

Fél hat, hűvös reggel, a szőlőinda végén harmat hintál. Szedret szedek, laposka tányérra, ujjbegynyi kékeslila és érett gyümölcsök a fehér porcelánon. Ízlelem, megelégedetten, ez a nap se telik el akkor öröm nélkül.

Estig a kezem bőrén marad s a kékesből szürkévé fakul a szeder leve. Aki akarja, láthatja... – írom, és befütyül a mondatomba a sárgarigó. Repül át a ház felett, Szilvási néniék kertje fölött száll már (de az a kert, jut eszembe, már nem is az, rég elholt a tulajdonos, rég megvásárolták azt, s kiirtották belőle a rigó szeretete körtefákat, szilvákat és birseket), jelzi s dalával kijelöli kertnyi terű létezését. Furcsán billegdél, hallom, miként surrognak szárnyai a levegőben. Elképzelem a színét a nyakán, a farka hegyén, a csőre alakját és a gombszemét, még mielőtt meglátnám. Mondat cementjével öntöm körül, s hogy befejezem, s pont kerül a szavak sorozata végére, mozdulatlanságba dermed, s belejegecesedik a szöveg életébe. Erről az alkalmi és talmi mennyországaról nem tud, úgy suhan át rajta, mint alagútjában a vonat, hallom s megnyugtató távolodó hangja, a szomszéd kertje fölött szinuszhullám szerinti ritmusban emelkedik-süllyed, halad előre önmaga idejében, s erre a pillanatra összeáll a rég volt Szilvási néni gyümölcsfákban gazdag kertje is, sok-sok pöttyös levelű szilvafájával s illatos birsével.

Leírtam s már látom is a madarat. Valóban sárga.

Három hónap is eltelik, mire visszatálok magamhoz, a mondataimhoz.

Hagyom, hogy szétmosott ruhákként kiszításodjanak az emlékképek. Szertefoszlanak-e valaha is, kétlem. Mintha romlanának, vesztenék kontúrjukat, hogy aztán váratlan pillanatban ismét felvillanjanak és megdermesszenek. Nyúlok a kávéért, s nem tudom, rakjak-e magamnak cukrot vagy sem? De miért raknék, rég nem édesítem italomat ezzel a szerrel. A zöldségesnél téblábolok, miféle gyümölcsöt vegyek, hiszen egyedül vagyok, hogy sokáig eltart, hát ne romoljon rám, és a barackból, szebb és drágább almából vásároljak, hezitálok, hogy aztán a szilvából válogassak, amit leginkább nem szeretek, de B. annál inkább kedvelt, vagy, ha maradok a baracknál, akkor párjával veszem a darabokat. Az ételből a szükségesnél nagyobb mennyiséget halmozok fel, s ha valami olcsóságra bukkanok, abból bespájkolok.

B. édesanyját személyesen nem ismerem. A testvérei közül az idősebb nővérel találkoztam, voltam, nem tudom már, mert nem akarok vele tisztában lenni, kétszer-e vagy háromszor gyerekkori otthonában. B.-vel töltöttünk a falujában néhány napot. Nővére áfonyát szedett nekünk, a vérképző szervekre hatásos gyümölcsöt. Áfonyát az út mellett is árultak, befőtt üvegekben, s mindenféle füstölt, fehér kérgű, sárga és még sárgább, kúp alakú sajtot. A falu fölött éjszaka villanykörtékből formázott kereszt világított, mutatta az eltévelyedők számára a helyes utat: számomra valóban, mert a hegyi kanyarokban szüntelen elvétettem a megfelelő irányt, s tekintetem minduntalan a hegy magasában riasztóan villódzó, erőszakos jegyet kereste. A faluban sok-sok kutya élt, s napközben dülöngélő férfiak játszottak a jószágokkal: ott tébláboltak a kocsmaszerű boltocska előtt, támasztották a kerítést vagy a házfalat, s az ebeknek dobáltak ezt-azt. Asszonyokat reggel és este láthattam leginkább, máskor a kertben hajladoztak. Avagy a hívatlan idegen szeme előtt láthatatlanokká váltak?

B. nővérenek udvarán több hatalmas fa nevelkedett, s télen kettőn is előpiroslottak az ágak közül az almák. Magasabban voltak-e vagy csupán feleslegesnek bizonyultak, esetleg a madaraknak hagyták? Mifelénk, mármint a szüleimnél, ha nem tudtuk leszedni a kihajló ágon himbálózó gyümölcsöt, a magasba kúszott indájú szőlőfürtöt, hagytuk, jó hangosan ismételve, hogy az Isten is meghallja, kell az az ég madarainak. Aztán, ha eltűnt, jóleső érzéssel vettük tudomásul, hogy érte jöttek, s okkal nem szedtük le fájáról a gyümölcsöt. A konyha ablakából mindkét télen is termő almafára láttam, a féloldalon piros, bizonyosan megfagyott gömbökön csúcsos hósapka ült, hiába hajladoztak a szélben a gallyak, a mikulássapka-forma képződmények nem hulltak alá.

Télen, mindenszentekkor, akkora hó esett egy éjjel, hogy az autót hosszas munkával tudtam alóla kiásni. Derékig ért, de inkább csak combközépig. Lapátoltam a havat, és közben bámultam a hegyoldal sötétzöld fenyvesét, a völgy hómezőjéből kiálló száraz gallyat, s a völgyaljban a havon száguldó állatokat.

Legutóbb is oda készültem, hozzá, húsvétra. B. megvette magának a repülőjegyet, oda és vissza, nem kérdezte a véleményemet. Magyarázkodott, hogy ez lenne a legolcsóbb: utazzak hozzájuk kocsival, járkálunk a környéken, vagy nem, s onnan repül vissza Brüsszelbe, én pedig jöhetek kocsival, Veszprémbe. Ő szerdán megérkezik, amikor én még Strasbourgban tartom az előadásomat, s én

akár szombattól hétfőig vele lehetek, ha baj nélkül közlekedem. B. félt az autótól, szorongását azzal oldotta, hogy olvasott vagy újabb idegen szavakat tanult. Avagy szunyókált.

Legutóbbi alkalmunknál a Krecsik nevű kutyával, nővérük házi jószágával fényképezette le magát.

Adél ma reggel tejet kapott, s nem hatott rá jól. S mert a hátsó két lábát és a farkát egybekötötte a hosszú szőrébe belecsimpaszkodott elszáradt, tövises növény, minden ürülék, amely gyorsan távozott emésztőrendszeréből, beleragadt. Panaszosan vonul az ablak elé állított asztal alá, s onnan pillog elő, mint aki szégyelli is, de mutatja is, nagy bajban van, s ideje lenne segítséget adnom. Kiincselkedem a zugból, a slagból vizet ereszték a vödörbe, s kimosom, majd friss vízben átöblítem a farka és fara vastag szőrét. Békével tűri a procedúrát, de végezetül, amikor már kinyomkodtam elnehezült szőréből a vizet, sértetten visszavonul az asztal alá.

Borús az idő, többnyire csepeg az ég, hol meg csak borúsnek mutatja magát. Apám a felemás nyári-őszi időben, amikor egyetlen szőlőlevélnek sincs ideje a vizet leszárítani magáról, nekiáll locsolni. Reggel kilenctől, az ebéd idejét kivéve, délután háromig bőszen locsolja a kertet. Azt hiszem, a feszültséget, amely reggelre benne ébredt, csak így tudja szétmorzsolni.

A hidegfront nem tett jót anyám kedélyének, s a vérnyomása felszökött. Mivel az agyvérzése óta ez számunkra a leginkább elkerülendő, s amúgy a kisebb emelkedéstől is megrémül, kézzel-lábbal követeli a nyelve alatt elszopogatandó extra-gyógyszerét. 160 Hgmm nem oly magas, hogy orvosi segítséget hívjak, de még csak annyira sem, hogy ezt gyógyszerrel csökkentsek, igyekszem humorral kezelni a helyzetet, s pulóverbe öltöztetem, hogy ne fázzon, s el tudja kissé az izmait lazítani. Sírás lesz a vége jóakaratomnak, anyám makacsul ellenkezik, se mosdani, se reggelizni, se sétálni nem akar, csak lefeküdni, mert, mutatja, jártányi ereje sem maradt. Húgom telefonál, s elég hosszan ahhoz, hogy anyánk elfeledkezzen a bajáról, s mire észbe kap, már reggelizik. Majd mégis eltolja maga elől a sajtot, és az asztal szélére hajtja a fejét. Igyekszem az ebéd előkészületeibe bevonni, hosszan megbeszéljük, mikor kell a köményt majd a sült oldalasra rászórni (fele időben), s a fokhagymát csak a legvégén, de aztán még néhány percre érdemes visszatolni a fóliával lezárt sültet, hogy az illat áthassa. A tejlevesbe pedig egy csipettel több sót tegyek, mint amennyit magamnak tennék, hiszen én a család többi tagjához képest sajttalanul eszek mindent. Továbbá süteményt ne készítek, majd holnap vagy aztán.

Ebéd utáni alvásból anyám frissen ébred, és csóválja a fejét, hogy nyolcvankét éves apám még mindig fogja a slagot, és áztatja az eső segítségével a szőlőtőkék közti babültetvényt, a sárgarépa sorát és a tíztőnyi paradicsomból álló birtokát.

A gyepek közepén pedig ott ül a nyúlfi, mellső lábai között anyám kivirágzott Mirabilis jalapa bokra, nyugodtan zabál, mint aki körül nem is ólálkodik négy kutya. Kicsi, Adél és anyámék két alacsony növésű, ámde virsli formájú keveréke. A négyes egymást támogatva vakog, de meg nem közelítenék a békés nyuszt, mígnem Adél megunja a hiába beszédet, s nedves farkát lelógatva a földre visszavonul az asztallapja alá. S a három kutya követi, végtére is a nagy csak tudja, mit kell egy ilyesmi helyzetben helyesen cselekedni.

Öt után ébredek napok óta. Kikászálódok az ágyból, éppen csak felkapom magamra a ruhát, s hagyok minden holmimat, úgy, ahogy este lehulltak rólam s a kezemből szerteszét a kombinált szobában, ahol, amíg itthon tartózkodom, alszom. Gatyá, a trikó a fotel karfáján, a novellinók gyűjteménye a hajópadlón, a televízió távirányítója a párnám mellett. A konyhában kávé kotyvasztok, a nagyobb edényben, máris négy adagot. Mire reggeli ideje jön, akkorra kettőt elkortyolok, s a másik részén, ékezésük végén, a szüleim osztoznak. Tegnap anyám nem ivott kávé, a magasnak minősített vérnyomása miatt, délután, anyám rosszallása mellett (elvégre pazarló vagyok) én fejeztem be. Ma, bár hűvös és harmatos a reggel, de melyik jobb júliusi hajnal nem ilyen szokott lenni, emlékszem régmúlt gyerekkoromból, amikor a napraforgó-, a dohány- vagy a kukoricaföldre mentünk nagy ritkán, a tanítóföldre, miként mondtuk, mert anyám, az iskolától vagy a községi tanácstól, nem tudom tőle megkérdezni, valami földet kapott, s ráadásul ő mondta meg, mivel vessék be. Aztán felrakom föni az ebédet, sárgarépat, hagymát, tököt szedek a kertbe, s előkészítem az asztalt a reggelizéshez. A pálmakáposzták átvészelték a kiültetést, egyenesen áll mindegyik, igyekszik a fény felé, szépen nődöglnek.

A fecskék, a lenti házban, amelyben a kamra van és az egykori szénraktár, ma pedig apám asztalosszerszámai hevernek, rémülten csivitelnek. Kicsi hamarosan egy kisfecskével érkezik meg a szájában, lepottyantja elem. Fogom a madarat, hideg. Azt vélem, még éjjel halt meg, s remélem, nem az én kutyám kapta el. A veszprémi kert madárfiókáinak többnyire ő a tizedelője, semmi kétségem efelől.

Adél figyel, mit teszek. Ő nem bántja a madarakat. Az anyja, Dugó egykor elkapott egy galambot, s meg is lett érte fenyítve, annak az eseménynek a tanúja volt. A galambokat ugyan mindig szerette kergetni, de ennél nem többet. A kisfecskét kihajítom a kukába. Egykor húgommal kerti temetést rendeztünk volna neki, olyan pogány rituálé szerint, amilyenre csak a saját törvényeik szerint élő gyermekek a képesek.

Fél nyolc van, kapom föl a fejemet, zúg a harang. Halott a faluban! Sorban a harmadik nap, amelyik így kezdődik. Tegnap kérdeztem anyám délutáni látogatóját, kik s hány évesek. Váradi nénit említik, akinek csupán a neve ismerős már. S mondják a korát. Szép kor – ismételtette a vendég. – Megérett a halálra – szögezi le végezetül. S anyám megértően bólogat.

Apám dühödten sepregeti a járdát, kinyitotta a tyúkok óljának lécajtáját, frissen készített darát borít a kiscsirkék elé, eteti őket, biztatja mind a negyvenegyet. A szomszédban kölyökkecske mekeg, ez eszembe juttatja B.-t, akinek az anyja két kecskét nevel, annak tején él. Tavaly ősszel a veszprémi állatkert igazgatójával is beszéltem, mert szó volt arról, hogy B. mamája számára viszek egy kameruni törpekecskét. Aztán lebeszéltek róla, B. szintén buzgólkodott, hogy az országhatáron történő jogszerű átvitel a kölyökállatnak kissé körülményes, rengeteg irat beszerzésére és megmutatására kényszerítenek, oltások szükségessé hozzák, s csöppet sem szokásos, hogy valaki is ilyet tenne, tehát nem könnyű az állatorvosi engedélyeket és a hivatalok papirosait megszerezni. S továbbá ezek birtokában is kétséges, hogy több határon át miként is engednek a kocsim hátsó ülésén utazó ifjú kecskével. Meglehet, ott venni, ahová viszem a jószágot,

egyszerűbb és olcsóbb, mint itt. Bár itt se drága, mondta készségesen az igazgató, hiszen szemétállat, azaz arra figyelmeztet, hogy a kameruni törpe kecske tömeges, s ráadásul értéktelen.

Mosogatás közben a kezemben kettéreped a régi lapostányér. Hófehér a húsa, csak kívülről sötétebb, kérges az időtől, s a finom repedéseiben mintha tea-fű barna színe lakozna. A tányér alján sárga olajpetty, régi lakodalmakra emlékeztetve. A falunkban a meghívott családok lisztet, tyúkot, tojást, cukrot küldtek maguk elé, pontos időben, mégpedig az esemény előtti csütörtökre, s nemcsak tortát, édes süteményt vittek magukkal az ünnepi napon, hanem tányérokat, poharakat, étkészletet és tálalóalkalmatosságokat. S a községben mindenkinek megvolt a maga, senki máséval össze nem téveszthető jele – számomra most derült ki, a mi családunk az azonosítására az alsó karimán belül elhelyezett tojás-sárga pöttyöt használta.

A törés miatt dühöngök. Apám egyéb, számára rejtett okra gondol, ezért akkora dicséretet kap a pulykalevesem, amelyet ritkán kapok, és kizárólag akkor, ha ugyancsak éhes és ráadásul eltaláltam a szája ízét is. A levesbe való friss petrezselyemért végigrohantam három kilométernyi hosszúra kinyújtott falum valamennyi kisboltját – a mi kertünkben idén nem maradt meg a leveszöldség, s ami ha volt, azt elhasználták. Itt hetente biztos húsleves van, apám, ha két napig nem kapja meg, szívszaggatóan sóvárog érte. Úgy látom, az étel vált egyetlen örömévé, s mert anyám hozzászoktatta a változatos és polgárias konyhához, ha a húslevest rendre megkapja, s havonta egyszer marhapörköltet, akkor minden más változatos lehet. S mert cukorbeteg, fondorlatosan hol ezt, hol azt készítünk számára, anyámnak se árt. Sok zöldség, gyümölcs. Az ebéd végeztével (párolt, petrezselymes cukkini és szentjánoskenyeres öntött, azaz számomra is elkészíthető lepény) kitaláljuk, hogy holnap káposztás kocka legyen. Mondom, egykor, talán éppen Rómában, a Via Giulia írószövetségi lakásának jól felszerelt, kicsi konyhájában Tolnai Judit főzött kitűnő káposztás kockát, s elárulta, az a titka, hogy a zsiradékon kissé túlpirítja a torzsa nélkül lereszelt káposztát, s hogy ez jól sikerüljön, kanál répacukrot tesz alá. Szóval torzsa nélküli káposzta, cukros lepirítás, s a szokásosnál kissé több, frissen őrölt bors. És persze házi, lehetőleg lebbencstészta.

Rómában, a szálláson borsdaráló is akadt. A száraztészta honnan került elő, ugyan ki tudhatja? Talán Ottó, a lexikonista.

Holnap tehát a máról maradt leves és az ugyancsak Vajdaságból, Sziveri János feleségétől, Erzsitől származó rogácsos, azaz darált szentjánoskenyeres süti közé sok káposztás, nagy darabokra tört és főzött lebbencstészta lesz.

Pohár vörösborommal szonettnyit üldögelek az udvaron, nézegetem a nyíló kardvirágot. Igen, igen. Tavasszal, azaz májusban, amikor a lábadozó keresztfiamat néhány napra a szülei rám merték bízni, levittem Montenegróba, középkori bizánci kolostorokat nézni. Visszafelé jöve, az ötödik nap délelőttjén, csupakék égbolt alatt, telekék tenger fölött, a dalmáciai part egyik hegytetői szerzetestelepének parkolója mellett bukkantam a kardoskára (amelynek a másik neve: dákoska), apró virágja kivirított a macchiából, lila fényben ázott, úgyhogy meg kellett néznem közélről. Tavaly ugyancsak láttam közülük néhány szép példányt, Máltán, a lovagvárak és komor erődítmények alatti enyhe völgyekben,

ahol kertészek munkálkodtak a fóliasátrak alatt, s a szabadban, a talpalatnyi helyeken is, minden szép, rég honos növényt kincsként megőriztek. S emlékem van még arról is, hogy először, mármint az én életemben először Görögországban, mégpedig egy szigeten pillantottam meg e virágzó növényt, Húsvét táján, a báránysült füstölt szagával átitatott Levszosz szigetén, a helyi kékbarlang felfedezésére indulva, egy nedves rét magas füvesében. Kékbarlang minden tengerparti tájon, szigeten megtekinthető, dákoska már nem annyira. A nemesített változata vált népszerűvé: de, hogy a kardvirág mikor is került be az európai kertkultúrába, nem tudom. S itt könyvem sincs alkalmas, amelyben utána tudnék nézni. Lehet, föl fogom hívni délután valamelyik kerttervező barátomat, ők mit is tudnak erről a fejedelmi, robusztussá nemesített növényről. Magam számos reneszánsz és barokk herbáriumot és florilégiumot lapoztam át, igaz, a rózsákat keresgélve, hirtelenjében egyetlenegy ábrázolatra nem emlékezem.

E nyáron nem szándékozom sehová se menni. Árnyékban heverek, olvasni fogok, reneszánsz szövegek felett töprengek, nézem a napot, s ha lesz hozzá kedvem, kerékpározom. S talán befejezem a versemet, a fehérén mint alagútjában gyorsan átvonatozó fehérről. És levelet akarok majd írni, nem sms-t, nem emailt, amely kommunikációs, illetve levélalakítási metódusról újabban oly sokat beszél (velem is) a csak telefonban ismert hangú Nyíri Kristóf és az időnként a kertembe is bekukkantó Pléh Csaba. Lassú üzenetet kívánok írni Tápéra, a Messternek, aki nyáron mindig saját vidékére húzódik, s tudja, mi a lassú élet titka, majd Gábornak, a Koreában szenvedő, nagybeteg barátomnak, aki életkorát tekintve a fiam is lehetne, a szenvedésben szerzett bölcsességét látva az ükapám, és Zalánnak, régi emberemnek, aki bátorságában József Attila-átiratokat, kötetnyit írt, s bizony, a szövegkezelésben, vélem, ezzel más korszakot nyit a kortársi költészetben.

Mikor hazaérek, szombat estével, két kutyával, a teraszon látom, távollétemben kinyílt és éppen elvirágzik a cserepében a *Trachelospermum jasmonoides* jó méternyivé felfutott bokra. Tavaly hoztam Itáliából, B.-vel, Rómából, a Caecilia Maetella tombája előtti kertészetből. Ha jól sejtem, oda egyéb hazai írók is járnak, Róma-könyve alapján, úgy vélem, Bikácsy Gergely, és tudom, Ambrus Lajos komám, aki azon a tájékon éppenséggel számócafát szerzett és cipelt el onnan haza, Egyházashetyére. A via Appia az, éppen az a pont, ahol az aszfaltút átvált rómaivá, amelynek elején a templom, ahol a megszállottan ateista B.-t először láttam meghatódottan krákogni, amelynek a neve: *Quo vadis, domine*.

B. repülővel utazott vissza Brüsszelbe, én vittem ki, a felszállás előtt sok időt hagyva, a járatához. Magam a következő napon, kora hajnalban indultam haza Veszprémbe, kocsival. Most azon gondolkodom, ugyan mi mindent tettem, hogy Rómával egyedül maradtam azon a kései délután és az este ideje alatt. Elzarándokoltam, nincs semmi kétségem, a rózsanyílásos Aventinusra, rózsahajtást törni, s közben rápillantottam kedves templomomra, amely előcsarnokában az Igazság szája tátong, s amelyet Fellini *Édes élete* tett messze földön híressé, olyannyira, hogy manapság többen dugják a kő szájába a kezüket, mint akik a mozaikjáról és harangtornyáról nevezetes bizánci templomocskára kíváncsiak. Eljuthattam Aszklépiosz füvetlen szigetéhez is, megnéztem az őskorszaki állatokra hasonlító Tevere-parti platánokat, majd a Campo dei Fiorén tibláboltam.

Aznap estefelé elloptam két vagy három ciklámengumót a száraz földű, magára hagyott cserépből a palota udvaráról. Ittam a Via Giulia elején álló kút hús vizéből. Megnéztem a Navona tér oldalsó szökőkútját, pantomimesek tanyáznak ott, ahonnan a legkönnyebben lehet eljutni a Pasquino-szoborig, melynek közelében tíz nappal korábban láttam a háromlábú kutyát. Dünnyögtem a mocskok és a meleg miatt. Mintha egy palazzónál rám hullt volna néhány nehéz vízcsepp is, valaki locsolta a tetőkertjét. Boldog voltam.

Rómában nem láttam a protestáns temetőt – villant eszembe, hogy reggel anyám ágya környékét raktam rendbe, s a feje feletti polcon álló könyveket leporoltam. Anyám régen szeretett olvasni, most a betűket sem ismeri fel. De akkor mit keres a keze ügyében Luther könyve? Két év kellett, hogy elfogadja ezt – s nap mint nap lapozgatta az újságokat és a húgom beszerezte színes magazinokat, s hétfente egyszer logopédus is foglalkozik vele, tanulná újra a betűket és a szavakat. S közben inkább elfeledte. Először a mondatokat, majd a szavakat. Hogy a betűk felismerését ellenőriztem, tapasztalom, hogy azok sem mennek egyszerűen. Nem a kerekkel, nem a hurkosokkal, nem a kettősekkel lenne itt a baj, mondom neki széles mosollyal, hanem mindegyikkel. Tudom, elpityeredik, s kezdi a sírást, ezért vígan terjesztem elé a gondot, s ez hatásos. Anyám ingatja a fejét, hitetlenkedik és bosszankodik, de hamar beletörődik, s legyint. Rámosolyodom, mondom, több is veszett Mohácsnál, s a mondatomat jól-rosszul megismételi.

Mutat valamit. Az asztallapon. Csipeget. Majd az ujjai közé veszi a láthatatlan valamit, a szájába teszi. Akkor elindulok, leszedem a reggelre megért szedret. Arra vár, azt sürgeti.

A kerítésre futtatott szederbokorból kirepül a tegnapi sárgarigó, csőrében egy lédús szeder. Mondogatom anyámnak, hogy ketten járunk a gyümölcsre. A rigó a szomszéd telek eperfájának koronájára telepedik, veri a lombot, úgy találom, felháborodásának ad hangot. A gyümölcssevő madarak ilyenek mind, közvetítem érdeklődő anyámnak az eseményeket, ugyanúgy a mézevőek. A kérdés taglalásába apám kapcsolódik be, van ötvenkaptárnyi méhe, onnan ered szakértelme, szemefénye mindegyik apró jószág, s ádázul gyűlöli a gyurgyalagokat, amikről pedig a mi falunk, ha másoknál nem, de a természetvédőknél és az ornitológusoknál, híres. A nagy legelő mellett, ahol olajat fűrva meleg vizet találtak a mélyben, a sárgahomok dombjainak meredek falainak üregeiben költenek messze híres gyurgyalagjaink, sokszor száz is, s nincs év, amikor néhányat ne mérgeznének meg közülük a helyi méhészek. Köztük apám.

Rómában sárgarigót se láttam. Máshol se. Ez a költöző madár számomra csak Monostorpályiban él, s a fészket meg tudom mutatni, gyerekkorom magas fáin egyikének lengedező koronájában. Az ecetfát nevezném meg, annak pirosra színeződik a lombja, talán azért. Amúgy abban meg nem marad ez a madár, bűdös lenne neki. Az ecetfa valóban kellemetlen szagú, poloskára emlékeztet, illetve engem a bűbos bankára, amely bár legalább oly szépséges, mint a szajkó, illetve a sárgarigó, de a fészket kölyökként onnan ismertem, hogy messzire szaglott. A szemközti szomszédunk, Vilma néniék házának hátsó eresze alatt évekig költött a visszajáró bűbosbankapár, a kicsik pedig, hogy nem tudtak repülni, rendületlenül kidugták farukat a fészekből, s alászártak. A ház tövében nődögélő ecetfabokorra. Ezért számomra egymáshoz tartozik a két odor.

De láttam, mert Róma mindig tartogat meglepetéseket, olyan házfalakat, amelyeket embermagasságig beborított a gypjű. A téglavörös, lóhúgsárga, fakult terrakotta színű, kopott házfalak vakolatára kiült, hosszú kristályszálaiból prémet vont a salétrom, bodros báránnyokká alakította át a középkori lakótömböket, s lakókból pásztorok családjait formázta meg. Mondják, ha levezelik az ilyen házfalat, akkor néhány óra alatt, addig a magasságig, amíg felszívódik a vizelet, tovább vastagszik a fal gypja, s tanúsíthatom, ezeknek a sikátorokban álló, bundás házaknak erjedt vizeletszaguk van. A friss vizelet húsleveszagú, de az öregedéssel ammónium-, majd annál is szúrósabb, amolyan pokolbúze keletkezik. Rómában vissza-visszajártam ezekhez a rettenetes bűzű házakhoz, mit sem törődtem, hogy beleszedülök a penetráns odorba, ujjbegyeimmel belenyúltam az úri gallérprémbe, a birkabőrtakaróba, s Holbein meg Cranach figuráit láttam magam előtt, hogy én is olyan, nyakat beburkoló, magas és széles gallért adó prémekbe akarom a hangszálaimat burkolni. Mint Luther, Melancton, Rotterdami Erasmus, Vives vagy éppen Montaigne.

Anyám könyvei között Luther sok képpel illusztrált életrajzára lelek, felcsapom, köztük a wittenbergi ház Katalin-kapujában lévő, homokkőből faragott Luther-rózsájára. A címet, amely alapján e jelet faragták, Bölcs Ágosttól kapta Luther. Azt nézegetem, s anyám nézi, mit szemlélek. Vallásos tárgyú könyvek jelentek meg a polcon, meg kell majd kérdeznem apámtól, honnan is e használatba immár sose kerülő könyvszaporulat. Az öregkori Lutherről nem találok a prémpalástos képet a könyv illusztrációiban. Emlékszem, mert Rómában olyan pornográf ötletnek hatott a házfalak tövében rágondolni, a vizeledebűzben, az egymás mellett álló, a házfalhoz fordult, a gypjat mereven bámuló vagy éppen tapogató turisták között. Két leány, lóarcúak és hogy este beültek a kávézdába, csipketerítőt horgoltak, ketten egyet, szóval a két németalföldi leány arról cserélt eszmét, hogy ez az embermagas prém, amely megvédi a házat a nekidülő csontos vállaktól, a vakolatot lehorzsoló könyököktől, ugyan nem azbesztből áll-e?

Akkor pedig Luther, avagy a medgyesegyházai fényképmesternek bőrkucsmában és bekecsben pózoló nagyapám kényes, énekhez szoktatott torkát nem is bárányprémmel gallérral övezte, hanem hófehér, puha, éghetetlen azbeszttel? B. szerint költészeti kérdésekkel, vagy akár az azzal rokonságot tartó problémákkal ne foglalkozzak.

Kívülről

*A peremsávon végigoldalogva
csak úgy, magamban résztlenkedem.
Ott bent a házban a nagy, nyílt tűzhelyen
recsegtve ég és lobog fényesen,
amit behordott a család halomba,
a jól felhasogatott félelem.*

*Majd megfő rajta három krumpliszem,
azt beveszi még a nagybeteg gyomra.
Nem látni be. A sárga ablakokra
kiül a pára verejtékesen.*

*Itt kint a hó, itt nem szól senki sem,
sötét, nem jutok vissza a nyomomra,
a hangom nem szól át az üvegen.
Szeles hidegben más se szánakozna.*

Gyászmunka

*Leendő halottunknak ilyeneket mondtunk:
Nézd, bebalzsamoztalak, és a lenyugvó nappal
átküldtelek a folyón. Azóta ez a pálmákkal
hajladozó vidék hangtalan, a szél
a némafilmek ligetei között jár.*

*A létező halottal másképpen áll a dolog:
Magasra magzott keserű gyomok közt
felbakozott, névvel megírt koporsó.
A dózer a sáros földdel fölhangy.
Süppedékes.*

Mondtam-e, hogy ne siess előre?

Szonett Helénának

*Ha megvénülnél és a fény
a könyved lapján elvakít
keresnél ki él valakit
a memóriád kenyerén*

*szólhatnál majd én várlak itt
a türelmem már kőkemény
reméltél most reméllek én
nem érdekelnek vádjaid*

*ha vénülnél valaha mondd
így mire jó a csöndbe vont
szoba most már hová veted*

*kemény szád tétova szemed
hogy vizes az idő és hideg
akár a sár alatt a csont.*

Egy híd térfogatáról

a híd ami a völgybe épült erőmű felett ível
 kandeláberekkel van két oldalon kirakva
 ezek olyanok mint a gombok ahogy a hídra
 kapcsolják a sötétet megadják a jelet
 az estnek ha kigyúlnak és bevilágítják
 a tehervonatok ólmos tömör útját a híd
 két oldalán száz méterrel a¹ föld felett ahol
 nincsenek lehajtósávok mégis ugyanazok
 a közlekedési táblák várostérképek mint
 a pillérek alatt a préri felé vonuló sztrádán
 a sztráda alatt kígyózó metrón akár a bőr
 egymásba tapadó rétegei egyszerre vagy
 jelen mindegyikben: Patriarsije Prudi és
 Alexanderplatz a híd két oldalán az erőmű
 fölé naponta néhány percig a vízből áramló
 oxigénbuborékokkal együtt feltörnek
 a mélytengeri halak nem akarom látni
 őket sűgöd a rekedt kalauznak a felszínre
 érve szétloccsanó kopoltyúkat ilyenkor a híd
 erősen rezonál rezonál hullámos pillérei
 emlékeznek és ugyanabban a pillanatban:
 hangszalaggyulladás mert összetapadnak
 akár a bőr ólmos tömör rétegei mégis
 tehervonatok vagonjaiba rejtve föllazul az én
 a² tiéd és az enyém is talán hét éve utaztam
 erre az ég cementszínű volt és valamire várt
 elképzeltem a híd láncain mászunk a szirénázó
 kandeláberek felé s mielőtt egymáshoz érnénk
 megcsúszik a kezed most hét évvel később
 mikor kicserélődtek testemben a sejtek majdnem
 egészen s a régiek közül pár mélytengeri halakkal
 köröz a folyómeder alján vagy emeleti ablakok
 szemmagasságában arra gondolok hogy mégis
 ott voltál velem akkor az egymásba zuhanó
 csörömpölő párhuzamosokban az acélba tört
 sínekre ájultan borult füvek között mikor
 üresen kongott már a³ tér és elült a taps
 meghajoltunk kérdeztelek:
 Patriarsije Prudi és/vagy Alexanderplatz

*a¹ híd tízeleletes ikertornyai közt nyakörvként
lógnak az acélvezetékek lépcsők hány emeletnyit
nyomhatnak a földszinthez képest a földszinthez
ami a hídnál a víz alatt fúródik súlyos propellerekkel
a mederbe – a híd: térkép egy ujjenyomathoz:
az egykori lovag ki csónakot kölcsönzött
a rondella mentén öt perc múlva ötszáz éve
hogy átvágja jégbe ragadt ujját a méregzöld
kötéllel együtt (tavasszal amnesztiával szabadult
és kiolvadt a pecsétgyűrűs ujj: csak még egy piruettet! –
lefityegve rángatózott a híd algás falán)
erdőkerületek elővárosok szmogos toronyházak keverednek
mint a sakktáblák bábuja össze és nem tudom
hogy túljársz-e már a víznek üdődő lépcsőfordulók
a forró neoncsöveken melyek olyan erősek – most
már biztosan érzed – hogy a völgybe tapadt meggyfák
gyümölcssein széthasad a vékony héj ha felkattintják őket
pedig csak olvadás készül: ropogós cinkelábak a kásás
hóba dermedve csőrükben: ujjhegyek*

*a² híd síkjának középpontjában megáll és kettéosztódik
testén a zöld ballonkabát kék bélésre sárga zipzárra öt óra után
egy perccel ellipszis pályán kering az erőmű vízből feltörő
bajonettjei mentén és nem érti a kiérkező rohammentős reakcióját
aki ujjenyomathoz vesz a levelektől kék sárga és zöld színű cserjék
végig a híd két oldalán cserepekben dzsípek és chipek a meder falába
finom homokba süllyedve mint az árnyék a szem horizontjában
ha rácsapódik az éjjel a zöldszemű ostoros hőérzékelő lámpaburákra fut
a hideg víz mintha este lenne kigyúlnak az áramló folyó
alatt a villanykörték közben izzanak oxigénbuborékok után úszik
egy szalamandra törperáják kőfúrók és kék halak
aztán üres halmazokra bomlik
az ellipszis pálya és felszívódik az éjszakában sejtekben a látvány:
a híd két lábra áll s a vízen mint futópádon lekocog néhány
kilométert*

*a³ Grimm Road légköri zónák kereszteződéseinél
kapcsolódik a híd a gyárváros felől ahol a nyomás
megnö és az éjszaka felszívja a magaslatokat tudó
a levegőt a fennsík ilyenkor fokról fokra oldja
el magát a földtől áttetsző és mély értelmű lesz az utca
tűzokádó rostonsült gyárkérmények a kicsapódó hő
és füst fodrossá kavarja a levegőt mire kiszámítottan
érkezel a Hotel-autósmozi elé ahol a lovag dermedten
bámulja a vásznon végigsöprő záport a ló közben elüget alóla
szájában folyamatosan oldódó kapszula a híd*

*a híd melynek a másik oldalán a Grimm Roadot
Andersen Streetnek hívják*

*a kapszula ha szétrágod
ha lenyeled sem tűnik el
mert kockáinként épül újjá
és befogad mint a persely*

*és szelíd ami heves volt
és szelíd ami havas lesz
a híd feltépett sebtapasz
s a seb helyén is hidat lelsz*

*a híd felnevet néz téged
galériában bús ikon
körbefut engedelmesen
éppen a^3 -on*

Harmadik oldal

*Megbújok az egyszínű szobában,
itt bent rend van, csak az utcán
hasonlítanak a szatyrok a viharra.*

*A zakatoló centrifuga és
az öblítő véécésze között
nőttem nagyra, ma
ellenpontot keresek, tegnap
koncerten voltunk. Gerenda-
zenekar menetelt a színpadon,
az összes estélyin dörömbölt.*

*Te persze nem emlékszel,
mert a nevedet hallottad ki
a viharból, folyton felálltál
meghajolni.*

*Megyek a boltba, jövök a boltból,
páros és páratlan oldal,*

*(mint nyugalom az altatásban,
én is úgy, a gyöngyökkel tele kádban),*

nagyon hiányzik egy harmadik.

Házimuzsika

*Ha betoppan egy eltévedt apa,
majd azt mondom,
a szomszédban magától jár
a zongora
keze, lába.*

*Hallgasd, milyen ügyes
a háromlábú kisfiú, mennyi
tömpe ujja van.*

*Mint én,
ha játszom, épp olyan.
Csak tudod, a szomszédban
kórház van, én meg
nem vagyok
beteg.*

*A lábasok is szólnak,
a lábak is dobognak,
mekkora mulatság lehet.*

*Éjfélete tornadresszben
hajlong a nagybeteg zongora.
Én magamon gyakorlok,
de vele van tele a szoba.*

*A húrok közé szorul, aki rám nyit.
Jól jönne most egy anya,
hogy felvehessem a ruháit,
és büszke legyek
magamra.*

LENGYEL BALÁZS PÁLYAKEZDÉSE*

Lengyel Balázs pályáját cikkekkkel, bírálatokkal és tanulmányokkal kezdte a harmincas évek második felében, ezeknek javát 2002-ben *Origó* címen gyűjtötte könyvbe. Az író első lépéseit hamarosan megnehezítette a háború, majd a hadbalépés, a katonai szolgálat, a szellemi életben pedig a népi-urbánus-vita elmergesedése, a *Nyugat* megszűnése, Babits halála, a folyóiratok és a könyvkiadás működését akadályozó állami szorongatás, a világegés utáni első években pedig az *Újhold* ellen megindított ideológiai támadások sora. A reményekre jogosító „hároméves irodalom” korszaka 1948-ban véget ért, és a háború után szárnyait bontó fiatal, *Nyugathoz* hű nemzedék évekre kiszorult a közgondolkodást mozgató fórumokról.

Lengyel Balázs nagy példaképek nyomdokain indul: gondolkodását Babits és a második *Nyugat*-nemzedék esszéírói árnyalják, ezek közt is főleg Szerb Antal, Halász Gábor és Cs. Szabó László értekező művésze. A legmagasabb csúcsokhoz igyekszik igazodni: Babits egyetemes eszméletehez, Szerb Antal, Halász Gábor nyelvi, szellemtörténeti összefüggéseket megvilágító szemléletéhez. Németh Lászlótól megtanulja a metaforikus beszédmódra törekvő stílust, a műre célzott figyelmes pillantást. És bár Lengyel Balázs maga is érzékeli a kor társadalmi problémáit, nem veszi át Németh dühödt szigorát és a népiesek rabiátus, egész eszméletüket átítató sorskérdés-prekonceptióit.

Mi ötlük szembe Lengyel Balázs esszéiben, mi különbözteti meg őket az elődök fogásaitól? Ha egy szóban válaszolnék, azt mondanám: az egyetemes méltányosság. Azaz: a szelídség. Azaz: a ráfogások nélkül mérlegelő, mégis bátran értékelő szempontrendszer. Elődei az értekező próza és a bírálat területén szinte kivétel nélkül kegyetlenek voltak. Nem volt-e kegyetlen Szabó Dezső? Nem volt-e kíméletlen Féja, Erdélyi, Sinka? Nem volt-e furfangosan könyörtelen Illyés Gyula? Azokhoz, akikre haragudott, nem volt-e kegyetlen József Attila? Nem volt-e csonttörően kegyetlen – Babitscsal, Szeksfűvel, József Attilával és az összes hígmagyar halottal szemben – Németh László? Mindannyian szinte a hitvitázók nyers tónusában szólaltak meg, és még ma is viszolyogva vesszük kézbe egyik-másik darabjukat.

Lengyel Balázs nem volt kegyetlen. Nem volt a megsemmisítés megszállottja. Az ő esszéművészete – már a kezdet kezdetén – mindig a pontos, a művek belső indítékait elemző, aprólékos, részletekhez odahajló hangnemet kereste, a személyeskedés leghalványabb árnyéka nélküli fordulatokat. Viszont roppant bátor volt, nem sandított jobbra és balra, nem ítélt gyanús szempontok szerint. Ez a bátorság nem a kifejezés vakmerő fordulataiban nyilvánult meg, hanem Lengyel Balázs választásaiban, elfogultság nélküli észrevételeiben, érték és igény szerint alakuló döntéseiben. (Írói bátorságát élete hitelesítette. Közismert, hogy a háború alatt, családjával együtt, életét kockáztatva, emberéletet igyekezett menteni. A vézkorszakban is világosan élt, pedig a világosságot soha nem adják könnyen.)

Ma már fel sem tudjuk mérni, micsoda nyíltság és esztétikai eltökéltség, sőt merész éleslátás kellett ahhoz, hogy valaki leírja: „Kosztolányi nem elsősorban epikus tehetség. A nagy lélegzetű, folyamként áradó epikának... nem a mondat a legkisebb egysége, hanem a bekezdés, nem a poentírozás az elsődleges, legtágasabb ábrázolási formája. Kosztolányi túl elegáns.” Vagy milyen iskola és kendőzetlenségre való hajlam kellett ahhoz, hogy valaki ki-

* Elhangzott 2008. szeptember 30-án a Lengyel Balázs emlékére rendezett ülésen a Magyar Tudományos Akadémia kistermében.

mondja a *Hunok Párizsban* kapcsán: „Illyés stílusa... bármilyen nagy igényű és vibrálóan szellemes, lényegében nehezen alkalmazkodik az elbeszéléshez... Az író erőművészként az ábrázolt világ és az olvasó közé lép, fitogtatva finoman poentírozó szellemességét. Ez a stílkacérság, mely csupa sejtetés, célzás, elhallgatás, a regény mögül fölöslegesen varázsolja elő a ránk kacsintó író, s ez keletkezteti azt az érzést, hogy a regénynek két főhőse van: a párizsi fiatal Illyés és mostani ábrázolója.” Lengyel Balázs azt mondja a fiatal Mándy műveiről: „tónusnovellák”, vagy másként: „séták az emberi sorsok hangulati tartalmi körül”. Micsoda találát. De aztán – és ez a megszorítás sem csekélység – szóvá teszi ennek a művészetnek a veszélyeit is: „Mándy Iván tudatában van... tónusos ábrázolása színcsonkaságának, láthatóan tágitja is ...novellái világát, fokozza története drámaiságát, hosszabbakra oldja keményen kopogó tömondatait.” Lengyel azt sürgeti, Mándy lépjen túl a németalföldiek zsánerfestészetére emlékeztető figuraalkotáson, és mélyítse el lélektani érdeklődését. Ezt írja 1948-ban. Megállapításai, úgy hiszem, érvényesek a későbbi életműre is.

A korai esszéket főleg ez a szellemi ámokfutástól mentes, nyugalmas áradás, ez a nem hadakozó szemlélet, az ideológiai fékeket és ballasztokat nélkülöző modor, az érvelés autonóm esztétikuma teszi emlékeztetővé. És még valami, amit már említettem: a képszerű látásmód. Amit Lengyel Balázs Illyésnél és Németh Lászlónál láthatott, azt ő is hatásosan alkalmazza. (Bár korai stílusának laza szerkezetei joggal érte kifogás.) De milyen pompás képpel jellemzi – bírálja – a Szabó Pál *Tíz esztenő* című regényében ábrázolt paraszti és polgári világot: „a kettő plaszticitása úgy viszonylik egymáshoz, mint egy érmének két oldala, melyből az egyik erősen megkopott.” Vagy gondoljunk a korai Dsida-elemzés már-már költői dikcióra emlékeztető soraira: „Az érett költő kielégítetlen szenvedélye kiég ebben a csigázott feszítettségben, és átformálódik a lélek halállal küzdő szenvedélyévé. Érés ez is, mint a sértett gyümölcsé, nagyíramú és korai.” És feledhetetlen az is, ahogyan Zelk Zoltán 1945-ös *A teremtés tanúja* című válogatott verseskötetét kézbe veszi: „Néha egy-egy kötet váratlanul kiemelkedik a verskötetek már-már szabályos egymásutánjából: fénykép helyett röntgenképpé lesz... Megrajzolja, áttekinthetővé teszi azt a tájat a világnak, amely a mindenségéből az énbe beáramolni képes, s azt az utat, amelyen keresztül ez a táj a versbe belefut.”

Számtalan metaforikus betétet idézhetnék még Lengyel Balázs korai műveiből. Ehelyett azonban, befejezésül, megemlítem gondolkodásának egyik olyan vonását, amely már a negyvenes években, az *Újholdban* közölt *Szándék és fantom* című tanulmányban megfogalmazódik.

Lengyel Balázs nem csupán a társadalmi-politikai reformokon alapuló államszerkezeti átalakulás tanúja volt, hanem már igen korán a demokrácia híve és követelője. De már ekkor kimondja azt is, hogy a politikai szerkezet demokratizálása nem jelentheti a művészet autonómiájának megnyirbálását. Bár minden népfelség hajlik arra, hogy korlátozza és igazgassa a művészeti életet és megszabja a műalkotás mibenlétét – a művészet azonban, mindezek ellenére, csak a demokrácia keretei között futhat ki egyetemesen szabad, öntörvényű és egyetemes tartalmakra. Lengyel cáfolja tehát a vádat, hogy az *Újhold* költői valamiféle elefántcsonttorony-vallás papjai volnának, akik elzárkóznak a „valóság” vizsgálatától, és artisztikus légvárak építgetése közben figyelmen kívül hagyják a „külső változásokat”. Lengyel Balázs és köre csak az igénytelen álművészettől, a dilettantizmus újhullámaintól zárkózott el, ezt bizonyítja az író későbbi pályája, egész életműve és öregkori szólalásainak mindegyike. Az említett tanulmányban igen pontosan írja: „A demokrácia nem az értékhierarchia ’demokratizálása’..., hanem az értékek szocializálása.”

Úgy hiszem hát, hogy Lengyel Balázs nemcsak megszívlelendő intellektuális tartalmak híve és követője volt, hanem egy olyan értelmiségi magatartás is, amely egyre ritkább köreinkben. Emberségben a sokrétű, szilárd, feltétlen humánus emblematiszmus alakja, politikai felfogásban a mérsékelt, demokratikus baloldali laikus tagja, művészetben pedig az öntörvényű, egyetemes szemléletű, a nagy belső formákhoz hű hagyomány szószólója. Úgy tűnik, egy nagy vízözön előtti világ tartóoszlopa. Amit ő mondott Kasákról, úgy gondolom, rá is érvényes: Egy magatartás remekműve volt.

TRAGÉDIA ÉS JELLEM

A görög tragédiához és annak elméletéhez

„Es gibt eine innere Glut bei Euripides, die wir in dieser Form bei Aischylos und Sophokles nicht kennen... und daneben hat er das Elementare in einer Kraft, die wir wieder nicht bei Aischylos und Sophokles finden: das reine, gelöste Elementare an sich.“
Wolfgang Schadewaldt

A klasszika-filológus Hellmut Flashar¹ néhány évvel ezelőtt megjelent Szophoklészről és a görög tragédiáról szóló könyvében figyelemre méltó megjegyzést tett, nevezetesen hogy Arisztotelész a *Poétikában* leírta a görög tragédia struktúráját, másfelől világosan kijelölte azokat a mértékadó szempontokat, amelyek szerint ő maga a majd száz évvel korábbi virágkor műveiből válogatott és amelyek alapján ítélte. Flashar úgy vélte, hogy bizonyos – még a fennmaradt művek alapján is tekintetbe veendő – szempontokat Arisztotelész nem is érintett elemzéseiben, ezek között sorolta fel a művek *kultikus-rituális jegyeit*, amit – mint fogalmazott – a *katharszisz* felől történő tragédiaértelmezés sem pótolhat,² valamint hiányolta azt a nyilvánvaló kapcsolódást, ami a művekben az embert az emberhez, valamint az istenekhez köti. Flashar állítása szerint tehát Arisztotelész a tragédia *vallási* elemét hagyja figyelmen kívül, és ezzel *szekularizálja* a tragédiát, aminek oka lehet, hogy a *Poétika* az irodalmi jelleget és annak – számára mintaadó – felépítését kívánta bemutatni, ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, mint Flashar utalt rá, hogy Arisztotelész műve kétségtelenül már megváltozott *kulturális környezetben* íródott.

Flashar megállapításai egyfelől igazolhatónak tűnnek, hiszen Arisztotelész valóban *nem elemzi külön az emberek között játszódóként értett tragédiát*, de mi más a tragédia, mint éppen az, ami előre meg nem jósolható módon emberek között *tettek útján* megy végbe, másfelől nem elemzi a vallási / isteni dimenziót, ám ha rejtekezők is az istenek, a görög művészet számára jelenlétük nem volt kérdés, s ez Arisztotelészt aligha kényszerítette külön megokolásra. Pindaros *ódáit* elemezve írta Hermann Fränkel:³ *minden földi törvénye, hogy a*

¹ Vö. H. Flashar: *Sophokles. Dichter im demokratischen Athen*, C. H. Beck Verlag, 2000. 189.

² Ezen a ponton aligha kerülhető el, hogy a háború utáni tragédiaértelmezés jelentős alakjára ne gondolnánk. Ugyanis W. Schadewaldt éppen ezt a sajátos tagolást tette kritika tárgyává, világossá téve, hogy Arisztotelész költészetfelfogása *kata phüszin* a költészetet mint genuin életjelenséget a mindent átfogó emberire (*Total-Humane*) alapozta, kiiktatva mindenféle dualisztikus képzetet, ezzel megnyílik a tragédiaértelmezés a vagy átszellemítő, vagy szenzualista, vagy moralizáló stb. olvasattal szemben annak az elementáris rétegnek, ami mindent átfogó. Vö. Schadewaldt: „Furcht und Mitleid” (1955), in: uő.: *Hellas und Hesperiden*, I. kötet Artemis Verlag, 1960. 236.

³ Vö. H. Fränkel: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums* (1962), C. H. Beck Verlag, 1993. 575., a 6. *Nemeai ódában* erről a közös eredetről és különböző képességről olvasunk, s főként arról, hogy mit sem tudunk a célról, amit a sors ír elő... Vö. Pindar: „Nemeische Oden VI.”, in: Pindar: *Oden*, két nyelvvű kiad., E. Dönt Reclam, 2001. 206.

legjobb kiindulás rejtve marad, így még az sem mondható, hogy az embernek nem adott a helyes előrelátás és az előzetes gondoskodás. Mégis nem szűnünk vakmerő reményekkel és tervekkel élni. Akaratunk és törekvéseink az istenekéhez hasonlatos, jöllehet az isteni tudás és ismeret elkerül minket.

Ha pedig egy másik elemzés felismeréseit idézzük emlékezetünkbe, akkor inkább úgy olvashatjuk a *Poétikát*, mint annak a kísérletét, hogy a változó politikai térben miként fogalmazódik újra a művekben az emberek közötti viszony mint politikai dimenzió. Sőt Eric Voegelin⁴ meglátása szerint a *Poétika* akkor születik, akkor foglalja egybe a tragédia jellemző strukturális jegyeit, amikor maga a tragédia már nem töltötte és nem tölthette be azt a szerepet, amit egykor: tehát egyfelől a tragédia a *nép kultikus intézménye* volt, másfelől kétségtelen, hogy a politikai hanyatlás és a tragédia nagy korszakának elmúltá egymástól nem elválasztható. Miként hat ennek a politikai térnek a gyors változása magára a műformára, miként emészt el a hagyományt: láthatjuk a korszak és közvetve a megrendült hagyomány komédiába plántált kritikájában (*A Békák*) és számos elemző későbbi Euripidész-értelmezésében.

Christian Meier⁵ klasszikus művében pedig már odáig megy, hogy ennek a politikai dimenzióknak a jelenléte nélkül a *Dionüszosz-ünnep* egészét érthetetlennek tartja, hiszen itt a politikai és vallási a legszorosabban egymásba fonódik. Szerinte a klasszikus korszak tragédiái (Aiszkhülosztól Szophoklészig) éppen annak körét tárják a polgár elé, ami döntésre várt, s amihez aligha volt előkép a korszak történeti tudásában. Meier egy helyen Jean-Pierre Vernant felismerését idézi, aki szerint a görög polgár első ízben nézett szembe azzal, hogy *tette miként érinti önnön magát és a többi embert*, s egyáltalán mennyiben tekinthető *az ember cselekedetei forrásának*, miként lehet a hagyományt és az új döntési helyzet között feszülő szakadékot áthidalni, miként viszonyuljanak a mindenekeket uraló isteni világrend töréseihez, azaz miként lehet a *vallási és a politikai között* valamiféle egyensúlyt fenntartani.

A Flashar által hiányolt *politikai* elem nagyon is jelen van Arisztotelész művében, sőt a művét áthatja ennek a kérdésnek a történeti helyzet adta jelentősége. Nemcsak a hatás kiváltásánál elősorolt szempontokra gondolok, hanem leginkább arra a mind esztétikai, mind politikai szempontból lényeges kérdésre, hogy a bemutatásnak milyen hibákat kell kerülnie ahhoz, hogy a *döntés és tett* jogosult legyen, illetve ne ütközzön a néző szenvedélyes ellenállásába, vagyis morális ítéletképességét ne oltsa ki, hanem inkább növelje. A néző szembesüljön azzal, ami nem csak művészileg igaz, hanem igaz az ember életét illetően is. Ha a tett indítéka nem is közvetlenül hozzáférhető, és a következmény nem látható előre, akkor a műben úgy kell bemutatni, hogy jöllehet nem tudjuk, miért a tett, de a mese szövetéből mégis világossá kell váljon, hogy mi történt korábban, ami az adott véghez vezetett.

Arisztotelész nem véletlenül emelte ki – egyben utalt arra, hogy Euripidész úgy tesz, miként a régiek, a tudatos és a helyzet ismeretében döntést hozó személyt viszi színre (*Médeia*) –, hogy a műben bemutatott tett, a visszavonhatatlanul megtörtént tett, miként kap előkészítést a mű felépítésében, s miért lesz tragikumot nélkülöző, ha valaki ugyan

⁴ Vö. E. Voegelin: *Die Welt der Polis – Vom Mythos zur Philosophie. Ordnung und Geschichte*, 5. kötet (1957), D. Fischer-Barnicol és G. von Sivers-Sattler (ford.), J. Gebhardt (kiad.), Fink Verlag, 2003. 110. skk.o.

⁵ Vö. Ch. Meier: *Die politische Kunst der griechischen Tragödie*, VEB Verlag, 1988. 236. Ha megnézzük Vernant egy másik művét, azt látjuk, hogy éppen ez az égi és földi rend és viszonyrendszer, valamint ennek változni képes jellege képezi a görög gondolat radikális újdonságát: mint Vernant megállapítja, a *polisztól* elválaszthatatlan a szó *hatalma*, maga a szó politikai hatalommá válik, akit istenként (*Peitho*) tiszteltek, a szó itt eltávolodik a rituálétól, az adott helyzetben és helyzetre alkalmazott formulától, és helyet ad az egymásnak szegülő érvek vitájának, diszkusszióknak és argumentációnak. Mondhatjuk annak a szónak, amely életekről is dönt. J.-P. Vernant: *Die Entstehung des griechischen Denkens* (1962), E. Jacoby (ford.), Suhrkamp Verlag, 1982. 44. skk.o.

elszánja magát egy tetre, ám mégsem viszi végbe. „Mert szükségképpen vagy elkövetik a tettet, vagy nem követik el, és vagy tudatában vannak, vagy nincsenek tudatában.”⁶ Aligha félreérthető Arisztotelész intése, hogy *a helyzet ismeretében a nem-cselekvés visszataszító és nem-tragikus, hiszen nincs benne szenvedést okozó tett* (1453b35). Ugyanitt egy kivételes példára is utalt: Haimón tette az *Antigonéban*, midőn apjára emel kezét, ám végül önmaga ellen fordította a fegyvert, amiről a hírmondó így számolt be: „De vad tekintettel mered Haimón reá, / egy szót se szól, csak válaszul – szemem köpi... / Majd kardot ránt... De szökken apja hirtelen, / és megmenekszik... Vad haraggal a fiú / most maga ellen támad, és a kard vasát / saját szívébe szúrja... Még eszmél, amint / hanyatló karral megszorítja kedvesét, / s zihálva ontja vére bíbor sugarát / az átölelt leány fehér orcáira. / Így nyugszik el – halott, halottnak oldalán –, / nász-ünnepét a síri boltban tartva meg, / halandó népnek megdöbbenő példaként, / hogy mily erő rajtunk az örült szenvedély.”⁷ A helyzet ismeretéről beszélt Arisztotelész, azaz Szophoklész talán nem kívánta a mű lényegi konfliktusát képező Antigoné–Kreón szembenállást Haimón erőteljesebb bevonásával elbizonytalanítani. Vagy másként értelmezve, Haimón alakjában egy olyan ember lép a néző elé, aki nehezen jut el a helyzet és helyzete felismeréséig, így nem készül elő benne a tudatos elszánás a tetre, s ha a hírmondó intését halljuk, az örült szenvedély olykor olyan tetre sarkall, ami aligha jósolható meg előre. Ezzel közvetve mi mást mond Arisztotelész, mint hogy az olyan tett, mely nem tudatosan előkészített, és nem fejezi ki magát az embert, annak karakterét, hanem csak mintegy a szenvedély örülete, hirtelen akaratnyilvánítás vezérli – nem tragikus, és főként ellene van annak, hogy a polisz polgára helyes ítéletet alkosson a történések igaz vagy nem-igaz mivoltáról. Emlékezhetünk arra az ugyancsak megütköztető válaszra, amit Antigoné mond a vele együtt halni kívánó Iszménének: „Nem vállalhatsz olyat / mit nem te végeztél.” (546) Talán csak a mi modern értelmező viszonyunk növeli Haimón döntését is tragikussá – úgy is fogalmazhatok, hogy *a halálra szánt* Antigoné legalább annyira eldöntötte Haimón sorsát is, mint apjának az isteneknek tetsző régi szokást lábbal tipró türannikus döntése. Anélkül, hogy a szereplők viszonyát, tettük jelentését és jelentőségét a mű szerkezetében közelebből akarnám elemezni, Haimón útja a nem-tudástól, az apával szembeni tiszteletti odaadástól vezet el addig a felismerésig, hogy Kreón úgy tesz, mintha az állam üdvét egyedül ő képviselné, mégis a mű zárata a szétfeszített pólusok közé *illeszti vissza az embert*: „Ha a boldogulást keresed, csak a józanság / legyen útmutatód! Lábbal ne tapodj / soha isteni törvényt! Rombol a döllyf: ...” (1347–1349)

Ha a *Nikomakhoszi etika* megállapítását is tekintetbe vesszük, ahol az *igazságosság* kérdéséről⁸ tárgyalta, úgy világos, hogy a műalkotás szempontja nem tér el attól a felfogástól, ahogy az emberek között kialakuló igazságos viszonyról gondolkodik: nem engedhetünk soha embert uralkodni, hanem csak az ésszerűséget, másfelől a tett kiindulópontja nem lehet a szenvedély, hanem elhatározás, azaz döntés, amelynek saját akaratból kell fakadnia, s még így is előáll, azaz áthúzza a legjobb elhatározást is az, hogy az ember a körülmények minden egyes elemét, főként a láthatatlan, nem-várt elemet nem képes előzetesen megfontolni. Az emberi tett elvételei körébe vont a *hiba*, a *szerencsétlenség* és az *igazságtalan tett* (1135b), nyilvánvalóvá teszi, hogy a puszta hiba inkább komikussá tenné a cselekedetet, az igazságtalan tett aligha váltana ki együttérzést, s főként arányaiban – ami oly fontos Arisztotelésznek – megrendítené az együttélés rendjét, így egyetlen vétésé/ elvétésé jöhet szóba, mint arra a *Poétikában* is utalt (1453a12), hogy megteremtse egy-

⁶ Arisztotelész: *Poétika*, Ritoók Zs. (ford.), PannonKlett Kiadó, 1997. 61. (1453b30)

⁷ Szophoklész: „Antigoné”, in: Szophoklész: *Drámái*, Mészöly D. (ford.), Európa Kiadó, 1979. 102.

⁸ Vö. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, Szabó M. (ford.), Magyar Helikon, 1971. V. könyv 9–14., különösen 1135b.

felől a velünk hasonló érzését: ha az ember úgy vét, hogy nem akarattal, sőt éppen nem is tudja, hogy mi az, amit elkövetett. Olyan embert mutasson a tragédia, aki „erénye és tisztessége folytán nem emelkedik ki, de nem is alávalósága és gonoszsága miatt váltott át balsorsba, hanem valamilyen tévedése folytán, valaki a nagy dicsőségben és jó sorsban levők közül”.⁹ A NE egy helyén (1106b28) még világosabban mondja ki: *a rossz határtalan, a jó pedig körülhatárolt, helyünket jól megállni csak egyféleképpen tudjuk*. Ha ezt a műalkotás létének kérdése felől nézzük, világossá válik, hogy ennek az egy jónak a lehetőség szerint legvalószínűbb körülírása a tragikus mű igazi centruma, ahogy az életben tévedhetünk, az alkotó a műben is elvétheti célját, nem jó, ha szenvedély vezérelte tetteiből ered a hiba, ahogy az sem, ha a cselekvő számára semmi sem átlátható stb. Vagyis a lehető legjobbat a történetek sora és hálója rejtje magába, amely nem egyetlen alak körül megrajzolt, hanem a tettet véghezvivő alakok viszonylataiban mint megjelölhetetlen és kimondhatatlan hely szorul lassan határok közé – így mutatva fel a jót, mint az egymásnak feszülő elhatározások között képződő jót. A cselekvésnek nem önmagán kívül van a célja, „a jó cselekvés maga a cél.”¹⁰ Az *eupraxia* célját azzal éri el, ha maga mint tett jó, azaz a lehető legjobb módon engedi cselekedni az embert, vagyis nem valamire és valakire tekintettel, hanem maga válik ennek a jó cselekedetnek hordozójává és céljává. A tettek rajzolatában kitűnik a jó, ami nem egyvalakié, hanem az emberek között képződik. A jó cselekvésben az ember maga valósul meg, ezért minden ilyen tett véghezvivőjére mutat rá.

Schadewaldt¹¹ szép megfogalmazása szerint így hatja át az *Antigonét* az a *mindeneket megrendítő rejtett működés* („ein geheimes Walten”), amelynek csak pillanatokra tudnak ellenállni, amivel szemben nincs is ellenállás, hiszen a meghozott döntés, a kihirdetett parancs végig magával ragadja a tragédia alakjait, mintegy ennek mentén rendeződnek el és alakítják ki tevőleges, vagy éppen szemlélő viszonyukat a mű alakjai. Ebből a szempontból figyelemre méltó, ahogy Schadewaldt előadásában hangsúlyozta, hogy míg *Antigoné* statikus, addig *Kreón* fejlődik, jóllehet kényszerítő fordulat szembesíti azzal, hogy döntése mit is eredményezett, milyen véget idézett elő maga és szerettei, valamint a polgárok számára. *Antigoné* a kihirdetett parancs folytán válik azzá, ami, vagyis kinyilvánítja akaratát. Amit meg kell értenünk *Kreón* esetében: ez a fejlődés nem azt jelenti, hogy jobbá válik, hanem kiderül, mi lett volna a lehető legjobb az adott szituációban (hiszen a háború véget ért!), azt jelenti tehát, hogy élet-viszonyai tisztázódnak, és maga – s ezzel a néző számára is kitűnik a döntés hibája – az elvétett döntés, amely kerülő úton állítja az alakot vissza abba a helyzetbe, amit tisztázni kívánt. Magán ismeri/ismerteti fel tettének rossz mivoltát. Végül úgy áll előtűnk, mint aki hagyománytagadó és szeretet nélküli döntésével mindent lerombolt.

Arisztotelész nem a vak sorsot állítja a tragédiaelfogás centrumába, hanem éppen azt a jellemet megmutató, szóban és/vagy tettben mutatkozó döntést, amitől az emberre azt mondjuk, ez ő. Arisztotelész¹² a döntést/elhatározást (*prohairesis*) az erénnyel hozza

⁹ Arisztotelész: *Poétika*, id. kiad., 55.

¹⁰ Arisztotelész: *Nikomachoszi etika*, id. kiad., 155. (1140b), ehhez vö. Aristoteles: *Nikomachische Ethik*, VI. Könyv, H.-G. Gadamer (kiad. és kommentálta), Klostermann Verlag, 1998.

¹¹ Vö. W. Schadewaldt: *Die griechische Tragödie*, I. Schudoma (kiad.), Suhrkamp Verlag, 1991. 252.

¹² Vö. Arisztotelész: *Nikomachoszi etika*, id. kiad., 58–59. (1111b–1112a), döntés és jellem, *prohairesis* és *ethos* etikai-esztétikai viszonya kapcsán jegyezte meg Eckart Schütrumpf, hogy Arisztotelész számára a döntés jellemet mutató lényege azt tárja fel, hogy bár az ember sokféle, ám azt, hogy jó vagy rossz, csakis annak alapján ítéljük meg, mire határozta el magát, a döntés felől ítélünk cselekedetéről. Ám, hogy döntése és ennek folytán tette nem feltétlenül jó, annak oka lehet a rossz jellem (*ethos*), a helytelen megfontolás (*dianoia*), vagy éppen az, hogy helytelenül szól (*logosz*). A tragédiában cselekvő lény jó elhatározása éppen nem közvetlenül érvényesül, a maga által jónak tudott más elhatározások vonatkozásában kell megmutatkozzék végül, mint ami valóban jó.

kapcsolatba, ami többet árul el a jellemről, mint maga a tett, vagyis elhatározni magam arra, hogy jót vagy rosszat cselekszem, teljességgel megmutatja, miféle ember vagyok, ezzel a jellemet is feltárja. Az elhatározás még minden konfliktus *előtt* mutatja meg az embert, s a tett számtalan módon térhet el attól, ami mellett a cselekvő ember kezdetben döntött. Arra határozzuk el magunkat, amiről a legbiztosabban tudjuk, hogy jó, az ember nincs a jó végső tudásának birtokában, vagyis aki cselekszik, csak azt tudja tenni a jót, ami saját tudása szerint az. Ám hogy a cselekvő a tragédiában valóban jót tett, csak a végén tűnik ki, s nem önmaga szoborszerű kiállítottságában, hanem a nézőt elragadó érzélem¹³ és értelem mozgásában, mint olyan embert ismerjük el/fel, aki sok gátló vagy éppen gyors eredményre vezető döntési szituáció *között* is ahhoz tartotta magát (*hexisz*), ami helyes, s arra a helyre jut, ami pusztán őt illeti meg. Így áll előttünk az alak a maga igazságában – mint ahogy a portréről szólva mondta Arisztotelész: az eltér attól, nem hasonló ahhoz, akit lefest, mégpedig abban a nem eleve eldönthető irányban, ami a megfestett személyt szebbé és igazabbá teszi. Az igazi portré soha nem a megjelenített személyt mutatja be.

A megjelenítés – azaz a művészet eszközei által történő ábrázolás (mimézisz) – éppen azt a *közöttet* (*metaxu*, 1453a8)¹⁴ keresi, ami a néző számára a cselekvő embert mint olyat mutatja meg számos lehetőség *között*, aki tévedésének legalább annyira maga is áldozata, de aki éppen tetteiben előttünk válik olyanná, aki így válaszolt a helyzetre, azaz *döntött*,

Schütrumpf éppen a *prohairesisz*ben találta meg a közös etikai-esztétikai elemet, vagy mondhatjuk azt, hogy az ember művészi bemutatása nem elválasztható attól, ahogy az emberről képesek vagyunk gondolkodni. E. Schütrumpf: *Die Bedeutung des Wortes ethos in der Poetik des Aristoteles*, C. H. Beck Verlag, 1970. 82. skk.o.

- ¹³ Arisztotelész a *Politika* nyolcadik könyvében (1340a) egy helyén így írt: „Azok, akik hallják az utánzó művészeket, mindannyian együtt éreznek velük, harmonikus mozgás és dallam nélkül is. A zene gyönyört, az erény pedig az igaz örömet, szeretetet és gyűlöletet ad: így világos, hogy semmit sem kell annyira megtanulnunk és semmit sem kell annyira megszoknunk, mint azt, hogy helyesen ítéljünk és örüljünk a tisztességes erkölcsöknek és a nemes cselekedeteknek...” Arisztotelész: *Politika*, Simon E. (ford.), Gondolat Kiadó, 1969. 366–367. – Röviden annak öröme, hogy a helyzet, amibe a mű belátni enged, felismerésre, sőt okulásunkra szolgál, kétségtelenül olyan örömmel jár, amit gyönyörűséggel szemlélünk, jóllehet magunk éppen hogy el vagyunk választva tőle, azaz csak közvetve képezi gyakorlati életünk részét. „...a tanulás nemcsak a bölcselők számára gyönyörűséges, hanem másoknak is szintazonképpen, de az utóbbiak csak kevéssé veszik ki belőle a részüket. Azért örülnek ugyanis, mikor látják a képmásokat, mert miközben szemlélik azokat, az történik, hogy tanulnak, tudniillik következtetnek, hogy mi micsoda, hogy például ez ez meg ez.” (*Poëtika*, id. kiad., 1448b13)

Ezért joggal írta Stephen Halliwell, hogy ez az esztétikai öröm (pleasure in mimetic art) az értelmi és érzelmi válasz együttese arra a külső világra, ami soha nem az, ami a műben megjelenik, ám mégis egy nem magától értetődő viszonylatban áll vele. Úgy fogalmaz, hogy a *Poëtika* fényében kettős perspektíva jelenik meg a költői műveken (a dual perspective on poetic artworks), egyszerre megalkotott mint elkészített (material construction) és a megjelenített emberi tettek reprezentációja (representations of imagined human actions). Halliwell: „Inside and Outside the Work of Art: Aristotelian Mimesis Reevaluated”, in: uő.: *The Aesthetics of Mimesis*, Princeton U. P., 2002. 173., a magyar nyelvű publikációk közül Simon Attila értelmezi kiválóan a gyönyör/tudás/megértés kérdését a tragédia gyakorlati étellel való összefüggésében. Simon Attila: „Arisztotelész *Poëtikájának* gyakorlati filozófiai vonatkozásai”, *Ókor*, 2008. (VII. évf.) 3. szám, 20. skk.o.

- ¹⁴ Ennek a *metaxu*-nak a jelentőségére mind a görög gondolkodást, mind a művészi ábrázolást és annak életét illetően a kiváló Parmenidész-fordítónál lettem figyelmes, aki a *Traktat vom Schönen* című könyvében (Klostermann Verlag, 1935.) a következő felismerésre jutott: igazság és látszat közötti az eleven, s maga ez a között a lét illesztéke (eine Fuge des Seins) – ennél fogva az ontológiai igazság tartalma. A számos között között a látszat veszélybe sodorja az igazságot, az igazság pedig éppen a látszat szorult-ínséges mivoltát engedi megjelenni.

vagy amibe saját hibája vagy véletlen folytán került. A között épp annak nem szűnő *megjelenése*, hogy a viszony tűnény, egy pillanatban még mint igaz, az igaz pedig éppannyira mint látszat tűnik ki, ez éppen az az *elevenőség*, amely nem járulékos, hanem maga a mű, ha az, és így mutatkozik. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a virágkor tragédiái a karakterek körül képzett változó és mind gazdagabb lehetőségmezővel, a művészileg lehetséges mind nagyobb körével mutatják meg az alak képződésének módozatait. Miként mozgás közben és egyénítve mutatja a klasszikus kor szobrászata az emberi alakot, úgy a tragédia hőse is olyan események részeseként nyer *eleven* alakot, amelyek során *döntése* nyilvánvalóan csak részben alakítja a róla alkotott képet, sokkal inkább mások vonatkozásában képződik ez. Ennek része az a mind árnyaltabbá váló felfogás, ahogy az *archaikus kor statikus emberképe* után a karakter választás és döntés általi megnyitásán keresztül mutatják be az embert változó és előre nem látható viszonylatok között, azaz mind inkább magát a testet pozicionálják és diszpozíciók közepette értelmezik. Az ember helyzete nem pusztán áramló és uralatlan életnyilvánítás (*thümosz*), istenek kénye-kedve szerinti kivetettség a létezés áttekinthetetlen körébe, hanem testének és értelmének a helyzetet felmérő működtetése. A test uralásának és a lélek megindíthatóságának egyszerre vagyunk tanúi a klasszikus görögség műveiben.

Michel Foucault¹⁵ ezt a magából kimozduló, testi indíttatásaira és rezdüléseire is figyelő embert állította kései művei centrumába, s megfogalmazása szerint a görög lélek éppen az, ami a testet szolgálja, illetve a testi indíttatáson keresztül nyilvánítja ki és szolgálja magát. Ennek fogalma a *khraomai*, azaz magam felé, éppen *magamat szolgálva* tartok, ami csak később a Sztoában válik benső nyugalmat és nem-cselekvést célzó életelvvé. Másfelől ennek az olykor uralhatatlan önmaga-szolgálatnak és akaratnyilvánításnak a polisz mint másokkal együtt élt élet, döntően határokat szab, vagy inkább állandóan változó módon kijelöli határait, hiszen az ember éppen *érintkezve* ember, vagyis a *nyelv útján tesz* a maga és mások kárára és vagy éppen hasznára. Heidegger helyesen fogalmazta: „Magában az ember létében bennrejlík a poliszban-lenni alaplehetősége. A poliszban-lenni Arisztotelész számára az ember tulajdonképpeni élete. Hogy ezt megmutassa, az ember létét a *logon ekhein* felől teszi hozzáférhetővé. Ez a meghatározás egy egészen sajátos fundamentális emberi létmódra utal, amit a másokkal-lét (*koinonia*) jellemez. Ez a létező, amely szól a világgal, olyan, ami másokkal osztja a létet.”¹⁶

Az antik tragédia nem pusztán azt mutatja meg, hogy ez a másokkal osztott közös lét mennyire sérülékeny, s hogy van ugyan hagyomány, ám az adott helyzet szinte semmi más támaszt nem kínál, mint a döntés helyzetébe került ember önvizsgálatát (legyen ez kényszerítő helyzetből fakadó), a lehető legtisztább viszonyt ahhoz, ami ő abban a helyzetben, s tenni és mondani mi *jogos*, ahogy Arisztotelész a *Rétorikában* fogalmazta (1375a), még *derék embernek is bizony nehéz feladat, az ilyen ember ugyanis nem kényszerből igazságos*. Ez az jellem, amelyről Arisztotelész beszél a *Poétikában*, amely minden tetteivel és mondasával kényszerítően önmagával szemben az igazságra törekszik és a jogtalanság ellen van. Gondoljunk arra, hogy Oidipusz hány ízben állíthatta volna meg, hogy az igazság napvilágra kerüljön, ha nem annyira eltökélt a kiderítésében. Folyamatosan közelebb jut ahhoz, hogy minden leplezés nélkül magára ismerjen mint a bűn elkövetőjére. Nem eleve bűnös, hanem elvét valamit, mivel nem láthat át mindent. Ennek a saját bűnösségével szembesülő és jogtalanságot elkövető embernek a belátása az antik tragédia kulcsa,

¹⁵ Vö. M. Foucault: *Hermeneutik des Subjekts*, (1982. jan. 13-i előadás a Col. de France-ban), U. Bokelmann (ford.), Suhrkamp 2004. 66. skk.o., valamint L. Thommen: *Antike Körpergeschichte*, UTB Verlag, 2007.

¹⁶ Heidegger: *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie*, (1924) GA. 18., M. Michalski (kiad.), Klostermann Verlag, 2002. 46.

amely elvezeti az embert ahhoz, hogy végül magát mint ezt ismerje fel. Ezt a szerkezetet a tragédiaművészet csúcán az események tartják egyben, s éppen a történések váratlan átfordulása (*peripeteia*) rendíti meg azt, amiről Max Kommerell írta,¹⁷ több ez, mint pusztán változás a szituációban. Egyfelől jelenti az események menetében beálló fordulatot, vagyis az elvárthoz képest bekövetkező fordulatot, másfelől azt, hogy valaki véghez akar vinni valamit, ám a dolgok hirtelen szándéka ellen fordulnak – ez az elvétés (*hamartia*), de ki a megmondhatója, hogy éppen mi volt az, ami miatt nem volt képes számolni azzal, ami ezt a végzetes fordulatot előidézte. Igen, az ember nem csak az embert, hanem a helyzetet is félreismerheti; a felismerés lehet üdvöt hozó vagy a végső megsemmisülés előidézője, de – Kommerell szép fordulatával élve – az elviselhető látszat átfordul, átadja helyét az elkerülhetetlen igaz elviselhetetlen létének.

A tragédia igazi téje, s Arisztotelész struktúra-leírása ezen fáradozik, hogy jóllehet az ember aligha juthat túl egyszer és mindenkorra a látszaton, mégsem hagyhat fel a benne foglalt igazzal történő szembenézéssel, vagyis joggal mondta Hans-Jürgen Horn,¹⁸ hogy az antik tragédia a cselekvés és nem a jellem¹⁹ tragédiája, az ember éppen a tett által mutatja meg másnak, és derül ki a maga számára, hogy valójában ki is ő. A tragédia annak felismeretése, hogy mennyire nem ismerjük még magunkat sem, s erről ritkán, olykor csak kényszerhelyzetben számolunk be magunknak. A fordulat kényszere, amelyen átmegy a hős, s amelytől a néző sem tud eltekinteni, feltéve, ha érti, hogy mi ment végbe a színen, az ugyanis, hogy már nincs mód önmaga félrevezetésére. A néző válasza is az érzés zavarából (félelem és részvét) születő felismerés és egyben katharzisz, amely során a történet összerendeződik azon hely körül, ami a jót, igazat és szépet egyszerre mutatja fel a mű kimeríthetetlen értelmevonatkozásai között.

Ingemar Düring persze joggal utalt arra, hogy a katharzisz-fogalom szinte mindent magába szívott, így veszítette el saját jelentőségét az *oikeia hēdonē*, amelynek éppen egyfajta helyreállt örömteli testi egyensúly felel meg: „A tragédia kínálta sajátos gyönyör és élvezet az a hatás, amit kifejt a nézőre vagy olvasóra: érzi, hogy elér egy benső egyensúlyt; megélte az iszonyat és érzés viszonyossága közepette, hogy végül a konfliktus megoldódik.”²⁰ Az öröm, a gyönyör, ami eltölt minket, s ami kísérője az átélteknek, a lelket mozgatja, vagy inkább képes kimozdítani a lelket. S kétségtelen, hogy a tragikus események adta gyönyör és öröm merőben ésszerűtlennek tűnik, hiszen olyannak tesszük ki magunkat, ami nem feltétlenül vezet el minket az említett egyensúlyhoz, sőt olyan állapotot idézhet elő, amelyről maga Arisztotelész írja a NE hetedik könyvében (1147a), hogy szinte elmehehet az örületig, hiszen minden tudását felfüggeszti ez az állapot. A gyönyör nem

¹⁷ Vö. M. Kommerell: *Lessing und Aristoteles. Untersuchung über die Theorie der Tragödie*, (1940) Klostermann Verlag, 1970. 137.

¹⁸ Vö. H.-J. Horn: „Zur Begründung des Vorrangs der *praxis* vor dem *ēthos* in der aristotelischen Tragödien-theorie”, in: *Hermes*, F. Steiner Verlag, 1975. Vol. 103. No. 3.

¹⁹ A jellem, illetve karakter eredetét vizsgálta a görög gondolkodás történetében Alfred Körte, megállapítva, hogy minden etikai vonzat nélkül, mint valami „stempli”, az ember magán viseli a karakter nyomát. „Kharakter”, in: *Hermes*, F. Steiner Verlag, 1928. Vol. 64., No. 1. 69–86.

²⁰ I. Düring: *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens*, (1966) Winter Verlag, 2005. 177., megemlítem, hogy J. Bernays mindmáig figyelemre méltó tanulmányában *szomatikus és eksztatikus katharzisz*ról beszélt, vagyis arról a kettős mozgásról, amelynek a mű hatása folytán az ember ki van téve, túl magán és egyben maga felé vissza egy újra megtalált egyensúlyban zajlik ez a kétirányú mozgás. Bernays: *Grundzüge der verlorenen Abhandlung des Aristoteles über Wirkung der Tragödie*, E. Trewendt Verlag, 1857. 176. (www.bokks.google.de), Franz Dirlmeier pedig kimutatta elemzésében, hogy a katharzisz elválaszthatatlan a *hēdonē*től: „a tragédia rendelkezik egy *oikeia hēdonē*val, amely szükségképpen ki kell alakuljon, ha a tragédia szerkezete (Gefüge) rendben van.” „Katharzisz pathematon”, in: *Hermes*, Vol 75., No. 1. F. Steiner Verlag, 1940. 89.

rossz önmagában, hanem átfordulása és mértékvesztett keresése teszi azzá – így a tragédia szemlélésekor, mint valami *aíszthezisz* során kitesszük magunkat a bizonytalannak, hiszen itt nem cselekszünk (1146a), azaz okos mivoltunkat csak a helyes mérték szerint érzett örömben tanúsítjuk először. Az *érzéki tudás egy bizonyos módon kiterjesztett tudás, más szempontból pedig éppen a tudás egy részének elvesztését jelenti*, Arisztotelész azonban nem magát a vágyat és örömet ítéli meg negatívan, hanem annak korlátozó jellegét, ha az *indíttatás nem találja meg a mértéket*. Aki például „szenvedélyének a rabja, az mindig ilyen állapotban van (t.i. tudásának egy bizonyos módon nincs birtokában – B.B.): a harag, a szerelmi vágy s más ilyen szenvedély szembeötölő módon még a testben is változást okoz, sőt némely emberben még tébolyodást is előidézhethet.”²¹ A tragédia számos esetben éppen ezt a megtevő, ám tudását alkalmazni nem képes embert mutatja, s a néző ennek hiányát úgy érzékeli, mint az *emberi tudás* pillanatnyi felfüggesztését, olyan állapotot, amelyet valami minket meghaladó erő mért ránk, holott éppen magunk vagyunk képtelenek *mértékvesztés* vagy *helytelenzetlenség* miatt visszatérni ahhoz, ami a helyzethez illik. A tragédiák ezekkel az eltérésekkel, hirtelen támadt, megmagyarázhatatlan indulatokkal szembesítik az embert, teszik nyugtalanná, idéznek elő benne az ésszerűtől eltérő választ, megértve a szenvedély uralta ember esendő mivoltát – ám a mű lezárultával a *tragikus öröm* mint kockára tett tudás és benső egyensúly tér vissza.

A *Rétorikában* pedig a vágy ésszel párosuló és esztelen megjelenéséről beszélt; ez utóbbinál semmiféle benső döntés nem előzi meg a tettet (puszta testi kíváncsiság – például oltani a szomjamat), míg az előzőnél mondhatjuk, hogy valami kellemes és olyan érzés kerít hatalmába, amelyről meggyőződése, hogy azt tenni jó. Arisztotelész²² Euripidész szép megfogalmazását idézi: *a túlélő szívésen emlékezik a bajokra*.

Eszelősnek tekintjük azt is, aki olyan elhatározásra jut, ami lehetetlen, főként ha elhatározásában nem önmagán nyugszik tette, ezért említi Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* 3. könyvében, hogy jóllehet vágy és elhatározás egymáshoz nagyon is közeli, mégis teljességgel egymásnak ellentmondó; a vágy a céljára függesztett pillantás foglya, míg az elhatározás, ami éppen nem a kellemes és kellemetlen szerint válogat, „csak olyasmire vonatkozhatik, ami tőlünk függ.”²³ A tragédia nézője pedig azzal szembesül, jóllehet teoretikusan kijelenthetjük, hogy az ember általában nem oktalan, mégis vágya, sőt a lehetetlent célzó elhatározás kerítheti hatalmába. Az ember számtalan módon dönthet rosszul. Mégis, mint már utaltunk rá, Arisztotelész joggal emelte ki a *Poétika* 15. fejezetében, hogy a cselekvőt a *prohaireszisz*, a döntés és választás mutatja meg karakteresen. A *thümosz* uralta lényvel szemben az, aki elhatározza magát valamire, azaz dönt arról, hogy mi módon érheti el célját, azt is eldönti, mi jó és helyes, a pillanat átlátásával felméri lehetőségét, és a lehető legjobbra célozza. Heidegger²⁴ az *elhatározás* elemzésekor kiemelte, hogy „a *prohaireszisz* (1111b18) tartozik az orientáció az adott pillanatban – a *prohaireszisz* nem az úgynevezett

²¹ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, id. kiad., 178. (1147a), Franz Dirlmeier a szöveg helyi magyarázatakor joggal utal vissza a NE 2. könyvének lényeges felismeréseire, nevezetesen, hogy éppen az öröm és örömtelenség viszonylatában alakított erény szabja meg a ember tevékenységét, a vágy és öröm kiiktatása nem tesz erényessé – a német fordítás itt még a „Stille der Seele” (1104b) megfogalmazást is alkalmazza, amely Arisztotelész számára nem elfogadható, hiszen éppen hogy alkalmatlanná teszi az erény begyakorlására az embert. Tartózkodás az érzelemtől (*pathosz*) éppen nem tesz képessé (*dünamisz*) arra, hogy egy helyzetben helyesen tartsuk magunkat (*hexisz*) ahhoz, ami jó. Aristoteles: *Nikomachische Ethik*, F. Dirlmeier (kiad., ford. és kommentálta), Akademie Verlag, 1983.

²² Arisztotelész: *Rétorika*, Adamik T. (ford.), Gondolat Kiadó, 1982. 59. (1370b), valamint Aristoteles: *Rhetorik*, G. Krapinger (ford.), Reclam Verlag, 1999. 54.

²³ Vö. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, id. kiad., 58–59. (1111b)

²⁴ M. Heidegger: *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie*, id. kiad., 145.

tett, hanem az a tulajdonképpeni lehetőség, hogy valaki benne van a pillanatban.” A tragédia cselekvő embere az adott szituációban dönt a megtehetőről, még akkor is, ha tette ellenlépést vált ki, erényes, mert megteszi azt, ami a *lehető legjobb az adott pillanatban*.

Ahhoz, hogy az ember tegye, ami jó, ahhoz éppannyira maga, mint világa, azaz a másik iránt nyitottan kell élnie; ez az olykor elbizonytalanító és fenyegető megnyílás teszi annyira sérülékennyé. A homéroszi emberrel és az ő világra nyílt tetteivel mutatta be Fränkel, hogy miként vált a görög ember olyanná, akit aztán a tragédiák is megörökítettek számunkra. „Amennyiben az ember mint valami erőter van jelen, amelynek vonalai térben és időben korlátok és gátló elemek nélkül kiterjednek, akkor akadály nélkül elérhetik és behatolhatnak más erők is, így értelmetlen annak kérdezése, hogy hol kezdődik a saját, és hol szűnik meg az idegen. Belátón és elszenvedőn, feltétel nélkül nyílik meg az ember a világnak – olyannyira nyitott, hogy a mi tudatunk számára alapvető antitézis én és nem-én között a homéroszi kor tudata számára nem is létezik.”²⁵

A város hanyatlásával nem csak olyan alakok jelennek meg a színen, akiket eszelősek látunk, akik vágyaik által vezetettek, s akik végső soron olyan mértékben válnak valami őket eluráló idegenség áldozatává, amelyet korábban nem látott a görög néző. Mint-ha a teljességgel idegen előtt állna, aki éppen önmaga, olvashatjuk így a görög tragédia virágkorának utolsó, már a szerző halála után bemutatott művét Euripidész *Bakkhánsnők*-jét. Az el nem dönthetőség, a helyzet semmiféle tett által nem uralható átcsapása a cselekvő emberen – ez teszi a művet olyannyira megütköztetővé. A kettősség és megkettőződés *inhumán geometriája* uralja a művet, ahogy René Girard²⁶ fogalmazta.

A már női ruhába öltöztetett Pentheusz éppen férfi mivoltára és egyedülálló bátorságára utal, miközben nőként tetszeleg, s már nem tudja, hogy amit lát, nem is a valóság, a vágy elvakultsága vezeti pillantását, s hogy aki előtt tetszeleg, az nem egy idegen, hanem az isten, akit korábban még vasra veretett. Pentheusz a vágyat követi, miközben a megsemmisülés felé tart, az őt leigázó isteninek tetszeleg, miközben megalázzák férfi mivoltában. Így válik Pentheusz *szakrális áldozattá*, akinek szétszagotott teteme mellett mindenki kijózanodik, és felismeri a valóságot a maga véres mivoltában.

„DIONÜSZOSZ: Ki azt kívánod látni, mit sosem szabad, / és tenni azt, mi tiltott, Pentheusz, lépj elő! / A házból lépj ki, és mutasd nekem magad, / a megszállt bakkhánsnő mezében, hogy velem / anyád kikémeled és a bakkhánsnők raját / Remek! Most bármely Kadmosz lány hű mása vagy.

PENTHEUSZ: Két napot látok fönn az égen, úgy hiszem, / és hétkapus Thébát is ideleln. / És úgy látom, hogy bika vagy te, ki itt vezetsz: / a homlokodból, úgy tűnik, két szarv mered. / Vad vagy tehát? Bikává lettél teljesen.”²⁷

Vernant²⁸ szintén arra a megkettőződésre utalt, hogy *Pentheusznak a másik fiatal férfi* (Dionüszosz) *voltaképpen a párja, az alteregója*. Ha Pentheusz ebben a másikban, már idegenben, ebben a szörnyű idegenben („ein furchtbarer Fremdling”) – ahogy Nietzsche írta *A dionüszoszi világnézet* című²⁹ művében – nem ismerhette fel magát, akkor kérdéses, hogy Euripidész miért is lenne „az esztétikai szókratizmus” megteremtője, hiszen a műben egyet-

²⁵ H. Fränkel: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*, id. kiad., 88–89.

²⁶ Vö. R. Girard: „Dionysos and the Violent Genesis of Sacred”, in: *Boundary 2*, Vol. 5. No. 2., 1977. 492.

²⁷ Euripidész: *Bakkhánsnők*, Devecseri G. (ford.), Európa Kiadó, é. n., 41–42.

²⁸ Vö. J.-P. Vernant: *Mindenség, istenek, emberek*, N. Kiss Zs. (ford.), Európa Kiadó, 2002. 159.

²⁹ Vö. F. Nietzsche: „Die dionysische Weltanschauung”, in: *Kritische Studienausgabe*, 1. kötet, G. Colli és M. Montinari (kiad.), dtv/de Gruyter Verlag, 1988. 563.

len dialógus sem a másikat célozza, ha látszólag ezt is teszi, csakis egyenlőtlen erőik „nyelvi” küzdelmeként. Isten és a fel nem ismert önmaga együtt semmisítik meg az elbizakodott Pentheuszt, itt nincs szókratikus haladék.

Euripidész maga viszi színre az aranykor uralhatatlan, vágyakkal teli és a szenvedés mámorában megsemmisülő emberét, még egyszer utoljára. A tragikus vég pedig éppen azt teszi nyilvánvalóvá, hogy nincs mód falakkal körbezárni az esztelenséget, szembenézve vele pedig az ember megsemmisül. A *Bakkhánsnők* ennek a kiútalan logikának, a szenvedély és vágy korlátlan jelenlétének utolsó el- és felismerése, nem pedig szofisztikált gondolatüzem.

Rohde³⁰ a *Dionüszosz-vallásról* írott tanulmányában kifejezetten az Euripidész művéből felénk áramló orgiasztikus, uralhatatlan erőről beszélt, ami megzavarja az érzékeket, entuziasztikus mámorba hív, láncra ver szellemet és akaratot, és senkinek nem áll módjában kitérni előle, ugyanakkor az ebben részesülő, a kultuszban „megmerítkező” emberről írta, hogy benne a *felszabadított isteni jelenik meg, az önkívület állapotában az ember egy más módon megközelíthetetlen tudás birtokosává válik (eksztatikus mantika), amely fenyegető túlhatalmával azonban megsemmisítővé is válhat.*

Pentheusz rejtkehelyről szemlélődő magatartását az isten bünteti. Előbb a megvetett nők ruhájába bújtatja, majd mint ilyet semmisített meg saját Anyjával.

„PENTHEUSZ: Helyes; ne erővel győzzünk asszonyok felett, / fenyőágak közé rejttem hát testemet.

DIONÜSZOSZ: Rejt majd a rejtek, hol rejtőznöd rémület, / ki a bakkhánsnőket ily cselekkel kémleled.

.....

KAR: Józaná teszi majd, ha közel a vég, / az istentelent; / határt tudj, halandó – s a kín nem gyötör.”³¹

Rohde³² a *tudat hasadásáról* beszélt, arról a sajátos én-kettősségről, amelynek megtestesülése lehet Pentheusz/Dionüszosz, amely folytán az ember teljességgel maga mögött hagyja uralt és uralgó énjét, és a vágy hívására olyan *magán-kívül-létbe* lép át, amely egy „elkülönült centrum” körül képződik. Hogy ez éppen az elfojtott vágyra adott ekzstatikus válasz eredménye, az önuralás technikájának hirtelen megrendülése, aligha érdemes eldönteni. Rohde azonban nem véletlenül hozta itt szóba Baubót, a férfit nemi aktus közben elemésztfő nő ősi képzetét. A mítosz kutatás³³ a Dionüszosz-ünnepet olyan minden ér-

³⁰ Vö. E. Rohde: „Dionysische Religion in Griechenland”, in: uő.: *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, 2. kötet, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1898. 46. skk.o.

³¹ Euripidész: *Bakkhánsnők*, id. kiad., 43–45.

³² Vö. Rohde, uo. jegyzetek, 413.

³³ Vö. G. Devereux: *Baubo. Die mythische Vulva*, Syndikat/EVA, 1985. 118. skk.o., egyik igen korai, s már a kortársak által is figyelmen kívül hagyott kiváló elemzése a kultusznak Bachofennél található az *Anyajogban*: „Egyetlen isten sem mutat oly tökéletes lelki rokonságot a női természettel, mint Dionüszosz. Ezért senki más nem ragadta magával a nőt oly ellenállhatatlan erővel, senki más fel nem korbácsolta oly magas fokra orgiára való hajlamát, senki más nem lelt a nőben oly lelkesült követőre és vallása terjesztőjére. A bakkhánsnők ama őrjöngése, melyet Euripidész leír, s melyet oly számos képzőművészeti alkotás a maga testi megjelenésében ábrázol (...) a vallási rajongás s az érzéki vágy feloldhatatlan kapcsolatát a megszállottság dühéig fokozza, melynek tántorgó mámora a felséges isten közvetlen megnyilatkozásának tűnhetett.” In: J. J. Bachofen: *A mítosz és az ősi társadalom*, Kárpáthy Cs. (ford.), Gondolat Kiadó, 1978. 269. Ennek az orgiasztikus vallásnak a rejtett továbbéléséről számolnak be a római kor bizonyos korlátozó/ fegyelmező intézkedései vö. *Umwelt des Urchristentums*, J. Leopoldt és W. Grundmann (kiad.), Ev. Verlaganstalt, 1979. 86. skk.o.

telemben vett felszabadulásnak és a korlátok áthágásának tekinti, amelyben az ember eksztatikus önkívületben egy pillanatra teljessé válik.

Az „esztétikai szókratizmussal” szemben, azt gondolom, inkább hihetünk E. R. Dodds³⁴ finom észrevételének, aki a művet *palinodiának* tartja, amellyel mintegy adózik az isteneknek és tiszteletükre hív a széthulló várost elhagyó Euripidész.³⁵ Miként maga Arisztotelész utalt rá, az archaikus vonások a mű alakformálásában kétségtelenül megjelennek, ennyiben a múltba süllyedő görög nagyság költője, aki az istenire, az elementáris természetire és az emberit a vágy elől nem elzáró „ismeretre” nyitja fel a néző szemét, mintegy búcsút intve ennek a kezdetinek, amely éppen nem-különvált jellegénél fogva egyszerre isteni és emberi, ismert és kiismerhetetlen, leverő és felemelő, kiteljesítő és el-emésztő stb. „Ellenállni Dionüszosznak annyi, mint elnyomni az elemi erejét saját természetünkben; a büntetés a belső gátak azonnali és teljes leomlása, amikor is az elemi erők szükségképpen áttörnek, és a civilizáció elenyészik.”³⁶ Bernays³⁷ helyesen írta már a 19. században, hogy a letragikusabb görög szerző – ahogy Arisztotelész írta Euripidészről (1453a29) – a széthullás, a régi világ összeomlásának költője.

A tragédiaírás³⁸ pedig más utat választ: hol a benső kiismerhetetlenségét és a külsővel szembeni megerősítését, hol pedig az uralhatatlan fátumot állítják színre. Az ember *letragikusabb szembenézése önmagával a görög tragédiák sajátja maradt.*

³⁴ Euripides: *Bacchae*, E. R. Dodds (kiad., kommentálta és bevezette), Oxford U. P., 1960. – a bevezető megállapítása ez (40. o.) – köszönöm Bárány Istvánnak, hogy erre a kitűnő bevezetőre felhívta a figyelmemet.

³⁵ Vö. Ch. Meier: *Athen. Ein Neubeginn der Weltgeschichte*, Siedler, 2004. 674. – Euripidész a téboly mámorát mutatja a jogtalanság és törvénytelenység orgiáját ülő Athénnek.

³⁶ E. R. Dodds: *A görögség és az irracionalitás*, Hajdu P. (ford.), Gond–Palatinus, 2002. 219. Dodds alapvető könyvének egy helyén kitér a jellem és tudás kérdésére, arra, hogy éppen a tudásként értett jellem miatt mindent külsőnek, a jellemhez képest külső és kényszerítő elemnek tekintenek, ami nem tudás: „Ha a jellem tudás, akkor ami nem tudás, az nem része a jellemnek, hanem kívülről éri az embert. Amikor valaki tudatos beállítottságainak rendszerével (...) ellentétesen cselekszik, akkor cselekedete tulajdonképpen nem sajátja, hanem rá lett kényszerítve. Más szóval a nem rendszerezhető, irracionális impulzusokat és az ezekből folyó cselekvéseket inkább kizárják az énből, és idegen eredetűnek tekintik.” – Ez a különválasztás nem csak a tudást, hanem az emberről kialakított tudás lehetőségét is alapvetően változtatta meg. Az attikai tragédia el kellett tűnjön, hiszen itt éppen azt formálták meg művészi eszközökkel, hogy a jellem a tudással, vagy inkább a tudásként értett jellem nem fordul át minden akadály nélkül tettbe. S abban, amit az ember nem tud, még nagyon is jelen van a tudás, olyan, amihez sem jellemes tett, sem értelem nem ér el. Talán nem véletlen, hogy Doddsot köszöntő írásában a tudás megszerzésének eltérő módzataira hívta fel a figyelmet B. Snell: „Wie die Griechen lernten, was geistige Tätigkeit ist”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 93. 1973.

³⁷ Vö. Bernays, i. m., 173.

³⁸ A tragédia döntő változásához, azaz az attikai tragédia egyedülállóságához vö. K. von Fritz: „Tragische Schuld und poetische Gerechtigkeit in der griechischen Tragödie”, in: uő.: *Antike und moderne Tragödie*, W. de Gruyter Verlag, 1962., főként Euripidész és Seneca műveinek összevetését 19–48. o.

Portrém¹

1.

Szívesen gondolkodom önmagamról, kedves olvasóim, és úgy is beszélek, ahogyan gondolkodom. Ne olvassák tovább ezt az Előszót, ha nem szeretik, hogy önmagunkról beszélünk.

2.

Életem vége felé közeledem, és ezen a világon semmi jót nem vittem véghez. Jó szándékú ember vagyok, de nem mindig könnyű jól megvalósítani azt, amit elgondolunk. De én másképpen szolgálom majd az embereket; egy hozzájuk hasonlóról festek hűséges képet, hogy megtanulják, hogyan ismerhetik meg önmagukat.

3.

Megfigyelő vagyok, nem moralista. Botanikus, aki leírja a növényt. A használati utasítás megállapítása az orvos dolga.

4.

Csak hogy szegény vagyok, és pénzszerűkében, nem ismerek becsületesebb megélhetést, mint hogy saját művemből éljek.² Sok olyan olvasó akad, akit már ez az egyetlen gondolat elriaszt. Föl nem foghatják, hogy az ember is megérdemli, hogy megismerjék, akinek kenyérgondjai vannak. Nem az ilyeneknek írok.

¹ J.-J. Rousseau: „Mon portrait”, in: *Oeuvres Complètes I.*, Pléiade, 1959. Les Confessions; autres textes autobiographiques (Marcel Raymond és Bernard Gagnebin jegyzeteivel). Huszonnégy különböző nagyságú ívet tartalmaz a dosszié, melyet Rousseau *Portrém* címmel látott el. A szöveget először 1908-ban, a J.-J. Rousseau *Annales IV.* kötetében közölték. Az irodalomtörténészek egyetértének abban, hogy a fragmentumok 1756 és 1762 között keletkeztek. Az 1757-es év magánéleti válsága (a „filozófus barátokkal” való szakítás és a Sophie Houdetot iránti viszonzatlan szerelem), valamint a Remetelakban eltöltött két esztendő adja az önvizsgálat életrajzi hátterét.

Az *Életem* vagy a *Portrém* megírásához közvetetten az is hozzájárult, hogy Marc-Michel Rey – Rousseau amszterdami kiadója – szüntelenül ostromolja a szerzőt, hogy írja meg életének történetét. Rousseau 1757-ben írja Houdetot-nak: „most már csak az emlékezetemben létezem”, s kétségtelen, hogy ekkor már intenzíven foglalkoztatja az irodalmi portrékészítés és az önéletírás problémája. Emlékiratait azonban néhány évvel később, 1766 körül (az angliai száműzetés időszakában) kezdi írni, és 1770-re készül el a *Vallomások* tizenkét könyve.

A *Portrém*at a Pléiade 1959-es kritikai kiadása önéletrajzi dokumentumként kezeli; a Malesherbes-hez intézett levelek, a *Magányos sétáló álmodozásaihoz* készített jegyzetek és a *Vallomásokhoz* írt *Előszó* mellé helyezi el szövegét.

² A kottamásoló mesterségről van szó.

5.

Elégge ismert vagyok ahhoz, hogy könnyedén ellenőrizhessék, amit beszélek, s hogy könyvem ellenem forduljon, ha hazudok.

6.

Látom, hogy azok, akik a legszorosabb viszonyban állnak velem, nem ismernek, és egészen más indítékokat látnak az esetek többségében – jó vagy rossz – cselekedeteim mögött, mint amelyek kiváltották ezeket. Minderről az jut eszembe, hogy a történetíróknál előforduló jellemek és portrék többsége csupán kitaláció, amelyet megfelelő szellemességgel egy szerző könnyedén valószínűvé formál, s ehhez illeszti majd az alak fontosabb tetteit. Valahogy úgy, ahogyan a festő az őt alappont fölhelyezésével hoz létre képzeletbeli alakot.

7.

Kizárt, hogy valaki, aki folyton társaságban nyüzsög, és azzal van elfoglalva, hogy mások előtt tettei önmagát, ne színleljen önmaga előtt is egy keveset. Még ha jutna is ideje az önvizsgálatra, majdnem lehetetlen volna számára, hogy ismerje önmagát.

8.

Nem azért festik a történetírók magukat a hercegeket is némileg egyformának, mert jól felismerhetők, és mert látásból ismerjük őket, hanem azért, mert az összes többi festő azt másolja, aki elsőként festette le őket. Nem valószínű, hogy Livius fia hasonlított Tacitus Tiberiusára, márpedig mi mind ilyennek látjuk, mert szívesebben nézegetünk egy szép portrét, semmint azt, amelyik hasonlít a modelljéhez.³

9.

Az eredeti képről készült összes másolat hasonlít egymáshoz. De keresd meg ugyanazt az arcot különböző festményeken. E portréknak vajmi kevés közül lesz egymáshoz. Mindegyik jó? Melyik a valódi? A lélek portréja alapján ítélünk a hasonlóságról.

10.

Szerintük hiúságból beszélünk önmagunkról. Na és, ha van bennem ilyen érzés, miért rejténém el? Az is hiúság volna, hogy saját hiúságunkat mutatjuk meg? A szerény emberek kegyelmükbe fogadnának talán, ám az olvasók hiúsága rava-szul az enyém fölébe kerekedik.

³ 1754–1755 körül Rousseau Tacitus-fordításokkal foglalkozik. A „szép portré” egy előzetes modell, nem pedig a természet alapján készült.

11.

Csak egyetlen pillanatra térek el az előírástól, és máris mérföldnyi messzeségbe kerülök tőle. Éppen csak hozzáérek gondosan összekuporgatott erszényemhez, máris minden pénzt elköltöttem belőle.

12.

Mire volt jó elmondani mindezt? Részleteket kiemelni, és összhangot teremteni az egészben; a vonások csak összességükben kifejezők, egyetlen hiányától is torzul az arc. Írás közben egyáltalán nem az egészre gondolok, hanem arra, hogy elmondjam, amit tudok: így épül föl az egész, és így lesz az egész hasonlatos az eredetijéhez.

13.

Meggyőződése, hogy az emberi nem számára fontos, hogy könyvem tisztelet övezze. A világ azonban nem képes tisztességesen bánni a szerzővel. Nem azzal javítunk az embereken, ha őszintén beszélünk róluk. A maradék becsületesség dolgában nem várok senkitől kínos erőfeszítést. Csak ne beszéljenek nekem a könyvemről, s én már elégedett leszek. Ez nem akadályozhat meg senkit abban, hogy nyilvánosan mondja el, amit gondol róla; mivel én egyetlen sort sem fogok ebből elolvasni. Azt hiszem, megengedhetem magamnak ezt a távolságtartást, hiszen nem ez lesz a tanulópénzem.

14.

Egyáltalán nem foglalkoztat, hogy észrevesznek-e az emberek, de ha felfigyelnek rám, nem bánom, ha ezt egy kissé megkülönböztetett módon teszik. Inkább felejtsem el mindenki, mint hogy közönséges emberként tekintsenek rám.⁴

15.

Egyébként mindenféle élcelődés szándékától mentesen jegyzem meg, hogy több veszteti-, mint nyernivalóm van azzal, ha olyannak mutatom magamat, amilyen vagyok. Ha mégis érvényesülni szeretnék, olyan rendkívüli embernek adom ki magam, hogy mindenki kedvét lelje a rólam való fecsegésben, s a közvélemény így nagyobb szolgálatot tesz majd nekem, mint saját dicsérteim.

Egyáltalán nem áll érdekemben az, hogy én beszéljek magamról, s ebből a szempontból ravaszabb dolog másokra bízni, hogy rólam beszéljenek. Egy újabb önérdék-hullám hatására talán azt szeretném, hogy kevesebb jót mondjanak, de hosszabban beszéljenek. Márpedig, ha a közönség – amely már eddig is annyit locsogott rólam – továbbra is rólam pletykál, féltő, hogy épp ilyen hamar elfelejt majd.

Ez eléggé valószínű, bár nem vagyok felőle biztos. [Áthúzza a kéziratban.]

⁴ Ugyanez a kérdés jelentkezik majd a *Vallomásokhoz* írt „Előszó”-ban: „Lehet, hogy nem érek többet náluk, de mindenesetre más vagyok. A természet összetörte a mintát, amelyben alkotott; jól tette-e vagy sem, csak akkor ítéltethetek meg, ha elolvastatok.” V, 11. o.

16.

Nem fogok több kegyet gyakorolni másokkal, mint önmagammal, hiszen önmagamra nem tudom élethűen lefesteni úgy, hogy közben őket is le ne fessek. Úgy teszek majd, mint a hívő katolikusok; nekik és önmagamnak is gyónok.

17.

Végtére is nem fogom magam azzal fárasztani, hogy az őszinteségemet bizonygatom. Ha az őszinteség nem tanúskodik önmagáról, ha nem sugárzik a műből, azt hihetnénk, hogy nincs is benne.

18.

Arra születtem, hogy a legjobb barát legyek a világon. Csakhogy még nem jött el az, aki ezt viszonzná. Abban a korban vagyok sajnós, mikor a szív megdermed, és nem nyílik meg újabb barátságoknak. Ég veled, vágyva vágyott drága érzület. Későre jár, már nincs idő a boldogságra.

19.

Egy kevéssé megismertem a társasági élet témaköreit, beszédmódját és hangnemt. Mivé lett a tétlen beszélgetésekkel töltött élet csodája? Amikor az időt az erénnyel és a bűnnel szemben közömbösen, ellentétes érveléssel, és az erkölcsi szkepticizmus megalapozásával töltöttük?

20.

A gonosz embernek maga a pokol, ha kénytelen egyedül, önmaga társaságában élni. A derék embernek viszont maga a paradicsom, nincs számára kellemesebb látvány, mint önnön lelkiismerete.

21.

Bizonyíték arra, hogy nincs bennem annyi önérdek, vagy hogy másképpen vagyok önző, mint a többi ember, hogy nem visel meg a magány. Akármit mondanak is erről, csak azért járunk társaságba, hogy magunkat mutogassuk. Azt hiszem, mindig meg lehet állapítani azt, amikor valaki úgy éri el mások megbecsülését, hogy nagyon igyekszik ezt kivívni magának. Valójában nagy gondot fordítunk arra, hogy igyekezetünk okát a társaság és az emberiség iránti kötelességek szép és képmutató szólamaival leplezzük. Könnyedén be tudnám bizonyítani, hogy legkevesebbet az árt a társaságnak, aki leginkább távol marad tőle, és hogy az a legkínosabb, hogy olyan sok ilyen társaság létezik.⁵

⁵ A töredék valószínűleg Voltaire (1757. február) gáncsoskodása előtt keletkezett: „csak a gonosz van egyedül”.

22.

A társasági ember arra vágyik, hogy a többi ember meg legyen vele elégedve, a magányos pedig – az élet elviselhetőségének érdekében –, hogy önmagával legyen elégedett. Az utóbbi kénytelen erényes lenni, míg az első lehet, hogy képmutató csupán, sőt az is lehet, hogy kénytelen azzá válni, ha feltételezzük, hogy az emberek közötti boldogulás szempontjából az erény látszata többet ér, mint a gyakorlata. Azok, akik vitába szállnak velem ebben a kérdésben, vessenek egy pillantást [Itt Rousseau üresen hagyott egy sort.] Platón írására, az *Állam* II. könyvében. Mit mond Szókratész, hogy ezt a szólamot megcáfolja? Egy ideális államot képzel el, és bebizonyítja, hogy mindenki annyi megbecsülésnek örvend, amennyit megérdemel, és a legigazabb lesz egyúttal a legboldogabb. Derék emberek, ha társaságra vágytok, menjetek Platón államába élni. De azok, akik jól érzik magukat a becstelenség világában, ne hízelegjenek maguknak azzal, hogy jók.

23.

Azt hiszem, annak az embernek az erényességéről lehet a legkevesebbet elmondani, aki leginkább szeretné kivívni mások megbecsülését. Könnyű azt állítani, hogy mit sem törődünk vele, de még jobb, ha nem azzal törődünk, amit mond az ember, hanem azzal, amit tesz.

24.

Ebben az egész dologban nem magamról beszélek, mivel én csak lustaságomból és betegségemből adódóan lettem magányos. Majdnem biztos, hogy ha egészséges és tevékeny volnék, úgy viselkednék, mint a többiek.

25.

Talán van ebben a házban valaki, aki arra született, hogy a barátom legyen. Talán ebben a parkban sétálgat egy tiszteletemre méltó személy.

26.

Pénz és szolgálat ellenében mindig mindenre kaphatók. Hiába utasítom, vagy fogadom el ajánlataikat, soha nem megy el a kedvük, hogy folyton elviselhetetlen kéréseikkel zaklassanak. Elárasztanak számomra teljesen lényegtelen dolgokkal, és megtagadják tőlem azt, amivel pedig szívesen törődnék. A jó érzés, a gyöngédség hulláma még várat magára részükről. Úgy tűnik, vagyonukat és idejüket tékozzolják arra, hogy szívüket megóvják.

27.

Mivel ők sosem beszélnek magukról, bár sok kedvem nincs hozzá, nekem kell magamról beszélnem nekik.

28.

Annyi más kötelék kapcsolja össze őket, annyi ember van körülöttük a vigasztalásukra, hogy még a hiányom sem tűnik fel nekik. Ha panaszkodnak is a távollétem miatt, nem azért, mert megviseli őket, hanem mert tudják, hogy én magam [(a) hogy nem fogják fel, hogy lehet egyedül és elégedetten élni, (b) hogy nem tudják, mivel kárpótolom magam, (c) hiszen folyton ítélkeznek felőlem, nem tudják elhinni, hogy] szenvedek ettől. És nem látják [vagy nem hiszik], hogy [képtelen voltam élvezni társaságukat a városban] kevésbé nehéz nekem vidéken elviselni a távollétüket, mint a városban élvezni a társaságukat.

29.

Csak azokat a jótéteményeket ismerem el igaznak, amelyek hozzájárulnak a boldogságomhoz – hálát is csak emiatt érzek –, a pénz és az adományok azonban biztosan nem ilyenek. Amikor elfogadok egy századszor kierőszakolt ajánlatot – hogy végre nyugtom legyen –, inkább kényelmetlen, mint előnyös helyzetet idézek elő. Akármilyen ára van az ajándéknak, és bármibe kerül az ajándékozónak – nekem drágább elfogadni –, mivel engem lekötöztetett tesz, s ő kerül így előnyös helyzetbe. Ez az oka, hogy nem szenvedek a szegénység miatt. Nem töröm magam, hogy jótéteményekre leljek, és mindig nyíltan vállaltam az ezzel kapcsolatos érzéseimet. A valódi barátság azonban egészen más dolog. Lényegtelen, hogy ki ad és ki kap, a közös tulajdon egyik kézről a másikba vándorol, csak arra emlékszünk, hogy szerettük egymást. Minden mást elfelejtünk, ennyi. Bevallom, kényelmes egy elv ez, azokban az esetekben, amikor szegények vagyunk és barátaink gazdagok. Csak-hogy abban különböznek egymástól a gazdag és a szegény barátaim, hogy az előbbiek az én társaságomat keresték, míg az utóbbiakét én kerestem. Az elsőeknek el kell feledtetni velem a gazdagságukat. Miért futamodnék meg a gazdag barát elől, ha képes arra, hogy gazdagságát elfeledtesse velem? Nem elég, ha abban a pillanatban törölöm ki őt az emlékezetemből, amint gazdagságára emlékeztet?

30.

Még azt sem szeretem senkitől megkérdezni, hogy hol az utca, ahol dolgom akad, mert ez a válaszadó személyétől tenne függővé. Jobb szeretek inkább két órán keresztül eredménytelenül bolyongani. Egy Párizs-térképet és egy látcsövet hordok a zsebemben, hogy könnyebben érjek célhoz. Sárosan, kimerülten, gyakran túl későn érkezem meg, de azzal a jó érzéssel, hogy senkinek nem tartozom köszönettel.

31.

Nem gondolok az elmúlt fájdalomra, de még mindig élvezem az egykor átélt örömet. Csak a jelen gyötrelmeit viselem, régi munkáim pedig annyira idegenek

számomra, hogy amikor megkapom érte a fizetséget, mintha más munkájának a jutalmát venném át. Az a különös ebben, hogy amikor viszont más aratja le munkáim gyümölcsét, zúgolódik bennem az önérdek; sokkal erősebben érzem, ha megfosztanak valamitől, mint ha állandóan birtoklok valamit, vagy ha ez a valami mindig az enyém marad. Személyes sérelmemhez hozzájárul az igazságtalansággal szemben érzett felháborodás, s így kétszeresen is igazságtalan vagyok; a haragom és az ellenem elkövetett igazságtalanság miatt.

32.

Mivel a vágy nem befolyásol, kitartóan birtoklom a dolgokat. Egyáltalán nem foglalkoztat, hogy megszerezsek valamit, de a barátság és egyéb javak tekintetében kibíráhatatlan számomra a veszteség.

33.

Bizonyos lelkiállapotok nem pusztán életem eseményeihez tartoznak, hanem azokhoz a tárgyakhoz is, melyekhez szorosan kötődtem ezen események alatt. Ezért nem is tudnék visszaemlékezni egyetlen ilyen állapotra sem, anélkül, hogy ne érezném azt is egyúttal, ahogy elképzeléseim, érzéseim átalakulnak és ahogy egész lényem megváltozik az akkori lelkiállapothoz képest.⁶

34.

Miután meggyógyultam, nem tudok mit kezdeni azokkal a könyvekkel, amelyeket betegen olvastam. Egy kellemetlen helyhez kötött emlék – a könyv gondolataihoz kapcsolódva – az olvasás közben átélt fájdalmak emlékét idézi föl bennem. Mivel Montaigne-t vesegörcs közben lapozgattam, nem szívesen olvasom, amikor pihenek. Jobban feldúlja képzeletemet, mint amennyire megnyugtatta szellememet. Ez a tapasztalat kétségbeesésbe kerget, hogy esetleg bármelyik vigasztalómat elveszíthetem; ha nem vagyok jól, inkább az összesről lemondok, s nem veszek kézbe olyan könyvet, amit szeretek.

35.

Soha nem jutok semmire, csakis séta közben; a nyílt vidék a dolgozósobám. Az asztal, a papír és a könyvek látványa unalommal tölt el; a munkaeszközök látványa elkedvetlenít. Ha leülök írni, semmi sem jut eszembe, a gondolkodás kényszere elriasztja gondolatomat. Töredékes gondolataimat cédulákra vetem, aztán úgy-ahogy összefűzöm őket, így készül a könyvem. Ítélik meg, milyen könyv! Élvezem az elmélkedést, a kutatást és a felfedezést – a rendszerezést ki nem állhatom. Az is bizonyítja, hogy több a szellemesség és kevesebb az okoskodás műveimben, hogy a részek összekapcsolása jelenti számomra a legnagyobb nehézséget. Ez nem így volna, ha a gondolatok közt megvolna a fejem-

⁶ Az érzelmi emlékezet és a lokális emlékezet kérdését illetően ld. a *Vallomások* bevezetőjét.

ben az összefüggés.⁷ Egyébként pedig természetes csökönységem miatt kell foglalkoznom ezzel a hibával, mivel mindig is törekedtem arra, hogy írásaim következetesek legyenek, és íme, meg is született az első, fejezetekre tagolt mű.⁸

36.

Emlékszem, hogy életemben egyszer részt vettem egy szarvasvadászaton, és arra is emlékszem, hogy ezen a kiemelkedő eseményen kevésbé lepett meg a kutyák vidám csaholása – hisz ők a jószág természetes ellenségei –, mint az emberek önfeledt lelkesedése, akik a kutyákat próbálták utánozni. Ami engem illet, a szerencsétlen állat haláltusáját és megindító sóhaját látva azt éreztem, milyen közönséges a természet; megfogadtam, hogy soha többet nem veszek részt hasonló eseményen.

37.

Nem kizárt, hogy egy író nagyszerű ember legyen, de nem a könyvein, versein, prózáján keresztül válik azzá.

38.

Homéroszt és Vergiliust soha nem nevezték nagyszerű férfiaknak, pedig nagy költők voltak. Néhány szerző a fejébe vette, hogy még az én életemben a költő Rousseau-t nagy Rousseau-nak nevezi el. Ha meghalok, a költő Rousseau nagy költő lesz.⁹ De akkor már nem ő lesz a nagy Rousseau. Mivel nem kizárt, hogy egy író nagyszerű ember legyen, de nem a könyvein, a versein vagy a prózáján keresztül válik azzá.

MARSÓ PAULA fordítása
A fordítást ellenőrizte ÁDÁM ANIKÓ

⁷ 1761. szeptember 12-i Dom Deschamps-hoz intézett levél: „Igazán kedves magától, hogy az érvelésben elkövetett pontatlanságaimra figyelmeztet. Helyesen látja, hogy bizonyos tárgyakat jól értek, ám egyáltalán nem tudom összehasonlítani ezeket. Az ötleteim találmányok, de nem számolok a következményekkel. S azt is jól észrevette, hogy a rendszer és a módszer, ami a maga Istene, engem a világból kikerget. Elszigetelt dolgokat látok csupán, s anélkül, hogy ezeket összeillesztessem, sarlatán módon ugrom egyikről a másikra, és ezzel (mindenki közül) a legkiválóbb filozófusokat, vagyis éppen magukat vezetem félre.”

⁸ Utalás a *Társadalmi szerződésre*.

⁹ Jean-Baptiste Rousseau (1671–1741), akit *Grand Rousseau*-nak neveztek. Mintha J.-J. Rousseau azért írt volna verseket, hogy túlszárnyalja a költő próbálkozásait.

ROUSSEAU KÖLTŐI EMLÉKMŰVE – A SAINT PIERRE-SZIGET

(*Emlékmű*) „Valamennyi hely közül, ahol laktam (pedig elbűvölőek is akadtak köztük), egyik sem tett oly igazán boldoggá és nem hagyott bennem oly édes emléket, mint a Saint-Pierre sziget a Bienne tó közepén. [...] A csaknem kör alakú szép medence közepén két kis sziget van, az egyik lakott és művelt, a másik kisebb, lakatlan ugar, s végül el fog pusztulni, mert szüntelenül hordják róla a földet, hogy pótolják a kárt, amit a hullámok és viharok a nagy szigeten okoztak.”¹ A Saint Pierre-sziget neve eredetileg – *L’isle de la Motte* – rögöt, göröngyöt jelent. Az *Ötödik Sétában* találjuk ennek a szigetnek a leírását. A felaprózódás – törmelékesség – eme természeti metaforája lesz az ideális hely az önmegírásra [se circonscrire] egy olyan ember számára, aki szeret önmaga meghatározásával, behatárolásával foglalatostkodni.² Az *Első séta* végén jegyzi fel Rousseau, hogy most már szükségtelen olvasói felé ártatlanságát bizonygatnia. „Ez a mostani írásom már nem okoz ilyen bizonytalanságot, tudom, hogy fölösleges volna [...], nem érdekel milyen sorsra jutnak igaz műveim vagy ártatlanságom bizonyítékai (*monumens*).”³ Az 1712-es *Trévoux-szótár* alapján a *monumens* emlékművet jelent, vagyis valamit, ami az emlékek megőrzését szolgálja, elmúlt eseményekről tanúskodik. A bizonyíték kifejezésben a magyar fordító a tanúskodás értelemvonatkozása mellett dönt egy térbeli metafora ellenében. Rousseau néhány sorral később azonban maga is értelmezi tanúskodáshoz való viszonyát. Ha írásait (vagyis „ártatlanságának bizonyítékát”) elvennék, akkor sem vehetnék el az „örömt”, hogy megírta, sem „tartalma emlékét”, sem a „magányos elmélkedéseket”, amelyekből született, s amelyeknek forrása csak lelkével együtt „száradhat ki”. Az írás öröme nélkülözi, félreállítja, lefokozza a tanúskodás szempontját, az író más módon kíván önön képzeletének emléket állítani. Ha testem tétlen is, lelkem cselekszik, mondja Rousseau,⁴ s éppen ez a cselekvés az, ami a *Sétákban* álmodozásként (*rêverie*) jelenik meg, s amelyet a montaigne-i hagyomány rousseau-i interpretációjaként, az írás analógiájaként gondoltunk el.⁵ Maga a *rêverie* értelmében felfogott írás az, ami megnyitja az álmodozások terét, azt a teret, amelybe költői ars poétikáját helyezi el.

(*Napi séták*) Mi volna a rousseau-i írásrendszer egészére vonatkozó filozófiai üzenete a sétálás⁶ poétikai funkciójának? Rousseau a *Sétákhoz* készített jegyzeteiben írja: „Egész életem talán nem volt más, mint egy hosszú álmodozás, melyet napi sétáim tagoltak fejezetekre.”⁷

¹ Jean-Jacques Rousseau: *A magányos sétáló álmodozásai*, Réz Ádám (ford.), Magyar Helikon, 1964. 102. (A továbbiakban: AMS)

² „Tudomásom szerint egyetlen utazó sem említi. Pedig nagyon kellemes hely, és fekvésénél fogva éppen az olyan embernek való, aki szereti körülhatárolni magát...” AMS, 101.

³ AMS, 12.

⁴ AMS, 17.

⁵ Marsó-Kiss: „A magányos sétáló álmodozásai – a tanúskodás filozófiája, a narratív identitás és az érzelmek legitimitása Rousseau-nál”, *Világosság*, 2007/6.

⁶ J.-J. Rousseau: *Portrém*, *Fragments autobiographiques*.c, t.I. 1128. n° 35.

⁷ J.-J. Rousseau: *Ébauches des Réveries*, o.c, t. I. 1165.

A *sétálás* (álmodozás – *rêverie*), mint már láttuk, az írásfolyamat működését, irányultságát jelenti. Az így felfogott írásfolyamat nem uralható tisztán a narrátor szándéka szerint, nem szabható meg előre thélosza, hiszen ez mozgásban van, mindig keletkezik, nem eleve adott. A *rêverie* – létezésre irányuló vágy – gondolkodásforma (melynek különböző súlypontjai a lélek kimozdítottságában és egy nyelvkritikában adhatók meg), és az intranszitiv írásban bomlik ki. Nem az ige tárgyatlansága itt a döntő, hanem az a mód, ahogyan az ige alanya a folyamat részesévé válik. Cselekvő írás, amely a szubjektum tekintetében folyamatos kimozdítottságot jelent a tárgy irányába, és maradéktalan feloldódást ebben a bizonytalan tapogatózásban. És ha ez a tárgy oly gyakran a visszaemlékezés aktusát jelenti, vagyis az önmagára vonatkozó elképzeléseit az önéletírás leple alatt, akkor sem nárcisztikus dimenziók – hadakozás a saját kísértetével – mozgatják ezt az önelgondolást, hanem az a felismerés, hogy az írásban keletkező egzisztencia valós és cselekvő, s így nem lokalizálható, és főleg nem rögzíthető.

(*Lokális emlékek*) A lokális emlékezet problémáját Rousseau számos helyen tematizálja: a *Portrém* töredékeiben, az *Egyéb töredékek* című írásában és a *Sétákban*. „Botanikai kirándulásaim, az érdeklődésem felkeltő tárgyak környezetének hatása, a gondolatok, amelyeket sugallt, az ott történt események; mindez olyan benyomásokat hagyott bennem, amelyek megújulnak, valahányszor előveszem az illető helyeken gyűjtött növényeket.”⁸ A *signe mémoratif* gyűjtőfogalom alá vonható tárgyi emlékek: emlékeztető jelek, botanizálás közben leprélt, összegyűjtött nyomok, lenyomatok. A herbárium az a hely, ahonnan az emlékenyomok visszahívhatóak: „elég kinyitnom a herbáriumomat, s máris odaröpít. Az ott gyűjtött növények töredéke is elegendő, hogy felidézze a csodálatos látványt.”⁹ A világ olvashatóságának lehetősége, a természet könyvébe való bepillantás¹⁰ a töredékben maradt nyomok archiválásához kötött. A lokális emlékezet rousseau-i fogalma azért jelentős, mert a reflexív tudásformák elé helyezi a nem-reflexív felelevenítést. Nem a tudatos vagy a tudattalanban tárolt emlékek elkülönítésének szempontjából van ennek jelentősége. A rousseau-i írásrendszer egészében kiemelt helyet kap az írásfolyam elvi uralhatatlanságának kérdése. Rousseau felismerése a tárgytól kapott emlékezet kapcsán abban áll, hogy saját létezése tőle független regiszterekben köt meg, és ezeket nem áll módjában ellenőrizni, irányítani. A kötöttnek gondolt regiszterek elmozdulása, egymásra torlódása az élet mozgásának láncolata (sorozata). A megfigyelő – aki nem moralista¹¹ – ezekben az elmozdulásokban szembesül önnön rögzíthetetlenségének kritériumaival, és azzal is egyúttal, hogy saját léte önmaga számára éppen így tele van törésalakzatokkal, egymásra torlódott rétegekkel. Az önelgondolás és az önrekonstrukció így némileg kicsúszik az uralható, ellenőrizhető tudásregiszterből. Az írás az, ami szembesít ezzel a változással úgy, hogy képes megőrizni az uralkodó nyomvonalakat és az ezekről való letéréseket.

(*Flora Petrinsularis*) A visszaemlékezés láncolatát az emlékeztető jelek generálják. A felelevenítés aktusa a nyomok, emlékek megőrzésének, archiválásának helyéhez kötött. „Olyan az a herbárium, mintha botanikai sétáim naplója volna: visszavisz, újra elbűvöl, s

⁸ AMS, 165.

⁹ AMS, 165.

¹⁰ „Mintha a természet azért tárta volna szemünk elé egész nagyszerűségét, hogy vizsgálódásunkba ajánlja szövegét.” ... „Ezért hát minden könyvet becsuktam. Egyetlenegy van nyitva minden szem előtt, a természet könyve. Ebből a hatalmas és magasztos könyvből tanultam meg szolgálni és imádni szerzőjét.” J.-J. Rousseau: *Emil*, IV. könyv, Győry János (ford.), Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. 255.

¹¹ *Portrém*, n° 3.

mint egy optikai készülék, ismét elébem vetíti a régi képeket.”¹² A képzettársítások láncolata fűzi a botanikához, mondja később: „Azt gyűjti össze, s idézi fel képzeletemben, ami a legjobban lenyűgözi: emlékezetem rajta keresztül éli át újra meg újra a réteket.”¹³ Az emlékeztető jelek (emléktöredékek) mellékgondolatok, mondja Jean Starobinski,¹⁴ melyek együttes mozgásából feleleveníthető az egész láncolat. S a séta ebből a szempontból is fontos szervezőeleme a Rousseau-i dramaturgiának. Egyszerre van benne a kitérőkben való időzés és a működés *toposza* (menete/oimé-ja a *megyek* igéből), anélkül, hogy e mozgás célját előre meg kellene határozni. Roland Barthes Diderot példáján mutatja be, hogy a 18. század esztétikájában minden dramaturgia szervező eleme a *láncolat*. Amikor a látás korlátok közé szorul, képzeletünkre hagyatkozunk. A visszaidézés, felelevenítés, egy belső film („l’effet d’une optique” azaz „optikai készülék”) segítségével a képet visszahelyezzük egy nem létező környezetbe, és így hozunk létre emlékműveket – „les monumens” – melyek tanúskodnak az elmúlt eseményekről, s éppen hogy ezek *helyett* állnak. Rousseau azt mondja, „Tisztán emlékezetből írok, semmiféle tárgy (*monumens*) vagy jel (*matériaux*) nem támogatja emlékezésemet. Vannak életemnek eseményei, amelyek oly frissek, [...] de vannak hiányok (*lacunes*) és ürök (*vides*), amelyeket csak olyan zavaros elbeszélésekkel tölthetek ki, amilyen zavaros emlékképeim maradtak róluk.”¹⁵ A hiányos emlékképek helyén szupplementumok létesülnek mint bemélyedések, emlékenyomok, melyekben a fikció a valóság lenyomataként áll elő (rakódik le). „Minthogy a dolgok általában kevésbé hatnak rám, mint az emlékü, és mivel képekben gondolkodom, a legkorábban belém *vésődött* (gravés) emlékek a legtartósabbak, a későbbiek pedig összevegyülnek ezekkel...”¹⁶

Az ismétlés kérdésével összefügg a felelevenítés aktusa, melyet Starobinski vizsgál.¹⁷ „Fel akartam idézni sok-sok édes álmodozásomat, de ahelyett, hogy leírtam volna őket, ismét álmodozni kezdtem. Olyan állapot ez, amelyet az emléke visszahoz, és tudatunkban sem maradhat meg sokáig, ha már egyáltalán nem érezzük.”¹⁸ A felelevenítés és az írás örömeinek összefüggéséről Rousseau számos helyen beszámol.¹⁹ Az írás minden értelemben örömet testesít meg, mondja Jacques Derrida.²⁰ Úgy tűnik, mintha Rousseau azért élt volna meg dolgokat, hogy emlékképekké alakítsa őket, s így egy későbbi átélés részére hozzáférhetővé tegye ezeket. Ez az a teljesen újszerű vállalkozás, amelyet a *Vallo-mások* előszavában jelent be. A megkettőződés spiráljában keletkezik az, amit Rousseau maga is „pótléknak” nevez. A pótlék a kompenzáció lehetősége, ami a hiányt hivatott betölteni, kárpótlás a rosszban, mondja Starobinski.²¹ Derrida prezencia-elmélete Rousseau *Vallo-másainak* olvasatában születik meg. Ahol jelek láncolatáról beszél, ahol a „veszélyes pótlék” egyúttal azt is jelenti, hogy az elbeszélő élete sem több, mint ilyen pótlékok sorozata, amelyek egymás fölé-mellé rendeződnek, és hogy a valódi nyom maga is ilyen kiegészítésre, pótlékre szorul. Valódi egzisztencia nem is keletkezhet máshol, mint az írásban, mivel az írás az, ami a jelek tartósságát megteremti.²²

¹² AMS, 165.

¹³ AMS, 121.

¹⁴ *L'esthétique du XVIIIe siècle. Diderot dans l'espace des Peintres*, RMN, Paris, 1991.

¹⁵ J.-J. Rousseau: *Vallomások*, Benedek István (ford.), Magyar Helikon, 1962. III. 132. (V)

¹⁶ V. IV. könyv 174.

¹⁷ J. Starobinski: „Rêverie et transmutation”, in: *La transparence et l'obstacle*, Gallimard, Paris, 1971. 417.

¹⁸ AMS, 25.

¹⁹ *Portrém*, n° 3.

²⁰ J. Derrida: *De la grammatologie*, Minuit, 1967. 440. (G)

²¹ Vö. Starobinski: *Le remède dans le mal*, Gallimard, Paris, 1989.

²² G, 440.

(*L'instant pregnant*) „De ha van olyan állapot, amelyben a lélek eléggé biztos nyugvóhelyet találhat, hogy teljesen megpihenjen és egész valóját összefogja, mert nem kell felidéznie a múltat, sem belegázolnia a jövőbe; melyben az idő nem létezik számára, s a jelen örökké tart, bár tartama nem észlelhető és nincs benne semmi szakaszosság, sem pedig hiányérzet vagy öröm, élvezet vagy fájdalom, vágy vagy félelem, csak a pusztá létezés érzete, s ez teljesen be tudja tölteni [...] Ezt az állapotot éltem át gyakran a Saint-Pierre szigeten, magányos álmodozásaim közben, akár a csónak fenekén hevertem, akár a háborgó tó partján ültem, akár másutt, egy szép patak vagy csermely partján, hallgatva a kavicsokon mormoló vizet. Mi nyújt örömet az ilyen állapotban? Semmi külső dolog, csak a magunk lényé és létezése; amíg ez az állapot tart, nem szorulunk semmi másra, akárcsak Isten.”²³

Az a nagyszerű állandóság, amit az *Ötödik Séta* megidéz, egy tisztán belső időtudathoz kötött. Olyan kitüntetett nézőpontot feltételez, ahonnan megnyúlhat a magára tekintés horizontja. Ez az exponáltság, kitüntetett pillanat, amelyben az én egysége teret kap, és a fragmentáltságot, megszakított tudatállapotokat, a benyomások sokféleségét felváltja egy belső tudatfolyam érzete, amelyben az abszolút jelenlét önprezenciaként²⁴ jelenik meg. Termékeny pillanatnak Lessing azt nevezi, amelyik a „képzeldőrnök szabad csapongást biztosít”,²⁵ s éppen az indulatmentességet tartja szükségesnek ehhez. Hiszen az indulatok, vagy a felfokozottság stádiumai éppen hogy megkötik a lelket és a képzetet szárnyalását. A világra való megnyílásban – hangoltságban – az én felveszi magába a világ tárgyait, és egybeolvasztja saját fikciójával. A karteziánus affektus-elméletben szellemiként meghatározott lélek teremtmény erejét nyeri el itt. És vajon nem a „termékeny pillanatban” képződhet meg egy ilyen tisztán belső időtudathoz kötött tapasztalat? Ez a tapasztalat a szinesztézia-érzetben keletkezik, s az én fikciójához, kioldódásához vezet. Egyetlen filozófus sem jutott közelebb a létezés tiszta érzéséhez, mint Rousseau, állítja Jean Wahl.²⁶ Vajon a „létezés érzésének” rousseau-i tapasztalata nem tisztán egy költői látomás *toposza*? Hiszen a fikcióban való feloldódás az *írásfolyamat* maga. A költői intuíció vajon nem egy termékeny pillanat ajándéka? A múlt, jelen, jövő egybefogása, egyetlen időtapasztalatba léptetése a fikció által közvetített. „Ami a képet illeti, ez egy tökéletes pillanatra épül, amely szükségképpen teljes, mesterséges. Olyan, mint egy hieroglifa, amelyben a tekintet egyszerre látja a jelent, múltat, jövőt. Ez az absztrakt és lényegi pillanat, amit Lessing majd »termékeny pillanatként« nevez.” – mondja Barthes.²⁷ Rousseau-nál ez a termékeny pillanat a szinesztézia-érzetben bomlik ki. Eredete a spontaneitás és a páratlan megtapasztalás, a tiszta önérzékelés képessége; a létezés tiszta és esszenciális állapota az énben. A saját szubjektum létrehozó öntudat létrejöttének pillanata, hiszen csakis egy – az eltávolodás perspektívája adta – nézőpontból észlelheti önmagát, miközben általános alanyként tartozéka, illesztéke a világnak. A rousseau-i egzisztencia-fogalom ezen meghatározása szerint a lélek alapvetően érzékiségbe, *érzéki benyomásokba* komponált.

(*Syn-aesthesia*) A különböző benyomások egyetlen érzetben szintetizálódnak. Az érzékelésben a vizuális és hangzó benyomások összekapcsolódnak, az én felveszi magába a világ tárgyait, s így a fikcióban kivetül, megszűnik valamiféle provizórikus nyugalom, megnyugvás. A pillanatok töredékességét felváltja a tartamosság (*durée*) belső bizonyos-

²³ AMS, 82.

²⁴ J. Derrida: *Grammatológia*, Molnár Miklós (ford.), Életünk. Magyar Műhely. 1991 Szombathely. 38.

²⁵ Lessing: *Laokoön*, Vajda György Mihály (ford.), Gondolat, 1982. 205.

²⁶ „Egyetlen filozófus sem jutott közelebb a létezés tiszta érzéséhez, mint Rousseau.” J. Wahl: *Tableau de la Philosophie française*, Paris, 1946. 94–95.

²⁷ R. Barthes: „Diderot, Brecht, Eisenstein”, in: *L'Obvie et l'obtus*, Seuil, 1982. 87–89.

sága. A színesztézia-érzékelés alapvető, mondja Maurice Merleau-Ponty,²⁸ és ha nem tudunk így érzékelni, akkor ez azért van, mert a tudomány kiszorítja a tapasztalatot, és elfelejtünk látni, hallani és általában érezni is. Rousseau költői látomásának pontos leírását az *Ötödik Sétában* találjuk meg. Sziget-leírásában azt sugallja, hogy a valóság-szubsztancia állandóan a változás, erjedés, épülés, lebomlás állapotában van. Minden a saját határain túlra terpeszkedik, csakhogy mielőbb elhagyja azt. A valóság a látszat kedvéért, játékból ölt formát. A szubsztancia élete megszámlálhatatlan maszk felhasználásából áll, s a formák vándorlása maga az élet. A magány az a dimenzió, amelynek hatására a valóság megerjed, és alakok, színek üledéke csapódik ki belőle.

(*Fluidum*) Nem ezt fejezi ki a fluidum jelensége, avagy a víz intenzív jelenléte Rousseau széanszában? A víz jelenlétének fontosságára Rousseau számos helyen utal.²⁹ Gaston Bachelard az *Eau et les Rêves* (A víz és az álmok) szövegeiben nem foglalkozik azzal a vízfélével, amely Rousseau álmodozásait inspirálta. Ez a víz teljességgel mozdulatlan, nem vad vízfolyás. Olyan, ami befogad és elringat. *Thalasszális regresszió*ként írja le a pszichológia az efféle vágyakozást a víz után, és Rousseau számos helyen szólítja meg az anyatermészetet.³⁰ A thalasszális regresszió nem csak a kiszáradástól való félelem, hanem az élet keletkezése előtti nyugalom vágya, „azaz az anorganikus lét halálos nyugalma.”³¹ S itt ismét visszautalnék arra a megállapításunkra, hogy az írás-álmodozás (*rêverie*) a létezés iránti vágyat fejezi ki. „Ha írásaimat elveszik is még életemben, nem vehetik el sem az örömet, hogy megírtam, sem tartalma emlékét, sem a magányos elmélkedéseimet, amelyekből született, s amelyeknek a *forrása* csak a *lelkemmel együtt* száradhat ki.”³² Rousseau az írás kapcsán számos helyen „kiszáradástól való félelemre” hivatkozik, valamint hogy a képzelőereje *fagyni* kezd, fantáziája meggyengül.³³ „A víz apálya és dagálya, egyhangú, de időnként emelkedő mormolása lankadatlanul ostromolta fülemet és szememet, pótolva a belső indulatokat, amelyeket az álmodozás kioltott bennem, s lehetővé tette, hogy örömmel érezzem a létezést, a gondolkodás fáradtsága nélkül. Időnként valami gyöngye és röpke gondolat merült föl bennem a világi dolgok mulandóságáról, [...] ezeket a könnyű benyomásokat azonban csakhamar elmosta az a folyamatos és egyenletes ritmus, amelyben ringatóztam.”³⁴ „A csónak fenekén hevertem, míg kedvére sodort a víz”, mondja Rousseau.

(*A létezésre irányuló vágy*) Azt látjuk tehát, hogy az önaffekció állapotában – amely egyben önérzékeléshez, *auto-affection*hoz,³⁵ ön-erotizmushoz (Havelock Ellis kifejezése) kötött – keletkezik a legteljesebb *rêverie*. Ebben az állapotban nem szorul másra, s valóban, nem éppen ez az önmagával való beérés az, amit „veszélyes pótlékként”³⁶ határozott meg a *Vallo-*

²⁸ M. Merleau-Ponty: *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, Paris, 1964. 265.

²⁹ „Mindig szenvedélyesen szerettem a vizet, látása gyönyörűsége ábrándokba ringat, rendszerint határozott tárgy nélkül.” V. XII. 625.

³⁰ „Ó természet! ó anyám! Íme egyedül te vigyázol rám, nincs a közelben ravasz és galád ember, aki közénk ékelődne.” V. XII. 627.

³¹ Bacsó Béla: „Ferenczi és Kafka”, *Thalassa*, (10.) 1999. 2–3. Az anorganikus léthez való viszonyáról lásd még: J.-J. Rousseau: *Egyéb töredékek*, c, t. II. n° 36.: „Az élő dolgoknál jobban kedveltem az élettelen dolgok világát.”

³² AMS, 19.

³³ *Ébauches des Rêveries*, o.c, t. I. n° 1: „Azt hiszem álmodozásaim napról napra egyre hidegebbek lesznek; könyvemnek ott kell befejeződnie, ahol életem a végéhez ér.”

³⁴ AMS, 110.

³⁵ M. Henry: *La barbary*, PUF, Paris, 2001. 47.

³⁶ „Hamarosan megnyugodtam, s megtanultam azt a veszedelmes pótlást, amely becsapja a természetet, s a magamfajta fiatalembereket sok kellemetlenségtől megóvjá ugyan, de egészségük, erejük, olykor életük árán.” V. III. 112.

mások III. könyvében? A nyelvre vonatkozó és esztétikai tárgyú gondolataiban a szupplementum fogalmát kritikai eszközként használja.³⁷ Ebben az értelemben a reprezentáció összes formája pótlék, és maga a művészet is az. „A szupplementum-elmélet vakfolt Rousseau szövegében, a nem (meg)látott az, amely megnyitja és behatárolja a láthatóságot.”³⁸ Vagyis az olvasat nem a nyilvánvaló szabályszerűségek feltérképezése, hanem a konstitutív láthatatlanság előtérbe helyezése.³⁹ Rousseau költői látomásában valóban radikálisan interpretálja a montaigne-i „könyvem alkotott engem” gondolatot, amikor áthelyezi ennek súlypontját. Az írás téje már nem az önteremtésben van, hanem éppen ennek az énnak a fikció által történő elbizonytalanításában. Egy ilyen önmagára kérdés, (önmegszólítás) mindig árnyékszónában mozog, vagyis csak a költészet közegeiben lehetséges, s a költészet az ilyen árnyékszónák létesítésében érdekelt. Rousseau önéletírásként tematikus portrékat készített, s minden portré az árnyékvetés gesztusával játszik. Azt látjuk tehát, hogy a *Sétákban* a létezésre irányuló vágy az írásfolyamatban való részvétellel írható le. Ebben az írásfolyamban a szubjektum önmagát folyton keletkezőként s így cselekvőként gondolja el. Az írás, amit Rousseau szupplementumként definiál, ön-erotikus működéshez kötött, s ez az öröme nagyon is jelentős írásrendszerében. Benne van egyrészt a pascali kultúrákritika meghaladása, ami az első *Értekezés* tárgya, azaz hogy nincsen már semmi, ami közvetlenül a szükségletekből fakadna, s nincsen semmi tehát, ami ne vinné tévútra a vágyat. Valamint, hogy az intellektuális vagy szellemi örömek egyszersmind érzéki örömek. Ahogyan Condillac mondja: „Ezek az érzések nem különböznek annyira, amennyire mi képzeljük. Igazában valamennyi érzés intellektuális vagy szellemi, mert voltaképpen csak a lélek érez. Vagy ha úgy vesszük, bizonyos értelemben mindahány érzéki vagy testi is, mert egyetlen alkalmi okuk a test.”⁴⁰

A delírium és a szenvedély pillanatai mindig fölé magasodnak az élet egyenletes sodrásának „toujours en avant ou en arrière de nous”. Oly ritkák és illékonyak, hogy a boldogságot nem gondolhatjuk el ilyen esetleges pillanatok összességeként. Mivel ezeknek nincsen tartamuk, mindig azt érezzük, hogy ezek előttünk vagy utánunk, de legalábbis rajtunk kívül állnak. Pedig a boldogság tartós állapot, mondja Rousseau a *Kilencedik Sétában*, amelyet, úgy látszik, nem az ember számára készítették ezen a világon. Itt minden szüntelen átalakulásban van, s így semmi sem ölthet állandó formát.⁴¹ S ugyanezt tematizálja az *Egyéb Töredékekben*: „A boldogság fogalma nagyon összetett; olyan tartós állapot, amelyre ismereteink mértéke szerint vágyunk. Nem független az értelmünktől, és nem az aktuális érzéseinkből születő szenvedély. Kifejlődése az értelem segítségével történik, de az elv mindig megelőzi ezt. Ez az elv, ahogyan mondtam, a létezésre irányuló vágy.”⁴² Rousseau azonban kétféle időtudatot különböztet meg; szembehelyezi egymással az öröm és fájdalom rövid felvillanásait és a lét kontinuitását.⁴³ A belső időtudat ilyen kitüntetett megkülönböztetése köszön vissza majd Bergsonnál, a *durée* fogalmában. Ezek szerint ez a tartós (tartalmas) állapot a költői intuícióban keletkezik, s valójában a létezésre irányuló vágygal függ össze. „Minél inkább nyugalmi állapotban van a test, annál inkább képes arra, hogy a lélek tulajdonsága kifejezésre jusson benne; és a lélek bemutatá-

³⁷ „Les langues sont faites pour être parlées, l'écriture ne sert que de supplément à la parole [...]” *Fragment sur la prononciation*, o.c., t. II, p. 1249.

³⁸ G, 234.

³⁹ Gisèle Berkman: „Cette »étrange unité«”, *Europe*, 2006. október, 197.

⁴⁰ Condillac: *Értekezés az érzetekről*, Erdélyi Ágnes (ford.), Magyar Helikon, 1976. 31.

⁴¹ AMS, 191.

⁴² *Egyéb töredékek*, n° 21.

⁴³ Rousseau kétféle időfelfogásához lásd: „Georges Poulet időanalízise”, in: *Études sur le temps humain*, Paris, 1950. 174–175.

sára (a művészet spirituális lényege) a nyugodt pillanat alkalmas, mivel a nyugalmi állapottól a szenvedélyek irányába való kimozdulás a lélek kimozdítottságával jár. A lélek a 18. század esztétikája szerint nyugalmi állapotában reprezentálható: „nyugalmi állapot, egységben lét”, amikor a lélek „nagy és nemes.”⁴⁴ A teljes mozdulatlanság és a paroxizmus közötti áthidalás a pillanat egységében, a költői fikcióban születik meg. Szigetleírásában Rousseau a lélekről rajzolta meg portréját. A víz nyugalmi állapota, egyenletes és szüntelen áramlása egyúttal egy felmorzsolódó sziget története. Vizsgálódásunk arra vonatkozott tehát, hogy miféle vízió jelent meg Rousseau-nak ebben a természeti képben, s hogy miféle poétikus önelgondolás az, amely önnön létére vonatkozó vágyát éppen egy eltűnésben lévő sziget látomásaként jelenti be.

⁴⁴ Annie Becq idézi Winckelmannnt. In: *Genese de l'esthétique française moderne II. Vers la raison poétique*, 564.

ÓRIÁSPLAKÁT HELYETT

Balázs Attila: Kinek Észak, kinek Dél

„Könyveim Könyvének megírását úgy ötven fölé helyeztem. Márpedig most ötven múltam, és írom” – provokálja, talán akaratlanul, az olvasót az 539. oldalon Balázs Attila. Provokálja, mert így mintha nemcsak a könyv „minőségéről” volna itt szó, hanem... valami szakralitásról, szent szövegről is? S hogy mi ebben a provokáció? Nos, egy olyan – éppen író-dó – könyv (úgy is mint önmaga főhőse) vallja itt magát „Könyvek Könyvének” (vagyis isteninek?), mely szellemileg és poétikailag is bármiféle centrális – tehát isteni? – gnózis elutasítására épül; vagy pontosabban – s egyelőre enigmatikusabban – a „tükörtudásra”, amely persze lehet a gnoszticizmus egy fajtája. (Hogy – egyelőre csak egyetlen mondattal – ezt alá is támasszam: azt írja például a könyv, hogy „felvetődik a kérdés: vajon létezik-e olyasmi, amit többen is tudunk, közben egyféleképpen tudjuk. Aligha.”)

Nos, bodoran s boldogan – lelkesen előreszaladva kissé – máris mondanám: igen, ez Könyvek Könyve lett, s nem csak B. A. életművén belül. De nézzük előbb csak ott. Egy korábbi, témájában és vonalvezetésében hasonló – narrációs eszközök sokaságával operáló, az elmúlt „viharos időkben” velünk – s főképp a délvidéki magyarsággal – történeteket bemutató, irodalom-mű-bűvölő „mitoszregényével”, a *Ki tanyája ez a világ?*-gal kapcsolatban írtam a történelmi „nagyregénység” lehetetlenségéről (bár még Spiró *Fogsága* s a magyar irodalom elmúlt éveinek oly karakteressé vált historiográfiai vonulata előtt): „valami” mintha megakadályozná, hogy egy mai író olyan igazán nagyot, olyan boldogságosan, háború-és-békésen (vagy akár csak quo-vadisosan vagy egricsillagosan) nagyot írhasson: megírhatja, hogy mi történt „velem”, de hogy „velünk”?... „Minden történelemírás eleve hamis – írtam –, mert csak a túlélők története lehet, s aki a XX. században túlélő, az vagy gyilkos, vagy menekült. Mindkettő történelmen kívüli létállapot... Auschwitz utáni, adornoí léthelyzet, némaság, csönd – s a csöndből születő hebegés, vagy hiperrealizmus, vagy hiperirrealizmus...” Az a kritikám az anyaggal vívott küzdelmet hangsúlyozta, s csak valami félsikerről tudósított: a narrátor sosincs ott, ahol a dolgok történnek, mert mesélni csak a túlélő tud, a személytelen szörnyeteggé változott történelem elől menekülő ember, s ez ugyan metaforikusan működhet, de nehezen eredményezhet izgalmas szöveget – sztorit.

Mit tehet a történelemről író regényíró? Sok mindent. Minden eszközt fölhasználhat: „a népmesétől a hivatalos történelmi adatokig” – ahogy B. A. mondja (egy korábbi regényével, a *Cuniculus*-szal kapcsolatban), de ez még kevés a szinte biztos kudarccal szemben. Vagy, mondjuk: igyekszik mégis „ott” lenni – azaz beleszorgolni a történelembe (s itt, veszem észre rémülten, a történelmet a háború szinonimájaként használom – de erről még majd később). Vagy:

Palatinus Kiadó
Budapest, 2008
560 oldal, 2900 Ft

igyekszik olyanoktól anyagot szerezni, akik „ott” voltak. Esetleg: a történelmen-kívüliség kínjai helyett igyekszik működtetni a képzeletét – vagyis: ha úgy tetszik, posztmodernből (neo)romantikus tudatállapotba átkerülni (úgy kell tán érezni, hogy a szó nemcsak szó, hanem valamilyen múltvalóság romantikus életben tartása). És B. A. mindezt megteszi; persze próbálta már korábban is, csak akkor még nem találta meg az igazi hőseit, tán önhősmag(j)át sem – mert minden történelmi távlata és távolságtartása mellett a könyv nemcsak történelmi (re)konstrukció, hanem önkonstruálás is, aminek talán a szinonimája a történelembe való belehelyeződés.

Egyébként az 540. oldal tájékán hódított meg a könyv véglegesen (addig mégiscsak fönntartott valami izgalmas kételyt: szabad ezt? így összekeverni mindent?) – ekkor a szerző közreadja egy másik vajdasági magyar visszaemlékezését a szerb–horvát háborúra, ahová berántották váratlanul (B. A. még időben el tudott jönni – szökni?): „A hadsereg tankjai között rohantunk előre, a horvát állások fele, sok pocakos, lúdtalpas, gerincferdüléses meg kancsal, nyavalyás tartalékos. Sántikált, meg hosszan fosott maga után a század...” – meséli B., és ekkor éreztem azt a bizonyos Esterházy-féle taknya-nyála effektust...

Szóval nagyon „ott van” ez a könyv! Hogy hol? Szerintem a kánonban, ha lehet még olyan – de miért ne lehetne? Az elmúlt tíz-húsz évből valahogy mégiscsak kiizzadt egy kánon a *Zeitgeist*: hogy a *Fogságot*, a *Nyugalmat*, a *Harmoniát*, a *Jadvigát* azért csak-csak el kell olvasni... És mostantól, azt hiszem (remélem), a *Kinekészakot* is. S lexikonokba, wikipédiákba, kollektív tudatba úgy fog bekerülni, mint egy (nagy?) regény Újvidékről, Péterváradról és környékéről, a honfoglalás előtt homályba vesző időktől a délszláv háborúig, nagyjából 2000-ig. S attól válik nagyregénnyé, hogy Újvidék–Pétervárad története „a világ kicsiben” (ahogy egy interjúban mondta B. A.) – a tökéletes életességében, az utolsó csípős szúnyogig érzékletesen megírt Újvidék-történet (vagy inkább történetek szövevényes lánc) minden erőlködés nélkül metaforizálódik is, a történelem sűrítményévé válik. Vagy egyszerűbben: a *Kinek Észak, kinek Dél* „tényes-mesés krónika” a magyarok, a szerbek meg általában a Kárpát-medence történetéről... s ennek a békévé oldódni nem akaró, gubancos történetnek a regényeként most hasonlóan fontosnak érzem a magyar prózában, mint amilyen „A Dunánál” a költészetben. S ha nagyon optimista akarok lenni, akkor elképzelem, ahogy B. A. könyve valami kis érzésmódulként, monászként bekerül a kollektív tudattalanunkba is – mint valami ki tudja, honnét jövő ösztönzés, hogy „nézzük meg egymást”... s akkor „talán meg is látjuk, meg is értjük a másikat” (ahogy Balázs Attila mondta abban az interjúban). Azaz: elkezdhetjük végre rendezni közös dolgainkat.

S mivel ez a „kritika” csak nem akar a regénypoétikai kérdések felé kigubancolódni, s ehelyett anakronisztikusan holmi üzenetesség felé hajlik (a szerző önreflexiójától megtárogatottan), most ösztönösen szabadkozni kezdenék (valahogy úgy, ahogy egy mai költemény is csak szabadkozva tud patetikus lenni – szabadkozva próbálhatja visszanyerni az ironia nélküli pátoszt az irodalom számára), de nem teszem... Egyelőre csak konstátálom ezt a reflexet, s inkább csemegezem, aztán talán a regénypoétikai kérdésekhez is eljutunk.

Sha már – főttebb – a Dunáról esett szó, kezdjük azzal. Miután a „történet” egy menetben már eljutott Alapy György várparancsnoktól (aki hősieen védte Péterváradot a török ellen) Archibald Duchowny őrnagyig, aki 1999-ben ledobta a bombát az újvidéki Tito marsall (pontosabban ekkor már Varadini) hídra, és Balázs Attila ekkor valami megrendítő költőiséggel („visszanyert” pátosszal) megkérdezi, vajon mit érezhetett ekkor az ódon vár?, majd azt feleli: „olyasmit, amit rég Alapi György várkapitány érezhetett reménytelen helyzetében a megszaporodott török ellen: Halálos dühöt és végtelen bánatot” –, tehát e nagy ívet követően, melyben elindulunk a török korból, visszaugrunk előbb Attiláig, majd a honfoglalásig, s közben megismerjük – egyelőre csak futólag – Erdújhelyi Menyhértet, a regény egyik főhősét, aztán a ’48-as forradalomba csöppenünk –, a II. rész még mélyebbre fúrja vissza magát a történelembe, s még nagyobb ívet jár be aztán. És a 230–232. oldalakon a „korai emlékezer” kapcsán egyszer csak „megtudjuk”, hogy a „Duna” szavunk valószínűleg kelta eredetű, Danu kelta istennő nevéből ered, aki talán azonos Anuval, vagyis Anná-

val, Írországnak a kereszténység előtti fő istennőjével – de a lényeg, hogy éltek itt kelták is valamikor, s innen a Galícia név (Spanyolországban meg Lengyelországban és Ukrajnában) – amiként Galway is a mai Írországnak... S hogy ez miért fontos? Az „elektronikus Duna” – vagyis az interneten könnyen föllelhető végtelen mennyiségű történelmi adat, mítosz és legenda – a regény ilyen pontjain beletorkollik a valóságos Dunába. S bár Balázs Attilának talán – bizonyos hagyományos olvasói elvárások felől nézve – nem mindig sikerül mértéktartón kezelni ezt az irdatlan információmennyiséget, összességében lenyűgözően gazdag regényszöveget hoz létre ez a módszer: a történelmi tudatnak ez az íve, bujasága, habzsoló öröme nem annyira historiográfiai metafikciót eredményez, mely egyszerre rekonstruálná, konstruálná, dekonstruálná és parodizálná a történelmet, azaz mindent relativizálna és zárójelbe tenne (avagy folyamatosan törölné magát, és íródás-olvasódás közben palimpszeszté alakulna át) – nem, határozott érzésem, olvasatom szerint ez az egyszerre ténszerűen, anekdotikusan, mitopoétikusan és szubjektíven (önsorsosan) gazdag mű sokkal inkább épít, mintsem dekonstruál. Az író a történelmi adatoktól kezdve a legendákon át a saját beleérzéséig minden eszközt fölhasznál, hogy rekonstruálja a történelmünket (amiben a birtokrag elsősorban azért miránk, magyarokra vonatkozik, de azért éppúgy a szerbekre is, sőt az e tájakon élt valamennyi népre)... és ez sikerül is annyira, amennyire egyáltalán sikerülhet.

Mert a vállalkozás lehetetlenségével maga a szerző is tisztában van – hosszan lehetne sorolni azt, ahogy ő maga megfogalmazza kételyeit (és öngazolásait) a szépirodalom és a történetírás viszonyával és általa megvalósított hibridizációjával kapcsolatban. Elmesél például egy szép legendát arról, hogyan űzték ki a törököket Péterváradról, majd megjegyzi: „holott a tudomány igazsága ezen a ponton egészen más lehet. A történettudományé, de kit izgat? Ha egyszer oly dideregtetően szép.” Máshol azt írja: „Aztán meg hogy milyen viszonyban áll amúgy a szépíró a történésszel? Közelebbiben, mint gondolnánk. Egyikük sem lehet teljesen normális, amikor ilyen elképesztő mennyiségű fantommal kell megküzdenie.” Egyszer pedig „hitványka tudásnak” nevezi azt, amit egyáltalán itt-ott, könyvekben, legendákban, visszaemlékezésekben meg lehet találni: „apáról fiúra csak morzsolódva, ferdülve száll, s ha nem kelti fel jelesebb tollforgató figyelmét, könnyen szertefoszlik, szétporlik...” És így tovább. Vagyis tudja, hogy a tényeket a legendáktól szétválasztani gyakorlatilag lehetetlen, ezért a történetírás egyben szépírás is kell hogy legyen: „tényes-mesés krónika”.

Vagy ha úgy tetszik, regény. Pontosabban – „nagyregényekből”, „regénykékből” és elbeszélésekből-anekdotákból összeállított „metaregény”. Az egyik „nagyregény” hőse itt maga a megszemélyesült Pétervárad – a vár, amely „halálos dühöt és végtelen bánatot érez”, amikor a törökök elfoglalják, s akkor is, amikor hullanak az amerikai bombák. S benne van a könyvben a magyar és a szerb nemzet is mint főhős (de a honfoglaláskor itt élő más népek is): finom polifóniával, egymásban tükröződve, gyakori nézőpontváltásokkal...

Egy kis kitérő: Kós Károly 1934-ben született, *Az országepítő* című regénye jó példa talán egy másfajta – mítizáló – történelem- és regényszemléletre. Jó a sztori: István az „erdőelvi” Gyula görög feleségébe, Irénébe szerelmes, de Sarolt akarátát jó fiúként követve feleségül veszi a bajor Gizellát, aztán német páncélos lovagokkal veri le saját népét – a mély (vagy magas) keresztény kötelességtudatot választva saját szexuális és törzsi ösztönei helyett – ám épp ezzel alapozza meg törzse jövőjét: ez nem rossz (de legalábbis izgalmasabb, mint az *István, a király* soványka konfliktusa). De a honfoglaláskor itt élő szlávok egyetlen jelenetben láthatók – amint szedett-vedett népséggént mennek a piacra. Máshol pedig, egy csata-leíráskor azt olvassuk: „Egyetlen ember sem tért ki a reámeredő kopjáék elől, és a reázuhanó csákányok elől nem hajolt félre.” Balázs Attilánál a honfoglalás kori Kárpát-medence – amennyire homályosan, de nagy-nagy empátiával látni képes ezer év távolából – népek fura konglomerátuma, ahol a magyarság aztán „nagy beolvasztó erővel bírt”, s Újvidék kö-

rül egy időre eltűnt a „szláv jelleg”, majd ismét fölvirágzott „a magyarokat csaknem leradírozó mohácsi vész után”. S amikor Mohácsról ír Balázs Attila, egy hirtelen nézőpontváltással az egyszerű, szerencsétlen török katonákat látjuk, akiknek „őszinte reményei hiúsultak meg”, mert „már Pétervár alatt abban bíztak, netán akkora vereséget szenvednek, hogy... az ő otthonuk faragott kis kapujáig üldözik őket vissza, és végre elmúlik ez a rémálom is”. Nem hozakodtam volna elő ezzel a kissé (nagyon!) didaktikus kontraszttal, ha nem érzém azt, hogy a tömegkultúra a két világháború közötti törzsi-mitizáló irányba fejlődik (vissza), s hogy emiatt – hiába léteznek immár Spiró György, Darvasi László, Márton László és mások ragyogó történelmi regényei – Balázs Attila regénye különösen fontos, példaértékű, és többet érdemelne, de erről még majd legvégül szót ejtek...

A metaregényben rejlő nagyregényekről szoltam e kissé talán Balázs Attilá-s kitérő előtt – aki szintén el-elkalandozik, helyenként bodor barokkiádákba bonyolódik, s meg-megörül enstíljé fölhabzásainak, amit nem annyira szeretek benne – ahogy például a 93. oldalon megint csak a Dunáról mereng („mély és hatalmas erejű a vén ripacs Duna, kanyarodóban leginkább kiszámíthatatlan, sodrása veszélyes, felettébb szeszélyes, mondhatnók: totál öntörtvényű” – ezt például túlstilizáltnak és öncélú bodorításnak érzem), de milyen gyönyörű mondat jön nem sokkal később „a hömpölygő, itt-ott medréből kilépő, vissza-visszaáramló szubjektív időről” –, ám ezt a metaregényt számtalan „regényke” is alkotja. Érdűhelyi Menyhért zentai pap regénykéje például, akinek a XIX. században írt Újvidék-történetéből Balázs Attila sokat merített; és Josip Broz Tito regénykéje (mert a könyv második fele az ő történetén keresztül eljut aztán az 1990-es évek délszláv háborújáig); és a szerb Stanoje Bajac mortályosi kötélfonó mesteré, aki valahol egész mélyen bújik meg a regény szövetében, s valamiképpen a szerző alteregója („Bajac én vagyok” – mondja ki kerekén B. A. egy interjúban), mert ő már egészen régen tudta, hogy egy nép csak úgy tudja megérteni magát, ha más tükrében nézi (hogyan is mondja ezt József Attila?); és aztán, végül Balázs Attiláé is, aki mind gyakrabban kiszól az olvasónak, hogy aztán a könyv végén az addigra már egészen szélesen hömpölygő történelmi anyagból egy majdhogynem hagyományos önéletrajz patakja ágazzon el. S ez az önéletrajzi regény – melynek valahol az eleje táján addigi „szerény krónikásunk” egyszer csak ott strázsál Tito egyik rezidenciájánál, s aztán a *Symposion* folyóirat történetével mintegy párhuzamosan éljük át Jugoszlávia szétesését – valamiképpen teleologikus jelentéssel telíti a könyvet... Kissé megint patetikusan fogalmazva (s kissé megint szorongva, szabadkozva emiatt): a teremtés (hegeli?) drámája játszódik le a műben – mint ahogy talán minden nagy műben? –: a szöveg a maga boldogságos-habzsolótobzódó teremtődésével elhiteti, hogy minden (a kelták, Attila, a honfoglalás, Bánk bán, Mátyás király, Leibniz, a monások, Hans Sachs, a törökök elleni harc, Alapy György, a faragott kis kapujához visszavágyó török katona, Tomory, Savoyai Jenő, Kossuth, Kölcsey, Érdűhelyi Menyhért, Stanoje Bajac, a „hideg napok”, Josip Broz Tito...), minden azért volt, hogy aztán Balázs Attila megírja egy ilyen Könyvek Könyvében.

Ez lett volna a kritikám íve – de némely szálakat még elvarrnék (vagy inkább továbbgubancolnék). Például ott vannak a kételyeim (egészen az 540. oldalig) – hogy szabad-e ezt? Hogy nincs-e valami nyegleség itt? Itt-ott? Mert persze van. De jó-e, hogy van? Jó-e, hogy ez az alapvető intenciójában olyan komoly regény mégiscsak el-elbillen a szatíra irányába. Mondjuk, Balázs Attila szerint, „hogy szálka, csont, mócsing, mifene” akadt Attila torkán, az „lényegében mindegy”. Michael A. Babcock amerikai filológus szerint meg nem mindegy, és egész könyvet szánt rá, hogy bebizonyítsa: Attilát meggyilkolták. És ezt a könyvet élvezettel elolvassa az ember, s aztán azt mondja: na, ez jó volt, de persze lényegében mindegy: meggyilkolták vagy részegen megfulladt a saját hányadékában, az már lepkényi elmozdulást sem okozhat a valóságban. (De persze okozhatott – s a „Mi lett volna, ha?” kérdést mindig föl lehet tenni.) E zárójel ellenére (mely persze megint csak kételyeket indítana el, immár egy másfajta beszédmóddal kapcsolatban is), arra lyukadnék ki, hogy Balázs Attila könyve nemcsak a már említett s talán némiképp igazságtalanul Kós Károllyal példázott mitologikus történelemszemlélettel áll szemben, hanem a „tisztá”, értéksemleges,

filologikus történetírással is: a történetírás fensőbb matematikájával, amely semmin sem akar változtatni, csak rekonstruálná a rekonstruálhatót, és elvetné a rekonstruálhatatlanra épített mítoszokat – egy szóval: ha úgy tetszik, ez egy neomitologikus történelmi beszéd-mód, amely az apró „tények” boncolgatása helyett valamiféle teljességet céloz meg. Csak épp nem törzsi mítoszokban, hanem egy régió egész mítoszszövedékében gondolkodik (s épp csak csipetnyi iróniát ad hozzá, nem is annyira dekonstrukciós, mint inkább csak fűszerezési céllal). És ez szerintem nem baj, sőt jó. Azért jó, mert... ezt, engedelmmükkel, Tandori segítségével fogalmaznám meg, akinek Borgesről jut eszébe a gondolatmenet (a „Nyomelemek, művégszó” című hosszú versében): hogy csak a halál az (bár Tandori nem mondja ki ezt a szót), amiben nem kell törődni a „soha-olyan-csonkának-nem-érezhetően-tényszerű egésszel”, és ha hirtelen „mindenki így volna ezzel” (azaz ilyen értelemben meghalna), akkor „az emberiség jelenlegi élete helyett egészen más szervezésű létezési módot kellene kitalálnia az emberiségnek, hogy a dolog menjen”.

Amiről eszembe jut egy másik elvarratlan szál: a háborúk kérdése – s hogy a háborúkat ösztönösen a történelem szinonimájaként használtam. Balázs Attila is sok háborúról ír, sőt: főként háborúkról ír – mert „ezek a kapaszkodók, amelyek nélkül nem tudnánk eligazodni az időkben”. És a háborúk úgy nőnek ki, „mint a bárány szájából a farkasfogak”. Érzek ebben az egész háborús tematikában valami furcsa, s egyben szimptomatikus feszültséget: a könyv egyértelműen pacifista indíttatású – kezdve annak a bizonyos török parasztleány-nak az érzéseitől (aki nem akarta megnyerni a mohácsi csatát, de a magyarok szerencsétlenkedése miatt mégis megnyerte, és így itt kellett maradnia), a kossuthi politika anekdotikus bírálatán át (akinek a heveskedése miatt kaptunk össze a szerbekkel és horvátokkal ’48-ban) egészen addig, ahogy megmutatja a 90-es évek délszláv háborúinak abszurd rettenetét. De: mégis micsoda élvezettel mesél a háborúkról! Meg a hadvezérekről! Savoyai Jenőről például, aki „netán a Teremtő amolyan előtanulmányának tekinthető Napóleon megalakításához”. S aki napsütésben baseballsapkához hasonló fejfedőt osztatott ki a katonáinak... De a háborúkkal kapcsolatban – ennek a dilemmának (pacifizmus és sztori szembenállásának) a jelzésén túl – csak Egyicska Limonovhoz szeretnék eljutni, akinek B. A. szentelt egy bekezdést Szarajevó ostromával kapcsolatban, amikor is az „orosz tollforgató kolléga” beleeresztett egy sorozatot a városba. Ami tény, láttuk annak idején a tévéhíradóban – de Limonov (csak hogy ezen a majdhogynem találomra választott helyen kicsit tárgitsam s helyesbítsem a képet; s ilyen kis helyesbítésekre alighanem szinte mindenhol lehetőség lenne; hogy például a mi eredeti Lánchídunknak volt egy másolata Újvidéken, írja B. A. – csak hogy a mi Lánchídunk is másolat!; vagy hogy Lenin fiatalon vonzódott a da-daizmushoz – ez lehetséges ugyan, de csak egy Dominique Noguez nevű francia történész extravagáns és merész spekulációja szerint), tehát Limonov – aki most még annak a tévéhíradónak és Balázs Attila könyvének köszönhetően megmerevedett Szarajevó sorozása közben, mint az írói mesterség, a pacifista írómorál elárulásának szobra – azért egy roppant izgalmas író, aki az írásaiban is egészen eredeti módon néz szembe a harci ethosz elvesztésének problémájával, s mellesleg a mai Oroszországban nagyjából két ember van, aki komolyan szembe mer szállni a Putyin-rendszerrel: Limonov és Kaszparov. (S ezt per-se megint helyesbíthetné valaki. Még hogy csak kettő?)

S végül: hogy „többet érdemelne” ez a könyv. Nem először írok ilyesmit – már-már a vesszőparipám. A mai Magyarország diszfunkcionális működését látva ugyan nem meglepő, de azért mindig elszomorít, mármint „mindig”, ha nagy ritkán remekművet olvasok magyar szerzőtől: hogy miért nem tudjuk az ilyen nagyszerű könyvek létezését hasonlóképpen közhírré tenni, mint azt, hogy megjelent, mondjuk, egy újabb Havas Henrik-opusz?

Ezért most végül csak annyit írok, egyszerűen, mismásolás nélkül, a regénypoétikai kérdés szálának elvarrása helyett (mintha egy óriásplakát szövegét fogalmaznám): „Hé, emberek, Balázs Attila írt egy olyan könyvet, amelyet még senki! Ezt el kell olvasni! Plíz!”

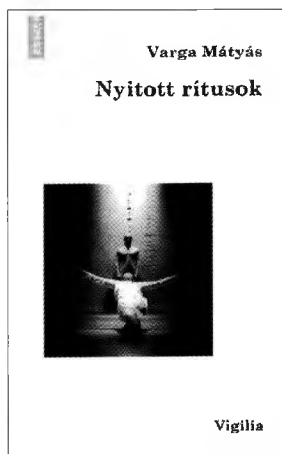
KORTÁRSUNK-E A SZERZETES?

Gondolatok Varga Mátyás Nyitott rítusok. Kortársunk-e a művészet?
című esszékötetéről és az Arcus Temporum fesztiválról

Épp tíz éve, 1998 őszén a szabadkai *Üzenet* című folyóirat irodalmi estet rendezett a Danilo Kiš Könyvesboltban, azzal a témával, mi a szerepük a kávéházaknak és a kocsmáknak a kultúra, a művészet életében. Magyarországon akkoriban szökött szárba a kávéházi mozgalom, melynek egyik elindítója, Zeke Gyula szintén szerepelt az esten. A beszélgetés során – némileg ellenpontozva a többi meghívott teljesen pozitív attitűdjét a kávéházak meghatározó szerepét illetően – nagyjából azt fejtegettem, hogy bár semmi kifogásom a kávéházak és kocsma ellen, sőt egyetemista korunkban mi is szívesebben tartottuk a szerkesztőségi megbeszéléseket valamelyik presszóban vagy étteremben, mint bárhol másutt, mégis a kultúra helye nekem, személyesen mégsem a kávéház vagy a kocsmák, hanem – és itt mondtam egy metaforát – a pannonhalmi könyvtár. Felidéztem a hallgatóság előtt, mennyire lenyűgözött kisiskolás koromban egy kirándulás alkalmával a pannonhalmi bencés monostor könyvtárának gyűjteménye, a több emeletnyi régi kötet, amely a kör alakú teremben a padlótól a mennyezetig borította a falakat, a tágas, nyitott csarnok fénye, melyben a természetes világosság a márványoszlopokról és a több ezer aranyozott könyvgerincről visszaverődve valami különleges, belső ragyogássá lett. Ez volt az első könyvtár, melyet életemben láttam, s itt alapították egyszerűen, ahogy elmondták nekünk, az első magyarországi könyvtárat, vagyis nem csak a térben, hanem az időben is az origóban érezhettem magamat, a kezdetek kezdetén, és azóta is, ha a szellem helye kerül szóba, az én emlékezetemben ez az első élmény hívódik elő, a könyveknek emelt szentély csendes ragyogása. Többen a hallgatóságból fel is kapták a fejüket, nem értették, mi bajom a kávéházakkal mint a baráti beszélgetések, inspiratív eszmecserék, érdekes találkozások szabad, vidám, bensőséges tereivel, hogy jön ide a pannonhalmi könyvtár. Hozzászólásom nem aratott ugyan osztatlan sikert, vi-

szont Tolnai Ottó, aki szintén részt vett a szabadkai esten, és mint meglepetésemre kiderült, járt már Pannonhalmán, úgy látszik, megjegyezte, mivel öt évvel később Szegeden összeismertetett bennünket Varga Mátyás költővel, pannonhalmi bencés szerzetessel.

A történetnek nemcsak azért van jelentősége számomra, mert úgy mond „vajdasági közvetítéssel” jutottam újra vissza egy más minőségben gyerekkorom színhelyére (a nagyszüleim az apátság birtokán voltak gazdasági cselédek, Győrnek az a városrésze, ahol fölnőttem, a háború előtt a Kismegyerpuszta nevű majorság volt), hanem mert ez a (Tolnainak köszönhetően) „megéledő metafora” is hordozza magában a

Vigilia Kiadó
Budapest, 2008
234 oldal, 1700 Ft

modern embernek a kultúrához és a valláshoz (kultuszhoz) való bonyolult viszonyát, melyet Varga Mátyás nemrég megjelent *Nyitott rítusok (Kortársunk-e a művészet?)* című esszékötetében több szempontból is elemez.

Utólag persze már inkább csodálkozom magamon, miért nem beszéltem inkább a kávéházas Délvidéken a szegedi helyeinkről, a Brnói étteremről, ahol talán a legmogorvább pincérek dolgoztak a városban, viszont remekül készítette a szakács a Znaimi marhasültet és a Lehacsovics-szeletet, vagy az azóta bezárt és most is gazdátlan Hágiról, ahová a felolvasóestek után össze szoktunk gyűlni a régi szegedi halászok életét megőrkítő festmények alatt, vagy a Bärkáról, a focimeccseket követő vacsorák törzshelyéről, ahol a többiek szerint jó volt a pacal, és amely szintén bezárt azóta, bár mint hírlik, Janics Natasa megvette, és az új olimpiai aranyért kapott pénzből fel is tudja majd újítani. Miért volt erősebb az adott alkalommal ezeknél a helyeknél, ahol diákkoromban hetente megfordultam, a pannonhalmi könyvtár emléke, ahol viszont életemben csak egyszer jártam? Talán mert a kávéházi mozgalom képviselőinek vágyakozását a két világháború közötti pezsgő kávéházi élet iránt éppoly nosztalgikusnak éreztem, mint a magam vágyakozását a misztikus, kör alakú „labirintus” arany betűinek fénye után?

Varga Mátyás Mircea Eliade nyomán úgy írja le a modern, nem vallásos ember tudatát, amelyben a vallás azzá lett, „amit elfeledtünk”, ami a „tudattalan szakadékába zuhant”, és ott pseudovallásként vagy lesüllyedt mitológiaként él tovább. Ám ha a modern, magát vallástalannak érző ember számára a vallás „okkultá” vált is, a tiszta észember valójában nem létezik sehol, a transzcendenst tagadó, önmagát és a világot deszakralizáló szabad ember tudattalanjára még mindig a „vallásos aura” a jellemző, és a vallási univerzum lényegi hasonlósága a tudattalannal az egzisztenciális válságokban jól megfigyelhető. Ez a lényegi hasonlóság adhat alapot arra, hogy a modern ember helyreállíthassa kapcsolatát a szakralitással, az élet vallásos tapasztalatával.

Az elszakadást, a kultúra leválását a kultuszról Varga Mátyás a 19. és 20. század fordulójára teszi és a szecesszióhoz köti, ahhoz a stílushoz, mely először mondott le arról, hogy „valami elfeledettre emlékeztessen”, és úgy ítéli meg, hogy ez a folyamat mindkét „fél” számára veszteségekkel járt, kiüresedéshez vezetett. Kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy túlélésük érdekében újra közeledjenek egymáshoz. Az esszé szerzője ezt a saját maga által is „meglehetősen utópisztikusnak” nevezett utat a tékozló fiú hazatérésének történeteként gondolja végig, ideidézve Kafka *Hazatérés* című írását is, és megjegyzi: „az is eléggé valószínű, hogy az intézményesült kultusz sem feleltethető meg egyértelműen a tékozló fiú újszövetségi parabolájában szereplő atya alakjának, hiszen a hűtlenség és elcsatangolás valamilyen mértékben a kultuszra is vonatkozik.” (Várszegi Asztrik főapát a felelősségnek ezt az oldalát a következőképpen világítja meg Tillmann Józsefnek és Monory M. Andrásnak adott, a *Vigiliában* megjelent interjújában: „Ezt a világot itt körülöttünk, bármilyen is, valamikor mi neveltük. Az emberek fejében vagy szívében rólunk kialakult hamis kép tőlünk származik.”) Ugyanakkor a „tékozló atya” alakjával lépten-nyomon találkozhatunk a kortárs magyar (és nemcsak magyar) irodalomban is, és nem csak az apai házat elhagyó fiúk és lányok tapasztalhatják meg, hogy idegenekké lesznek saját házukban. A modern művész (és általában a modern ember) sokszor éppen azért érez lelkiismeretfurdalást, mert zsigeri nosztalgiával gondol a régi „otthonra”, és nem lehet biztos benne, nem azért áhítozik-e hitre, vallásra, mert – hogy Czesław Miłosz találó fordulatát idézzük – nincs elég lélekjelenléte, hogy ateista legyen. „Ha magamra venném a szokások jelmezét, csalónak érezném magam” – mondja a mélyen hívő Miłosz római katolikus és lengyel identitásával kapcsolatban *Az Ulro országa* című művében (Pálfalvi Lajos fordítása). Hasonló „láttelepet” ad, bár eltérő problémafelvetéssel és nyelvezettel Radomir Konstantinović belgrádi filozófus 1969-ben megjelent *A vidék filozófiája* című esszéje is, melyben a XX. századi nacionalizmus provinciális természetét leplezi le: „A vidék szellemében mint az általános felettes-én szellemében Is-

ten sem más, csupán egy norma, egy érték; bármennyit hivatkozzék is e szellem Istenre mint legfőbb akaratra, megadva neki minden »elsőséget«, végül a saját funkciójává teszi meg Istent azzal, hogy benn tartja a racionális fogalmi szférában. Isten az »ősforrás«, a »mindentudó«, aki »mindent lát« – aki tud, de akiről mit sem lehet tudni. Fölöttünk áll, s ebben az értelemben tudásunk fölött is, a mi dolgunk akaratának követése és kinyilvánítása, nem pedig Isten megismerése, a róla való kérdezés, a vele való kommunikáció.” (Radics Viktória fordítása)

Varga Mátyás esszéiből világosan kitűnik, hogy szerzőjük tökéletesen átlátja kultusz és kultúra problémáinak ezeket a dimenzióit is. Pontosan érzékeli, hogy még egy olyan nagy múltú, és – ahogy gyerekkoromban emlegették – korát mindig egy lépéssel megelőző vallási intézmény tagjaként, mint amilyen a pannonhalmi bencés rend, sem egyszerű megtalálni a hangot a többségében vallástalanná lett, és rendkívül plurálisá vált művészeti közegben, nagy érzékenységgel és körültekintéssel méri föl, milyen falakat kell lebontania ahhoz, hogy megszólíthassa a kortárs kultúra képviselőit. A párbeszéd megteremtésének esélyét éppen abban látja, hogy visszaadja a kérdés létjogosultságát, valamint abban, hogy a kérdezés lehetőségéből senki se legyen kizárva: „E találkozó és dialógus pusztá lehetősége (és a megvalósulás illetően módja) mélyen érinti a hívő identitásnak az igazság státuszáról vallott elképzelését. Hiszen attól a pillanattól kezdve, hogy a nyugati egyház teologizálásában a hittitkok (misztériumok) egységes, jól felépített tanrendszerré kezdtek válni, a Szentírás (és az Írással folytatott párbeszéd) pedig egészen a gyanakvásig menően a perifériára szorult, a teologikus kérdezés egyre inkább apologetikus érveléssé vált. A katolicizmus tehát – kora keresztény, középkori és mindenkori misztikus örökségét elfeledve – fokozatosan az egyetlen igazság egyetlen birtokosának, nem pedig egyetlen megismerhetetlen igazság közös faggatójának tekinti önmagát.” A párbeszéd kultúra és kultusz, kultúrák és kultuszok között abban a belátásban alapozódhat meg, hogy nem képesek maradéktalanul helyettesíteni egymást, és nem nélkülözhetik mindazokat a tapasztalatokat, melyekre egymás nélkül jutottak. Varga Mátyás ebben a kölcsönös egymásra vonatkoztatásban, egymásra kérdezésben nemcsak az intellektuális és lelki gazdagodás, kiteljesedés lehetőségét látja, hanem a változás ígérését is – mindkét oldalon.

Fölmerülhet azonban az esszé olvasójában, hogy kultúra és kultusz tényleg ennyire egy cipőben járnak-e, vajon mennyire érzi magát válságban a mai művész, mennyire tartja reális veszélynek a közönség elfordulását, egyetérthet-e a szerző prognózisával, mely szerint „napjainkban a művészet (ugyanúgy, ahogy a szecesszióban a vallásos hit) a nagy leleplezés esélyese, amelyben talán a legfontosabb kérdés, hogy lehet-e nélküle élni.”

Danilo Kiš egyetértett volna ezzel, 1971-ben egy körkérdésre adott válaszában írja: „Az író *hic et nunc*, máris anakronizmus, anélkül, hogy némileg is sikerült volna a saját lábára állnia; nem olvassák, nincs rá szüksége a társadalomnak és a világnak, a kiadóknak meg a művelődési intézményeknek csak terhére van, az író mégis megkísérli, hogy értelmet és igazolást adjon életének, noha sejti, tudja, kicsoda-micsoda: hogy élősködő és örült, aminek tartják is, mert csak egy örült írhat szakmányba könyveket, tudván tudva, hogy senki sem fogja elolvasni, mert: »PUSZTÁBAN ÉNEKELÜNK« (Sartre).”

A művészet eszközeiben, problémaérzékenységében és innovatív természetéből adódóan nyilván gyorsabban képes reagálni a kor kihívásaira (és önnön helyzetére is), mint általában az egyház, ám az is igaz, hogy ennek a gyorsaságnak megvannak a maga kockázatai. Darvasi László *Kinek szurkolj* című írásában például így érzékeli ezt: „Különösen ma, amikor a labdarúgás mind nyilvánvalóbban a késő római császárság ugyan még pompázatos, de már javában bomlásnak indult belvilágát idézi, még minden megvan, sőt ez a minden sokkal jobban megvan, mint valaha, ám, például, a tehetség régen nem születik, hanem csinálják, a tehetség nem csoda, hanem kreatúra, futószalagon jön, ez is olyan

kicsit, mint az irodalom, a könyvnek nincs ideje, mert máris érkezik mögötte a következő, és letolja, zsupsz, kitolja a polcra, a kirakatból, szia, sziasztok.”

A legnagyobb törés, áthidalhatatlannak tűnő szakadék kultúra és kultusz viszonyában minden jel szerint az emberi test ábrázolása, illetve a róla való gondolkodás területén mutatkozik (és itt vetődik föl talán a legélesebben a címben fölített kérdésünk is, hogy kortársunk-e a szerzetes.) *Kinek a teste?* című esszéjében Varga Mátyás rámutat a Jézus emberi természetével kapcsolatos teológiai bizonytalanságra, az egyházi művészet emberábrázolási kánonjainak történeti alakulására, de érinti azokat a problémákat is, amelyek a testre vonatkozó kérdések elhallgatásából adódtak és adódnak ma is az egyházban. Úgy ítéli meg, hogy az egyházat és a hívőket főleg a kortárs művészet test-képei készítenék a legfájdalmasabb szembesülésekre: „Nem lehet-e, hogy napjaink művészetének a hagyományos vallási tapasztalaton kívülről jövő ritualitása, a »fizikai«-nak (a »metafizikai« túlértékelésével szembeni) rehabilitálása, a testiséggel és szexualitással kapcsolatos beszéd átértékelése kihívás az egyházak (főként a történelmi egyházak) számára? Nem arról van-e szó, hogy valami, ami hosszú ideig elhanyagolt és periférikus jelenség volt, egyszer csak benyújtja a számlát úgy, hogy nem lehet tovább kitérni...?”

Frenák Pál színháza azért is válhat számára olyan kitüntetett jelentőségűvé (három szöveg is foglalkozik vele a kötetben), mert itt, a táncszínház profán rítusában a test a maga nyelvén beszél, a mozdulatok, a gesztusok, a ritmus jelrendszerei az ideológiák ráfogásaitól megtisztítva, a hétköznapi automatizmusok, szokások, rutinok hálójából kiemelve kíméletlen őszinteséggel szembesítik a nézőt a mai kor legégetőbb, legbonyolultabb test-tapasztalataival. Frenák társulatának idei új produkciója, a Pannonhalmán bemutatott *InTime* című előadás végletes kontrasztot állít a néző elé: a vágy, a csábítás tárgyakként fölfogott, önmagukat saját érzéki vonzerejükkel azonosító, fetisizáló emberi testek tobzódó, a pornográfia határát súroló, illetve a pornográfiát tudatosan idéző interakciói a színpad közepére állított vörös bőrdíványon – és egyetlen, sárral bekent kopasz és mezítelen emberi alaknak a kitaszítotttság, az elhagyatottság, a totális megfosztottság állapotában történő már-már nem is emberi, hanem szinte animális, öntudatlan vergődése, vonaglása. Végletes kontrasztot mondunk, pedig a testek taszító orgiasztikus tánca a szexualításban (az egymáshoz való kötődések kiszolgáltatottságában) és a magányos, néma szenvedés valami módon mégis szabad és tiszta tánca, mely rögtön kiváltja a közönség, a közelség érzését, ugyanannak az emberi természetnek a két pólusa. Ahogy a *Káosz* című előadásról írva Varga Mátyás megállapítja: „Frenák darabjaiban a homo- és heteroszexuális viszonyok az emberi viszonyok egyszerű képletéhez vezetődnek vissza, a megjelölés és megjelöltség kétfajta nyelve itt nem jelent egymásra átfordíthatatlan jelrendszert.”

Föltűnő és bizonyára nem véletlen, hogy Varga Mátyás mindössze egyetlen irodalmi műről szóló írást vett föl a kötetébe, Tolnai Ottó *Balkáni babérjáról* írt esszéjét, a többi szöveg (az első fejezet elméleti jellegű töprengéseit követően) építészeti, képzőművészeti és táncszínházi művekre reflektál. (Valamint az utolsó részben három interjút olvashatunk, a szerző beszélgetéseit Frenák Pállal és két kortárs zeneszerzővel, Gubajdulinával és Szilvesztrovval.) Ez az „aránytalanság” talán azért is meglepő első pillanatra, mert a szerző teológiai képzettsége mellett magyar-francia szakos tanár, és több verseskötete is megjelent. Ám a minimalizmusról szóló, *Ami sok, az kevés* című esszéjét olvasva megsejthetjük a magyarázatot: „A művészet, a kultúra és a vallás azonban egyaránt hatni kíván, és igazi erejét nem a gondolatok és a beszéd szintjén mutatja meg, bármilyen kifinomultak és szofisztikáltak legyenek is azok, hanem akár a legegyszerűbb (minimális) cselekvés szintjén. Vagyis bár az egyébként igen hasznos óriásmúzeumok, a gigantikus retrospektív kiállítások, a gyönyörű művészeti könyvek és DVD-k, az interaktív számítógépes oktatóprogramok első látásra azt sugallják, hogy az egész világot átjárja a művészet, hiszen még a sörölatétén is valamelyik Van Gogh- vagy Rembrandt-kép kiváló minőségű reprodukci-

ója lehet. A helyzet azonban sokkal inkább úgy értelmezhető, hogy igen sok szempontból a világ járja át a művészetet.” Ebben az értelemben a minimalista épület, kép, installáció, vers vagy zenemű létrehozása maga a gesztus, mely – akár a sírás – megtisztítja a szemet, képessé teszi arra, hogy a művészeti „ipar”, a kulturális marketing és az esztétikai tudományok csúcsteljesítményei között rálásson a művészi jel keletkezésének eredetiségére, s ezáltal a művészet eredendő rendeltetésére: „A minimum tehát a *megtett* első lépés, amely szemben áll az *elgondolt* mérőföldekkel.” A minimum nem az egykorvolt egység helyreállítását célozza, nem abba az időbe visz minket, amikor az utak még nem váltak szét (hiszen a kereszténységről éppúgy elmondható, hogy nem a világ lett kereszténnyé, hanem a kereszténység lett világgá), a minimum nem nosztalgikus, hiszen gyakran még csak nem is jelek állítása, létrehozása, hanem ennél is kevesebb: nyomkeresés, a régi jelek töredékeinek egymás mellé helyezése, az „adicionális” vagyis rendhagyó járulékos elemek középpontba állítása, kinagyítása, s ezek révén a szemlélet kizökkentése megszokott sémáiból. Napjainkban éppen az egyszerűség az, ami a meglepetés erejével hathat, a kifejezőeszközök szándékolt „szegénysége”, a személyességnek szinte az anonimitásig történő visszavonása. Ez a fajta egyszerűség már-már idegen, ahogy ezt az idegenséget Varga Mátyás radikálisan redukált vers-szövegeinek olvasásakor is megtapasztaljuk. A szerzetes-költő tudatosan választott idegensége ez, mely nem annyira értelemmel kívánja telíteni a pusztát, hanem kivonulva a világ gazdag „sivatagából” lakóhelyül választja azt, hogy, mint a korai szerzetesek, ott, a „semmi közepén” lelje meg egy magasabb értelem nyomait. Előző esszé-könyvének (*Kint és bent. A bencés szerzetesség tér-képe*) talán legszebb bekezdései épp a sivatagi szerzetesség tér-élményét rekapitulálják, és ez szinte egybeesik az amerikai minimal art egyes képviselőinek, vagy a mai filozófia egyik legérdekesebb alakjának, Gilles Deleuze-nek vizuális, illetve filozófiai metaforáival, kategóriáival: „Az ószövetségi Szentírás történeteiben a sivatag fizikai és spirituális tapasztalata meghatározó, és ez az élmény finoman áthúzódik az Újszövetségbe is: Jézus életének ugyancsak fontos helyszíne a »puszta«. Jól tudjuk, hogy a palesztinai sivatag nem homoksivatag, hanem olyan mészköves középhegység, ahol – a csapadék hiánya miatt – a növényzet rendkívül gyér, és így a vegetáció szinte teljes egészében a harmattól függ. Eből az is következik, hogy a sivatag (vagy puszta) nem csak és kizárólag az egyiptomi sivatagot jelenti, hanem sokkal inkább az emberi létezés végsőkéig redukált körülményeit, és ezzel összefüggésben valamiféle vándorló, nomád életmódot (vagy mindenestre állandó készséget az útrakelésre.)”

Varga Mátyás esszéinek stílusa és formátuma is tükrözi szerzőjüknek a minimalista művészeti irányzatok iránti megbecsülését, ezek az írások nem mutatnak valamiféle rendszeres keresztény esztétika kiépítése felé (bár természetesen, nem is zárják ki egy ilyen munka lehetőségét), és nem élnek az irodalmi eljárások gazdag eszköztárával sem, mivel a szöveg célja a választott műben olvasható „nyomoknak” minél pontosabb felmutatása, és ennek rendelődik alá az önkifejezés igénye, az önarckép festésének műfaji hagyománya. Bár előszavában az esszé szerzője Montaigne-hez mint (egyik) előképéhez, mintájához irányítja olvasóját, mégsem önmagát szemléli a tükörben, ám szokatlan őszintesége miatt feltétlenül Montaigne tanítványára ismerhetünk benne. (Őszinteségen pedig itt nem a belső rezdülések, érzelmek kivetítése értendő elsősorban, hanem a képmutatás hiánya.) A Hajas Tibor *Húsfestményeiről*, John Pawson építészetről, Haraguchi olajjal töltött kádjairól, Babilée, Nagy József, Frenák Pál, Emio Greco táncszínházairól, Maurits Ferenc, Schmal Károly festészetéről, Lovas Ilona, Kicsiny Balázs installációiról, Lucien Hervé, Philippe Brame fotóiról íródott bekezdések nyitottsága, a szemlélet tisztasága és mozgékonyasága különleges összhangban áll a szerző vállalt identitásával, Szent Benedek Regulájának örökségével.

A benedeki *stabilitas*nak és a deleuze-i nomadológiára emlékeztető szabadságnak ez a

sajátos, új minősége érzékelhető a nyaranta augusztus végén Pannonhalmán megrendezett Arcus Temporum fesztiválon is. Varga Mátyás ugyanis nem elégszik meg azzal, hogy elméleti elképzelése kultuszról és kultúráról „írott malaszt” maradjon: a fesztivállal, ahol három napon át ugyanannak a két zeneszerzőnek, egy klasszikusnak és egy kortársnak a műveit játsszák kitűnő előadóművészek, és kiállítások, filmek, színházi előadások is várják az érdeklődőket, munkatársaival együtt lehetőséget kínál a látogatóknak, hogy a gyakorlatban éljék meg, mit jelent kultusz és kultúra csillagzatainak együttállása. Bár nem én vagyok a legobjektívebb szemlélője, legelfogulatlanabb tudósítója az eseményeknek, hiszen nekem, úgy látszik, az idők során Pannonhalma azzá a bizonyos Madeleine-süteménnyé lett, Pannonhalma gyerekkori szó, melynek „kimondhatatlan édességét” hajlamos vagyok megérezni mindenben, ami onnan jön, és ez akkor is így van, ha fölcipelem magammal a hegyre az egykori cselédek kiszolgáltatottságának fájdalmát is. Ám talán legmegrendítőbb, legváratlanabb élményem a fesztivál idei, szombati napján, melyen volt alkalmam részt venni, éppen az volt, hogy a fájdalom ott volt, szinte szembe jött velem a hegyen: ott volt Csajkovszkij áradó melódiáiban, Sorensennek az északi erdők legendáit idéző természetközeli hangzataiban és legfőképpen a döbbenetes rövidfilmekben, Iványi Marcell *Szél* és Nemes Jeles László *Türelem* című alkotásaiban, melyeket félnapos váltásban folyamatosan vetítettek a Millenniumi Emlékműben. Mindkét film középpontjában az emberi tekintet állt, a közönyös és/vagy tehetetlen ember tekintete, a mozdulatlan arc, ahogy a kegyetlenségnek és a kiszolgáltatottságnak a színe előtt, a szeme láttára zajló borzalmait figyelte.

A *Türelem* irodistanője a film elején kap valamit egy elmosódott férfialaktól, és egyhangú munkája során végig erre a férfira és ajándékára gondol, elő-előveszi a brossot, míg végül föláll, az ablakhoz lép, ahonnan kinézve épp egy menekülő fejkendős kis öregasszonyt pillant meg, majd a kamera tovább pásztáz követve a hivatalnoknő tekintetét, ruhájuktól megfosztott, kivégzésre váró embereket látunk az erdőben, de mégsem azt látjuk, amit a főszereplő, mert ő a – szintén a munkáját végző – magas náci tisztet figyel, aki vet is rá egy félmosolyt, s akitől feltehetően az ékszeret kapta... Iványi Marcell hatperces filmjében három asszony néz egy irányba, a kamera pedig elkezd körbe járni, Mórícz barbárjait idéző embereket látunk érkezni a pusztából: épp akasztás zajlik, de nincs se bírő, se pap, a kivégzők épp olyanok, mint a kivégzettek, akik zsákkal a fejükön az utolsókat rúgják, majd visszaérkezünk a három asszonyhoz, ugyanúgy mozdulatlanul állnak, mint az elején, majd némán visszafordulnak a tanyájuk felé. Mindkét film egyszerű, végsőkéig csupaszított eszközökkel dolgozik, képi világuk olyan pontos és tiszta, amilyen kétségbeejtően tisztára csak a szélvihar képes söpörni a pusztát... A filmek hatását a vetítés helye is fölerősíti: a vászon fölött a gyér fényben fölsejlenek Aba-Novák Vilmos freskójának fényes történelmi alakjai, „régicdicsőségünk” emblémái, s ez a „nemzeti/kvázi-szakraális tér”, ahogy Varga Mátyás jellemzi a Millenniumi Emlékmű rotundáját *Az idő tere* című írásában, olyan háttérrel ad a filmekhez, mellyel szinte robbanásig fokozza, telíti azok jelentéseit. A koncertek gyönyörű, bensőséges hangzása a Boldogasszony-kápolna redukált barokkjában, a rövidfilmek a radikálisan átértelmezett Millenniumi Emlékműben, az *lkontól az installációig* című kiállítás a különböző korok egymásra rimelő alkotásaiban, s az apátság ösvényei, melyeken szabadon sétálhat a látogató, a fesztivált valóban olyan nyitott rítussá teszik, mely nemcsak az értelemre és az esztétikai érzékelésre hat, de szíven is találja az arra érzékenyeket.

Befejezésül még ide kívánczik egy megjegyzés, (baráti üdvözlésként Zeke Gyulának): tavaly februárban a *Pannonhalmi Szemle* szerkesztői, Gelencsér Gábor, Tillmann József és Varga Mátyás meghívott szerzőik, Maurits Ferenc és Tolnai Ottó társaságában nagyon jó hangulatú, inspiratív lapbemutató estét tartottak Szegeden, a Grand Café nevű művészmoziban és kávézóban.

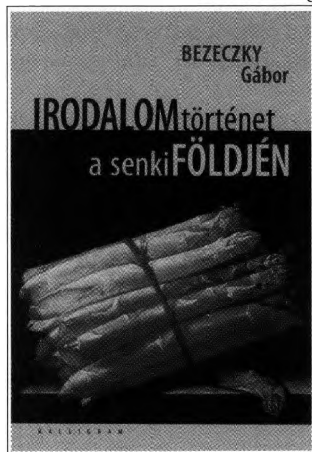
DETERMINÁLT PÁLYAÍVEK

Bezeczky Gábor: Irodalomtörténet a senkiföldjén

1.

Bezeczky Gábor új könyve Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991* című munkájának irodalomszemléletével, illetve irodalomtörténet-szemléletével foglalkozik. Noha Kulcsár Szabó könyve és a mostani bíráló megjelenése között tizenöt év telt el, nem lehet azt mondani, hogy a könyvnek, pontosabban a két könyv közötti vitaszituációnak nincs aktualitása. Egyrészt Kulcsár Szabó Ernő munkáját sem tőle, sem mástól nem váltotta fel (vagy egészítette ki) újabb, hasonlóan karakteres és átfogó mű – a régi könyvet ért számos bíráló ellenére sem. Másrészt az 1993-as korszakmonográfia irodalomszemlélete, értékrendje, valamint retorikája azóta is jellemzi Kulcsár Szabó munkáit, noha a kontinuitás mellett jelen vannak ebben az irodalomszemléletben (mint erre Bezeczky is felhívja a figyelmet) „rövid életű elemek”, valamint változások is. Minthogy Kulcsár Szabó Ernő nagyhatású irodalomfelfogásával eddig nem foglalkozott szisztematikus elemzés, ezért kifejezetten lényegesnek tartom Bezeczky Gábornak a „rövid életű elemekre” és a változásokra vonatkozó észrevételeit is, hiszen ezt az erőteljesen monolitikus tűnő gondolati képződményt rétegzettnek és változásra képesnek mutatja be.¹ De az is kétségtelen, hogy Bezeczky munkája most, 2008-ban ugyanolyan, és nem változó neuralgikus kérdésekhez kapcsolódik, mint amilyenekhez Kulcsár Szabó tudományos működését illetően bármikor kapcsolódhatott volna 1993 óta. E recenzió megírásának kezdetén azt fontolgattam, hogy egyáltalán meg sem említem a Kulcsár Szabó Ernő tudományszervezői, valamint iskolaépítői működésével kapcsolatos vitákat, ami ele-

¹ „A változások része az is, hogy az elmúlt évtized során a szerző a hermeneutikától a dekonstrukció, Hans-Georg Gadamertől Paul de Man irányába mozdult el, s közben több alkalommal kísérletet tett arra, hogy irodalomtörténeti tipológiáját

összhangba hozza a medialitás gondolatával, és kiterjessze a huszadik századot megelőző korokra.” (98.) E változás egyébként ismertnek tekinthető, mások is szóvá tették, például Takáts József. Fontosabb ennél Kulcsár Szabó gondolkodásának módosulásait illetően a társas-nyelvészet jelentősége, melyet Bezeczky könyve több helyen is vizsgál. (126–127.) E, leginkább az Esterházy-monográfiában jelenlévő „rövid életű alkotóelem” teljesebb integrálódása, illetve továbbélése nyilvánvalóan árnyaltabbá és talán nyitottabbá tehetné volna Kulcsár Szabó Ernő nyelvről és irodalomról való gondolkodásmódját.

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2008
156 oldal, 1800 Ft

gáns, de némileg képmutató döntés lett volna; ha a kritikus egyik feladata az, hogy kulturális szempontból kontextualizálnia kell a könyvet, amelyről ír, akkor Bezeczy könyvének éppen ez a vitaszövevény az egyik legfontosabb kontextusa. Ugyanakkor csak azokra a problémákra és vitaszituációkra hivatkozom, melyeket Bezeczy könyve is érint.

A főbb kritikai tézisek rekonstrukciója helyett írásomban széljegyzetek megfogalmazására, illetve olyan problémafelvetések továbbgondolására törekszem, melyek a könyv látóterében vannak ugyan, de részletesebb kifejtést is elbírtak volna. Az első ilyen probléma, amit nyilván sokan felvetnek majd, hogy Bezeczy miért éppen most, és miért éppen erről a könyvről írt egy újabb, a megbírálnál alig valamivel rövidebb terjedelmű könyvet? Íme néhány lehetséges válasz (noha másféle válaszok is elképzelhetők): Kulcsár Szabó Ernő könyve a szerző egyik főműve, több kiadást megért, precízen kidolgozott irodalomtörténeti koncepció jellemzi, agyonhivatkozott alapszöveggé vált; mindezen kívül a nagydoktori értekezés funkcióját is sikeresen betöltötte, megérdemel hát egy ilyen alapos és átfogó bírálatot. Bezeczy új könyve ugyanakkor nem csak az 1993-as korszakmonográfia részletes elemzését nyújtja, hanem feldolgozta Kulcsár Szabó Ernő eddigi szinte teljes, az Esterházy-könyvet nem számítva elsősorban tanulmánykötetekben megtestesülő munkásságát is. E körülmény több szempontból is fontos; egyrészt nem lehet azt állítani, hogy Bezeczy csak marginális vagy egyedi megjegyzésekre alapozza művét, hiszen minden egyes kritikai megállapításához adatok sorát idézi, másrészt átfogó anyaggyűjtésének köszönhetően az *Irodalomtörténet a senkiföldjén* nem csupán egyetlen irodalomtörténeti szakkönyv bírálataként, hanem a Kulcsár Szabó általában jellemző irodalomtörténeti koncepció, illetve tudományos habitus átfogó elemzéseként és bírálatként olvasható/olvasandó. Itt utalhatunk a Bezeczy könyvével kapcsolatos egyik különös problémaszövevényre is, ami a kötet műfaját illeti: talán *pamfletnek* is minősíthetnénk, de egy pamflet ritkán ennyire jól adatolt és szakszerű. A pamfletnek továbbá van valami zsurnalisztikai értelemben vett aktualitása, új(don)sága, itt viszont, ebből a „zsúrnál-szempontból” ilyenről nem beszélhetünk. A *magyar irodalom története 1945–1991* megjelenése után sok elismerő és sok erősen elmarasztaló kritikát kapott, utóbbiak különféle változatokban már felsorolják, illetve előrevetítik Bezeczy főbb kifogásait. Ilyen szempontból az új bírálat talán nem aktuális. Viszont olvashattuk Kulcsár Szabó átfogó válaszát, melyet a kritikákra adott; e válasz lényege, hogy a könyvet illetően nem sok mindenben látja okát változtatni.² Tehát Bezeczy kritikája – ezek szerint – mégiscsak aktuális.³ Az *akkori* bírálatok nagyon sokféle közegben, változatos absztrakciós szinten fogalmazódtak meg; Kulcsár Szabó Ernő saját szemszögéből például esztétizálók, marxisták, pozitivisták, tehát szakszerűtlenek voltak. (És persze olykor elfogultak is.) Bezeczy könyvében mi az újdonság akkor?

Egyrészt az alapos, összefüggő és jól adatolt rekonstrukció, mely nem csak arra mutat rá, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomszemlélete milyen tematikus, illetve gondolati egységekből építkezik, hanem arra is, hogy e koncepció mennyire zárt rendszert alkot, kívülről gyakorlatilag, és rendszerjellegéből adódóan persze elvileg is, kikezdehetetlen és bírál-

² Lásd: Kulcsár Szabó Ernő: „Hogyan és mivégre írjunk irodalomtörténetet az ezredvégen?”, in: uő.: *A magyar irodalom története 1945–1991*, (2. kiadás), Argumentum, Budapest, 1994.

³ Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy azért aktuális a könyv, mert Kulcsár Szabó tevékenysége körül most is viták vannak. De *mihez képest* most? Egy közel húsz éve tartó folyamatos vitaszövevényről van szó, melynek bármely szakaszához kapcsolhatjuk Bezeczy könyvét, hiszen egyik vita sem zárult le valójában. Miért az 1993-as könyv vitája legyen kivétel? Mint Takáts József megállapította: Kulcsár Szabó működésére rendkívül jellemző a vitaszituáció állandó fenntartása. (Lásd Takáts József: „A Kulcsár Szabó-iskola és a »kulturális fordulat«”, in: uő.: *Ismerős idegen terep*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2007. 326–351, 340.) Most, Bezeczy elemzéséből látható, hogy ez nem (csak) alkati kérdés, nem (csak) hatalmi manőver, hanem Kulcsár Szabó irodalomfelfogásának lényegéből következik.

hatatlan. Ha valaki *ezt* az irodalomtörténetet vallja sajátjának, akkor érthető, hogy a bírálatok meg sem érintik, így Bezeckzy könyve megint csak aktuális: hiszen ez a rendszer azóta is (kisebb módosításokkal) sokak számára érvényben van és működik. Ezt a rendszert csak kívülről lehet kritizálni (befelé teljesen zárt és önjáró), viszont a külső vitapozíciót a rendszer alkotója következetesen nem fogadja el, hanem a szakszerűtlenség jelenék, és/vagy a vita indulati-érzelmi részéhez, a hangneméhez tartozónak, így irrelevánsnak ítéli.⁴ Ugyanakkor kétségtelen, hogy Bezeckzynek (akárcsak Kulcsár Szabó Ernő más bírálóinak is) sikerült belső ellentmondásokat kimutatnia a könyvben, ezek közül a legfontosabb talán az, hogy Kulcsár Szabó egy dialóguson alapuló értelmezésfogalmat hirdet, könyve és nézetrendszere azonban minden tőle eltérő vagy annak vélt szellemi képződménnyel folytatott dialógustól elzárkózik, dialógusfogalma ezért meglehetősen ideologikus jellegű. „[A]z író és olvasó egyén nem más és nem több, mint külső meghatározottságainak összege, és mindaz, ami belőle más egyénnel összetéveszthetetlen egyedet alkot, érdektelen az irodalomtudomány számára. [...] A szerző elitélően szokott nyilatkozni az olyan irodalmi művekről, melyek a befogadást előre meghatározott gondolati pályákra igyekeznek kényszeríteni, de úgy látszik, hogy elgondolása jobbra ugyanezt a mintázatot valósítja meg – nagyban”. (102.)

Bezeckzy rámutat Kulcsár Szabó Ernő *hagyománykezelésének* sajátosságaira, furcsaságaira is. Fontos terminológiai észrevétel, hogy Kulcsár Szabó Ernő a múlt pozitívnak tekintett hatóelemeit *hagyománynak*, a negatívát ezzel szemben *örökségnek* nevezi: „az örökség a hagyomány negatív megfelelője”. (88.) Minthogy Kulcsár Szabó teleologikus értékrendjében a múlthoz negatív, a jelenbeliséghez pedig pozitív értékhangsúlyok társulnak, a múltban gyökerező *örökség* (az esztéticizmus, a marxizmus, a pozitívizmus, a strukturalizmus stb.) afféle „duplaplusz-rossz” faktor; káros, elavult, tudománytalan, sőt idétlen. A Kulcsár Szabó Ernő saját hagyományához tartozó, de *mások* által is képviselt-hangoztatott tudományos gondolat vagy gondolati elem pedig mindig és automatikusan csak „rosszul”, „kisajátítóan”, legjobb esetben félig „értett”. Bezeckzy könyve nagyon figyel a szöveg olyan nyelvi összetevőire, árnyalataira, különbségtételeire, figuráira, melyek Kulcsár Szabó irodalomszemléletét és történetiségfelfogását magukba sűrítik. Ezzel arra is rámutat, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténet-írása egyfelől mennyire determinált, mennyire nem lehet más, mint amilyen, másfelől mennyire összefüggő beszédrendet képez. A hagyománykezeléshez visszatérve, Bezeckzynek a következőkkel vannak nagyobb problémái. Egyrészt Kulcsár Szabó Ernő *sajátjának* tekintett gondolkodói hagyománya nagyon leegyszerűsített, nagyon vázlatos, nagyon szelektív módon jelenik meg műveiben. Egyszerűsített a Nietzsche-kép, egyszerűsített a szubjektumfelfogás, egyszerűsített a hermeneutikakép, egyszerűsített a posztmodernkép, és ami nagyon fontos: egyszerűsített nyelvészet- és nyelviségkép jellemzi az 1993-as könyvet.⁵ Ebből sok minden következik (voltaképpen erről szól az *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, és részben ezért is *nem* pamflet): egyszerűsített fejlődéskép, egyszerűsített korszakok, életművek, egyedi művek. Itt utalok egy érdekes mellékkörülményre, noha nem szeretnék a terjedelmi kérdéseknél leragadni: az egész Kulcsár Szabó-mű meghökkentően rövid, száznolcvankilenc oldal; ami szinte abszurd, akár csak Somlyó, Tandori, Mészöly, Nádas, Esterházy, Juhász Ferenc 1991-ig terjedő életművét tekintve; de ez a sűrítés, ilyen hatásos összképet alkotva, talán csak *efféle* egyszerűsítésekkel születhetett meg.

⁴ E „hangnem-motívum” egyre nagyobb szerepet kap a hazai vitakultúra ellehetetlenülésében: mihelyt valaki úgy érzi, hogy nem az őt megillető hangnemben beszélnek vele, azonnal elzárkózik, illetve csak a „hangnem” rá nézve kedvezőtlen árnyalataival hajlandó foglalkozni.

⁵ Bezeckzy idevonatkozó, nagyon jól adatolt vizsgálódásait nem szeretném rekonstruálni, a minuciózus részletelemzések végigkövetése erősen megnövelné a terjedelmet.

A Kulcsár Szabó körüli viták egy másik állandó motívumához kötődik Bezeczy akkor, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy túlzottan egyszerűsítettek és szelektívek a Kulcsár Szabótól idegen hagyományok, vagyis az „örökségek” is. E leegyszerűsítés abban is megmutatkozik, mint erre Bezeczy több alkalommal is utal, hogy Kulcsár Szabó Ernő a vitapartnerek nézeteit többnyire a legellenszenvesebb (és gyakran a legkevésbé jellemző) oldalukról mutatja be. (44., 89., 104.) De a leegyszerűsítő hajlam ennél átfogóbb, Bezeczy részletesen elemzi Kulcsár Szabó arra irányuló törekvéseit, hogy az általa vitatott irányzatokat vagy a *populista* (népi), vagy az *esztétizáló*, vagy a *marxista* „örökség” részének tekintse. Egyrészt vannak más hagyományok /örökségek ezeken kívül is, ez sokak számára egyértelmű lehet, de azt is gondolom, hogy Bezeczy Gábornak egyáltalán nem volt fölösleges polémiaát folytatni ez ügyben. Az ilyen besorolások ugyanis felhívják a figyelmet a Kulcsár Szabó-írások egyik előnytelen tulajdonságára, hogy tudniillik pluralizmus-ellenesek. Egyrészt, ha el fogadjuk is a fenti hármass felosztást, akkor se vesznek tudomást az esztéticizmus, a pozitivizmus, a marxizmus sokféleségéről (hogy például mégiscsak furcsa e logika szerint Ernst Blochot és Walter Benjaming közös nevezőre hozni Szerdahelyi Istvánnal vagy Szigeti Józseffel), másrészt arról sem, hogy az irodalomértelmezés egész hagyománykészlete ennél jóval bővebb. Bezeczy írása Kulcsár Szabó hagyományfelfogását illetően a tájékozatlanság és a méltánytalanság meghökkentő keverékére hívja fel a figyelmet. Bizonyos történeti és értelmezési tradíciókkal egyáltalán nem foglalkozik (vagy csak a torzképükkel), ilyen például a strukturalizmus és az Új Kritika. Sokak számára fájdalmasabb ennél, hogy Kulcsár Szabó hajlamos arra, hogy az ő színrelépését megelőző hazai törekvésekről hallgasson, vagy azért, mert értékelhetetlennek tekinti őket, vagy azért, hogy saját szemléletimódszertani javaslatait forradalmi újításokként jelenthesse be.⁶

Bezeczytól nem áll távol némi gonoszkodás sem, jellemző például az a gondolatmenet, ahol Kulcsár Szabónak a lehetséges hagyományokról nyújtott összefoglaló jellemzését bírálja, melyben Kulcsár Szabó arról beszél, hogy a magyar irodalomtudós a szakmai szocializáció során mely szerzők hatását nem kerülheti meg. „Németh Lászlót én semmiképpen sem kerülhettem meg – nagyon sokféle okból. [...] Értelmiségi-középosztályi származásom említett történeti háttére miatt saját önmegértésem útjai el kellett, hogy vezessenek a vele való szembesüléshez. Ahogy mások Jászit vagy Lukácsot nem kerülhették ki. Megint mások viszont Illyést vagy Veres Pétert. És még mások Kassákot, ill. Márait”. (85.) Bezeczy idekapcsolódó értelmezése és megjegyzései hatásosan egyesítik a rá jellemző, következtetéseinek levonásában pardont nem ismerő racionális elemzőkészséget, illetve az őt ugyancsak erősen jellemző (később részletesen kifejtésre kerülő) *nyelvkritikai* lendületet. Az idézett interjúrészlet (a Bezeczy által tulajdonított szándék szerint) megkísérli felrajzolni a lehetséges irodalmi-kulturális hagyományok tipológiáját, melyben Németh László a középosztályi-értelmiségi hagyományt, Márai a késő modernséget, Kassák az avantgárdot, Veres Péter és Illyés a népieket, Lukács György és Jászi Oszkár pedig a marxizmust testesíti meg. (85.) Bezeczy e lista elemzésekor jól érzékeli, hogy e hét név, és az általuk felrajzolt szellemi erőter, külön és együtt, csupán a tünete valaminek, valahogy magukba sűrítik, pregnánsan jellemzik a Kulcsár Szabó-i gondolkodást. Egyrészt utal a Kulcsár Szabót jellemző erőteljes tipologizáló hajlandóságra: a felsorolt nevek egyrészt típusokba rendezik, típusokon keresztül tagolják a hagyományok terét, valamint az ezekről való gondolkodást, másrészt arra, hogy Kulcsár Szabó elgondolása erősen determinista: mindenki azokkal a hagyományokkal szembesül, amelyeket a saját társadalmi csoportja hoz létre. Ez azért is fontos mozzanat Bezeczy számára, mert

⁶ Ebből a szempontból Horváth János, Németh G. Béla, Barta János, újabban pedig (a medialitás iránti érdeklődéstől nem függetlenül) Thienemann Tivadar lehet kivétel.

Kulcsár Szabó írásaiban mindenhol meghatározónak látja a determinációs faktorok túlhangsúlyozását, valamint annak tagadását, hogy az egyén a determinációs tényezőkön túllépve, az általa választott lehetőségeken keresztül határozhatja meg önmagát.⁷

A lista alkalmat ad arra is, hogy a szerző ismét felhívja a figyelmet a Kulcsár Szabót jellemző szelektáló törekvésekre: minden irányzathoz csak egy vagy két név tartozik, összesen hét darab. Bezeczky természetesen nem állja meg, hogy szóvá ne tegye: „A narráció valamiféle szükségszerűséget rejt magában: »semmiképpen nem kerülhettem meg«, »el kellett hogy vezessenek« [...] Ha létezik efféle szükségszerűség [...], abból még nem következik, hogy a közelmúltban hazánkban az elkerülhetetlen személyiségek listája hét névből állt”. (86.). Talán Kulcsár Szabó Ernő sem gondolja ezt; az érvelés lendülete e ponton valóban közel kerül a pamflethez. Elképzelhető, hogy az idézett interjúban Kulcsár Szabó csupán vázlatosan kívánta megrajzolni a modern magyar irodalmi hagyománytudat néhány lehetséges viszonyítási pontját. Ugyanakkor Bezeczky felfigyel arra, hogy a hét darab tulajdonnévből álló hagyomány egyrészt szorosan illeszkedik Kulcsár Szabó látásmódjához, másrészt arra is (ez talán fontosabb), hogy a Kulcsár Szabó irodalomtörténet-írását meghatározó „egyszálú történetmondás” (a posztmodernig vezető egyenes) *szükségszerűen* igényli az efféle egyszerűsítést, hiszen több név felvétele már szétvetné a posztmodernben végpontját lelő fejlődéskoncepció homogeneitását. „Minél több nevet említünk, annál valószínűtlenebbé válik az egységes belső magyarázat” – írja a könyv egy másik pontján Bezeczky. (74.)

3.

Bezeczky sokat foglalkozik Kulcsár Szabó nyelvszemléletének kérdéseivel, talán ez számomra a legizgalmasabb kérdés, több szempontból is. Fontos Bezeczky munkássága miatt, ugyanis a nyelvészet fontosságát irodalomtudományi szempontból régóta hangsúlyozó és érvényesítő, nyelvészeti szempontból rendkívül tájékozott szerzőről van szó; talán a legalkalmasabb rá, hogy Kulcsár Szabó Ernő nyelvfelfogását nyelvészeti szempontból is megvizsgálja és értelmezze.⁸ És természetesen fontos Kulcsár Szabó Ernő szempontjából, hiszen ő is rendkívüli jelentőséget tulajdonít a nyelvnek, irodalomtörténeti és elméleti erőfeszítései háttérében markáns körvonalakkal rendelkező nyelvfelfogás helyezkedik el, amely mind általánosságban, mind a nyelvészet és az irodalomtudomány egymásrautaltságát hangsúlyozó elméleti megfontolások szempontjából dicséretes. Ugyanakkor ez a (különben „mélynek” szánt) nyelvfelfogás is nagyon leegyszerűsítő és felszínes, néhány név (így Humboldt, Kosztolányi, Cseriu, Heidegger), és néhány, a német romantikus nyelvtudományban gyökerező tézis, sőt inkább *frázis* rituális ismételtetéséből áll. „Meg kell jegyezni azonban, hogy a két szempont (az individuum és a nyelv) tárgyalása Kulcsár Szabó Ernő munkáiban nélkülözi a kifejtettségből adódó mélységet és a szakirodalmi támogatást. A tanulmányok nem a gondolatmenet részleteit és bizonyítékait, hanem az el nem mondott gondolatmenet végeredményének tekinthető állításokat ismétlik újra meg újra”.⁹ Kulcsár

⁷ Vö. „Ha másokról esik szó, Kulcsár Szabó Ernő sokszor mintha hajlanék arra, hogy úgy vélje: az eredet, a származás, az indulás eleve meghatároz minden későbbi lehetőséget. Ugyanakkor nem nagy újdonság az a felfogás, mely szerint a személyiség osztható, vagy [...] rendszerint nem társítható egyértelműen egyetlen hagyományvonalhoz, gondolkodásképlethez vagy szerepmintához sem” (88.).

⁸ Feltételezhető, hogy Kulcsár Szabó nyelvszemlélete ennél azért összetettebb, így például az Esterházy-monográfia beszédebb ebből a szempontból, még egy nyelvelméleti alfejezetet is tartalmaz („A mondat mint cselekvés”); Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1996. 96–121.

⁹ Lásd még: „A szerző tanulmányai a vizsgálati szempontok említésekor szükséztű, önismétlő írásmódra váltanak: úgy utalnak valamilyen vázlatosan ismertett történetre, mintha ezt a történetet történelmi bizonyossággal lehetne elfogadni, és értelmetlen volna a részleteit firtatni.” (68., 69.)

Szabó nyelvszemléletében a legfontosabb alkotóelem az a nézet (és korántsem evidencia), hogy a nyelv valamiképpen preformálja a világ megtapasztalását, a megismeréshez csak a nyelven keresztül juthatunk el. Kulcsár Szabó írásaiban ez a (hagyományosan Humboldt nézeteihez kapcsolt) elgondolás a „nyelvi megelőzőtség” tézisében jelenik meg, illetve eszencializálódik. Egyrészt szó szerint lényeggé válik, úgy is, mint Kulcsár Szabó Ernő irodalomszemléletének alapvető nyelvészeti komponense, de úgy is, mint valamiféle kirekesztő, más felfogásokat negligáló kategória, hiszen a „nyelvi megelőzőtség” tézisének elmentéje a „világszerűség” vagy a „referencialitás”, melyek szerinte a korszerűtlen irodalmi művek, illetve a módszertanilag elhibázott műértelmezések szemléleti alapját alkotják.¹⁰

A hagyománykezelésben rejlő leegyszerűsítő tendenciák miatt Kulcsár Szabó írásai-
ban a „nyelvi megelőzőség” tézise úgy jelenik meg, mint amelynek Humboldt, Kosztolányi, Coseriu (e három szerző között van valamiféle eszmetörténeti közösség), esetleg Heidegger és Wittgenstein (e kettő között feltételezhetően nincsen) a legfőbb pillérei. A „megelőzőség” problémáját tekintve hasonlóan fontos szerzőkkel, mint például Ernst Cassirer nézeteivel vagy a koncepció kulturális antropológiai továbbfejlesztőivel, így Sapir és Whorf munkáival legjobb tudomásom szerint Kulcsár Szabó nem foglalkozik. Írásaiból az sem derül ki, hogy a nyelvtudományban a „megelőzőség” tézise korántsem széleskörűen és egyértelműen elfogadott nézet, kivéve persze a *német* nyelvterületet. Bezeczky (mint láttuk) Kulcsár Szabó nyelvfelfogását illetően egyrészt a kifejtetlenséget, másrészt a professzionális nyelvtudomány eredményeivel való szembesülést hiányolja. Ez jogos és megalapozott kifogás; Kulcsár Szabó Ernő nem hivatkozik kortárs nyelvészekre, maga Humboldt, illetve a humboldtíanus Eugenio Coseriu, valamint az Esterházy-monográfiában felbukkanó André Jolles érdekes határeset, egyébként kedvenc nyelvészeti autoritásai költők és filozófusok. De a legnagyobb probléma az, hogy a „nyelvi megelőzőség” tézise afféle világnézeti kérdés, nem pedig tudományos probléma, empirikusan nem lehet se ezt, se az ellenkezőjét bebizonyítani. Örök vitatéma, afféle intellektuális vesszőparipa, ugyanúgy, mint a strukturális immanencia és a társadalmi meghatározottság, a fordíthatóság és a fordíthatatlanság, a veleszületettség és a tanultság kérdése. Kulcsár Szabó elfogadja, sőt idealizálja ezt a „megelőzőség” hagyományt, ami egyébként szíve joga, csak az a kérdés, hogy mit lehet ezzel kezdeni. (Egyébként, józanul meggondolva, a nyelv efféle kérdései iránti érdeklődés önmagában nem kevés, és már akkor megvolt, amikor Magyarországon az e felé tájékozódó irodalomtörténészeket jóformán egy kézen meg lehetett számolni.) Viszont ahhoz, hogy ennek alapján valaki elméleti univerzalitásigényt jelentsen be, és ezt tekintse a tudományosság legfőbb normájának, ahhoz csak jelzésszerűen vázolt a koncepció. Bezeczky elemzési logikája szerint a „megelőzőség” koncepciója a determinációs és elszemélytelenítő faktorok sorába illeszkedik, amiben igaza is van. Különös látni továbbá, hogy olyan tekintélyes gondolkodók, akik elfogadják vagy továbbfejlesztik a humboldti hagyományt, óvakodnak attól, hogy a nyelvnek a világ a priori megtapasztalásában betöltött funkcióját merev determinációként értelmezzék (ahogy ezt Kulcsár Szabó szorgalmazza), sokkal inkább a *közvetítő* szerepet hangsúlyozzák. Egyfelől: „a világképet jelentős mértékben a nyelv határozza meg”; másfelől: „a nyelvet szimbolikus kalauznak tekinthetjük a kultúra megismeréséhez”.¹¹ Cassirer hasonlóképpen megengedő módon vélekedik: „Amit itt Humboldt a nyelv hangjairól mond, nem kevésbé érvényes képek vagy jelek tetszőleges zárt világára, így tehát a mitikus, a vallási, a művészi világra is. [...] Mindeme szimbolikus formák a dolgok

¹⁰ Az erre vonatkozó Kulcsár Szabó-szentenciák gazdag tárházát nyújtja Bezeczky könyvének „A felnégyelés” című fejezete, 114–123.

¹¹ Sapir, Edward: „A nyelvészet mint tudomány”, Fabricius Ferenc (ford.), in: uő.: *Az ember és a nyelv*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1971, 43–52., 46., 47.

és az emberek közé lépnek; ezzel azonban nem csak negatív az *eltávolodást* mutatják, amely a tárgynak hozzánk való viszonyát jellemzi, hanem ezek hozzák létre azt az egyedül lehetséges adekvát *közvetítést* és közeget is, amely révén számunkra valamely szellemi lét megragadhatóvá és megérthetővé válik”.¹² Olyan további elméletek iránt, melyek empirikusan is próbálják a tézist bizonyítani, Kulcsár Szabó Ernő nem érdeklődik.¹³

4.

A továbbiakban Bezeczy könyvének egy olyan összefüggésszeréről szeretnék beszélni, mely egyszerre kötődik a nyelvhasználat (tehát a tudományos szöveg retorizáltságának) kérdéséhez, az irányzat-, illetve iskolaképzés (vagyis a tudományos hatás) kérdéséhez is. A könyv egyik legfontosabb megállapítása az, hogy Kulcsár Szabó könyvének szövege „kettős kódolt”, és hogy a kódolás szintjei különös ellentmondásban állnak egymással. (32.) Ezen észrevétel egyik következménye az a (nem új keletű) felismerés, hogy Kulcsár Szabó Ernő nem csak irodalomtörténetet, hanem (egyidejűleg) afféle üdvörténetet is ír. Ezt lefordíthatjuk az egyedül helyes és kizárólag egyféleképpen értelmezhető igazság birtokában lévő karizmatikus tanítómester (szakrális perspektívában a „guru”, tudmányszervezési perspektívában az „iskolateremtő”) nyelvhasználatának kérdésére, ahogy ez többször megtörtént már vele kapcsolatban.¹⁴ De másféle összefüggésben is nézhetjük a dolgot. Bezeczy a „kettős kódolás” kérdésével kapcsolatban Leo Strauss könyvére hivatkozik, és azt állítja, hogy az efféle beszéd a „beavatottaknak” szóló politikai és/vagy filozófiai allegória egyben. „Egy exoterikus könyv tehát kettős tanítást tartalmaz: az előtérben az emberek épülését szolgáló tanítás áll, a legfontosabb kérdésekre vonatkozó filozófiai tanítás viszont a sorok között található”.¹⁵ Ha figyelembe vesszük Strauss hermeneutikai mesterművének eredeti intencióját, tehát hogy az üldöztetés körülményei között élő gondolkodók rejtőző írásmódjáról szól, akkor nyilvánvaló, hogy az efféle beszédmód nem csak a beavatottság, hanem az „üldözöttség” képzetköréhez is hozzátartozik, sőt a kettő egymás hatóerejét erősíti fel. Itt, ha Bezeczy interpretációjának implikációit vizsgáljuk, több minden fontos szerepet játszhat. Feltűnő lehet a kettős kód (az allegorikus beszéd) használatának pusztán ténye is, hiszen azt szokás gondolni, hogy a demokratikus nyilvánosságban erre már semmi szükség nincsen. Ugyanakkor érthetővé teszi/teheti az efféle eszközök használatát a miliő (az irodalmi élet, benne a különféle diskurzustársaságok, a velük folytatott viták, és végül a tanítványi kör), amelyben a kettős kód működik. Itt joggal mondhatjuk, hogy nemcsak kettős kódról van szó, hanem kettős szcenírozásról is, egy olyan szimulált vagy imaginárius nyilvánosságról, melyben a kettős kód használója (vagyis Kulcsár Szabó Ernő) egyszerre tudja megőrizni és kihasználni a győztes és az üldözött, a nagyhatalmú „Don” és a megostorozott „Messiás” auráját.

¹² Cassirer, Ernst: „A szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében”, Mezei György (ford.), *Filozófiai Figyelő* (XIV. évf.), 1993. 203–225., 207. (Kiemelések az eredetiben – H. J.)

¹³ Ennek legismertebb példája az úgynevezett Sapir–Whorf-hipotézis, melyet jellemző módon nem elméletként, csupán *hipotézisként* emlegetnek. Lásd Whorf, Benjamin Lee: „A szokványos gondolkodás és viselkedés viszonya a nyelvhez”, in: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, P. Bohanan – M. Glazer (szerk.), Panem, Budapest, 1997. 221–249. (E szöveggyűjtemény szerkesztői határozottan tagadják, hogy Whorf „nyelvi determinista” lett volna; i. m., 220.)

¹⁴ A tudományos nézetek közvetítésének ilyenfajta, karizmán alapuló modelljét vázolja Bezeczy egy 2001-es írásában. A jelen könyv perspektívájából visszatekintve talán nem túlzás azt feltételezni, hogy már akkor Kulcsár Szabóra és tanítványaira gondolt. Lásd: Bezeczy Gábor: „Miért ne lehetne kérdéssel válaszolni?”, in: uő.: *Véres aranykor, hosszú szátkutca*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 31–49., 32. skk.

¹⁵ Strauss, Leo: *Az üldöztetés és az írás művészete*, Láncki András (ford.), Atlantisz, Budapest, 1994. 42.

A „filozófus kölyökkutyák” el kell, hogy gondolkodjanak az ellentmondásokon – írja Strauss.¹⁶ De mire is gondoljanak, mi hát a jelentése a „kettős” beszédnek? A kettős kódolás jelenlétét elsősorban a népi írókkal, valamint a velük szívélyes kapcsolatot ápoló Szabó Lőrincsel kapcsolatos beszédben mutatja ki Bezeczký könyve.¹⁷ Így Németh László sokkal jelentékenyebb írónak és gondolkodónak tűnik fel, mint amilyen Kulcsár Szabó Ernő rendszere alapján lehetne. „[A] könyv Németh regényeinek korszerűtlenségének különböző változataira és fokozataira tesz célzásokat, ugyanakkor elismerő szavakkal szól róluk. A korszerűtlenség bírálata pedig ugyanoly módon tapintatos, mint a népi írók esetében: az elmarasztalást nem nyílt értékelések, hanem célzások, körülírások és azok a kategóriák hordozzák, melyben Kulcsár Szabó Ernő elhelyezi Németh László műveit, a nyílt értékelések ezzel szemben nagy értéket sugallnak.” (35.)

Szabó Lőrinc esetében viszont – csaknem az egyetlen szerző, akinek értékelésében nyoma sincs az egész könyvet átható fanyalgásnak, írja Bezeczký (33.) – említetlen marad az a kontextus (a népi irodalom és ideológia), mely amúgy az egyik negatív érték kategóriája a Kulcsár Szabó-könyvnek. Szabó Lőrinc példája egyébként két okból is fontos Bezeczkýnek. Egyrészt irodalmi nagyrabecsülése nem vezethető le Kulcsár Szabó könyvének alapelveiből, „kívülről jön” – írja Bezeczký, másrészt a költő értékelése radikálisan cáfolja azt a tézist, miszerint mindig a „jelen irodalmisága” írja a múlt irodalomtörténetét, hiszen a szerző Szabó Lőrinc verseinek jellegét és értékeléseit nem abból vezeti le, hogy miképpen viszonyul hozzájuk a jelen irodalmisága, hanem abból, hogy „miképpen *kellene* viszonyulnia”. (34. – kiemelés az eredetiben, H. J.)

Ha ez így van, akkor mérlegelni lehet, vajon miért a kettős kódolás, az értékelés ambivalenciája? Ha Németh László olyan gyatra író lenne, mint amilyennek a Kulcsár Szabó-féle logika alapján *automatikusan* lennie kell (hiszen az összes többi szerző e logika alapján értékelődött, illetve sorolódott be!), akkor jellemezni lehetne a szokásos „térsegi”, „elmaradott”, a szubjektum felszámolódását és a nyelvi megelőzöttséget nem vagy csak „félíg” értő fordulatokkal. De nem ez történik, pontosabban szólva, nem csak ez. E helyeken megbomlik a rendszer, ugyanis ilyenkor Kulcsár Szabó Ernő az erősen személyes, a rendszeren kívül elhelyezkedő értékeiről beszél, rendkívül szemérmesen. A Németh László regényeivel és esszéivel kapcsolatos elismerésnek nincs indokoltsága a rendszerben, ráadásul Németh László és Szabó Lőrinc nem is posztmodern szerzők, pedig a posztmodern a könyv legfőbb értékelve. Németh Lászlót és Szabó Lőrincet tekintve Kulcsár Szabó figyelmen kívül hagyja a személytelenség elvét, figyelmen kívül hagyja a könyv célulvőségét, így értékelő megállapításai *csakis* rejtettek-rejtekezőek lehetnek. Ha a Németh Lászlóra és a Szabó Lőrincre vonatkozó értékeléseket képletbe rendezzük, akkor a „konzervatív modernség”, sőt a (*politikailag*) konzervatív (*irodalmi*) modernség különös, ám mégiscsak létező amalgámja sejlik fel az allegorikus kifejezőmód jelentésekekppen, ami nem mindig egyeztethető össze a Kulcsár Szabó írásait meghatározó áramvonalas, sőt (hogy én is Heideggert idézzem) afféle technológiai állványzatként fungáló posztmodernség-képpel.

A kettősség, a kettős kódolás, a nyílt és a burkolt értékelések összjátéka végső soron nagyon sokféleképpen értelmezhető, nem csak úgy, mint a fentiekben, annál is inkább, mert az exoterikus/ezoterikus különbségtételnek a hermetikus gyakorlatban gyökerező hagyománya szükségszerűen poliszémikus jelentéseket feltételez. Gondolhatunk arra, hogy az elmarasztalás azért burkolt, mert Kulcsár Szabó mégiscsak rokonszenvezik az el-

¹⁶ Strauss: i. m., 43.

¹⁷ További lényeges kivétel Nádás Péter, akinek kritikai méltatása ugyancsak szétveti az 1993-as könyv fogalmi-szemléleti kereteit; ugyanis nem posztmodern szerző; lásd Bezeczký 27. skk., valamint 63–64.

marasztalt szerzővel, kíméli őt, saját és mások kulturális érzékenységre való tekintettel, és bízunk abban, hogy a hangzatos nyílt értékelések felülírják a tapintatos bírálatot, akkor is, ha a formailag egyébként tapintatos bírálatok lényegüket tekintve súlyosan elmarasztalóak nem egy esetben. Ugyanakkor, mint Beveczky kissé lakonikusan megjegyzi egy másik helyen: „a kimondatlanság, az indoklás hiánya és az általános többértelműség következtében az értékelés érthető akár fordítottnak is.” (64.)

5.

Beveczky könyvében jól érzékelhető egy határozott *nyelvkritikai* attitűd, melynek éle Kulcsár Szabó Ernő tudományos nyelvhasználatára irányul. Többféle megfontolás érvényesül ebben a nyelvkritikában, egyfelől a szerző csatlakozik azok hosszú sorához, akik egyszerűen csak szóvá tették Kulcsár Szabó írásainak németes mondat szerkesztését, nyakatekertségét, helyenkénti zavarosságát és érthetlenségét, és (szerzőt és stílusát azonosítva) rögtön elutasították mindkettőt, vagy arra utaltak, hogy e dolgokat (német hatások ide, hermeneutika oda) sokkal érthetőbben is el lehetne mondani. Másfelől megkockáztathatjuk, hogy Beveczky távolról csatlakozik ahhoz a nyelvkritikai hagyományhoz (Kraus, Mauthner, Wittgenstein, Karinthy), mely a huszadik század elején a közbeszédben, sajtóban, hivatalos nyelvben uralkodó, ugyancsak német nyelvi bázison kialakuló „K. und K.” nyelvhasználatot bírálta. Beveczky nyelvkritikája nem egyszerűen (sőt nem is kifejezetten) a germanizmusok, az óriásmondatok és az idegen szavak ellen irányul, hanem az ellen a kenetteljes, frázisokban tobzódó, olykor fellengzős magabiztosság ellen is, mely Kulcsár Szabó műveit jellemzi.¹⁸ Ha figyelembe vesszük a Kulcsár Szabó stílusával kapcsolatos két leghatározottabb nyelvkritikai állásfoglalást, Beveczky jelen könyvét, valamint Horváth Iván kíméletlen vitáit, akkor lehet látni, hogy e nyelvkritika – a bírálatok lehetséges terén belül – lényegében polarizálódik. Horváth Iván annak idején sorra vette Kulcsár Szabó szövegeinek legtámadhatóbb tulajdonságait (rosszul használt idegen szavak, semmitmondás, agyonbonyolítottság stb.), és ezek magyarázatát kérte – egyrészt nyilván tudva, hogy bizonyos általa felhánytorgatott szóhasználati melléfogásokra elfogadható magyarázat nem létezik, másrészt feltételezve, hogy a nyelvi hibáktól mintegy visszatisztított beszédet viszont már nyelvi és irodalomtudományi szempontokból értelmes célokra lehetne használni.¹⁹ Úgy vélem, hogy noha Horváth Iván bírálata sokkal fájóbb lehetett annak idején, Beveczky mostani nyelvkritikája radikálisabb. Egyrészt, amikor nem foglalkozik részletekbe menően az egész Kulcsár Szabó-életművet átható stílári rettenettel, akkor mintegy tudomásul veszi, hogy ez annyira összenőtt használójával, hogy *ebből a szempontból* teljességgel felesleges támadni, falra hányt borsó lenne csak, ahogy az összes, Kulcsár Szabó munkáit ezért vagy azért bíráló szöveg. E gesztusban a bírálat tárgyát/célpontját illetően valamiféle mélységes, már-már antropológiai karakterű pesszimizmust vélek felfedezni.

Ugyanakkor Beveczky (másik szempontból nézve a dolgot) visszavonja ezt az amúgy is inkább lemondó jellegű, mintsem nagyvonalú gesztust. Helyenként maga is nyelvkritikai részletelemzésekbe bonyolódik, például, amikor fennakad Kulcsár Szabó Ernő azon

¹⁸ Nem ismerek szerzőt, akinek szövegeire saját magánál jobban illene Kulcsár Szabó kedvenc jelzője, az „önélégült”. Szerintem nyelvkritikai gesztus az is, hogy Beveczky könyvének tárgymutatója önálló fogalmi tételnek tekinti az „önélégült” szót, és egyenesen háromféle változatát rögzíti: önélégült esztétizmus, önélégült szubjektivitás, önélégült szövegiség. (152.) A „Targymutato” Beveczky saját kategóriáit *nem*, csupán Kulcsár Szabó fogalomkészletét tartalmazza.

¹⁹ Lásd: Horváth Iván: „A hermeneutikai ajánlat”, *Literatura*, 2004/1. 106–122.

idegesítő szokásán, hogy a marxistákat szereti a „bolsevik” jelzővel illetni (108.). (Az persze kérdés, hogy ezek a „marxisták” egyáltalán mennyire és hogyan marxisták, mindenestre, akiket ő annak nevez). Jogos kifogás, hiszen egyrészt a „marxista” és a „bolsevik” szó egész egyszerűen nem ugyanazt jelenti, másrészt ezzel a bolsevikozással a tudományos nyelvhasználatot a hétköznapi és a politikai szféra világtól kényesen távoltartó irodalomtörténész hirtelen-váratlan az irányzatos politikai publicisztika differenciálatlan fogalmazásmódjához csatlakozik. Ugyanakkor az erősen analitikus gondolkodású Bezeczký nyelvkritikájának elsődleges fegyvere nem az analízis vagy a nyelvi hibák boncolgatása, hanem a *láttatás*, a könyvben közszemlére állított Kulcsár Szabó-szöveg. Amennyiben a könyvébe beemelt tekintélyes mennyiségű Kulcsár Szabó-idézetet, valamint Bezeczký saját főszövegét *együtt* szövegmontázsnak tekintjük, akkor a montázs széles körben ismert ideológiakritikai funkcióját is a könyv hatáselemei közé sorolhatjuk: „a montázsnak lehetősége van a végsőig fokozni a szellemi hatást azáltal, hogy a világban egyszerre jelenlévő dolgokat elválasztó távolságot kiiktatva, azokat egymás mellé prése-li”.²⁰ De az idézetek kritikai funkciója túlmutat ezen. Bezeczký idézéstechnikája egyfelől részletesen alátámasztja gyakran nem éppen hízogó megállapításainak jogosságát, másfelől mintegy felsorakoztatja és szcenírozza az általa elemzett – e szempontból csupán *tünetként* vizsgált – nyelvi jelenségeket. Amikor Bezeczký hosszasan idézi Kulcsár Szabó általa bírált szövegeit, akkor kétféle műveletet hajt végre egyidejűleg, láthatóvá tesz, megteremt az ítélet tárgyi-textuális feltételeit, illetve ezzel egyidejűleg *már* ítélkezik.²¹ Maga az idézés mint valamely entitásnak az egyik szövegösszefüggésből való kimetszése és másikba való áthelyezése (úgy is, mint törvény elé idézés, úgy is, mint nyelvi idézet) eleve rendelkezik jogi jelentés-összefüggésekkel is. Karl Kraus idézéstechnikáját vizsgálva Walter Benjamin is utalt arra, hogy az idézés egyszerre hermeneutikai és jogi gyakorlat, melyben a keresett – vagy inkább *felmutatott* – jelentés az ítélet perspektíváján keresztül születik meg. Lásd: „*Nyelv-Tan*-át sem értjük, ha nem a nyelvi perrendtartás adalékaként értelmezzük végre, ha a másik ember szavát az ő szájában corpus delictinek, az övét pedig csupán ítélő szónak véljük.”²²

6.

A továbbiakban néhány egybekezdésnyi észrevétel. Bezeczký könyvének egészét tekintve feltűnő, hogy mennyire változatos interpretációs hagyományokat, stílusokat és eszközöket mozgósít Kulcsár Szabó könyvének értelmezéséhez. Míg többnyire visszafogja humorát, és legfeljebb néhány ironikus, csak ritkán szarkasztikus megjegyzésben adja jelét vitathatatlan szellemességének, addig az interpretációs megközelítések sokféleségében olyan könnyed játékosságot fedezhetünk fel, mely komor tárgyához képest kifejezetten szórakoztatóvá teszi a könyvet. Olykor a posztmodern térhódításának mesei allegóriájaként olvassa a történetet: „a vidékies környezetben, de a legjobb helyi hagyományokon és

²⁰ Erdély Miklós: „Montázsgesztus és effektus”, in: Erdély Miklós: *A filmről*, Balassi – BAE Tartós-hullám – Intermedia, Budapest, 1995. 139–160., 146.

²¹ Ennek tetőpontja (a „Tárgymutató” mellett) a Kulcsár Szabó-féle frazeológiát túlhalmozva idéző, „A felnégyelés” címet viselő fejezet. Lehet, hogy túlértelmezés szavát tenni részemről, de talán mégse véletlen, hogy a fejezet címe egy büntetés-végrehajtási módozat neve.

²² Lásd Benjamin, Walter: „Karl Kraus”, Tandori Dezső (ford.), in: Benjamin: *Angelus Novus. Értekezések, bírálatok, kísérletek*, Radnóti Sándor (válogatta, a jegyzeteket írta), Helikon, Budapest, 1980. 643–686., 663–664. („*Nyelv-Tan*-át sem értjük...”; utalás a „Die Fackel” 572-ik számára, mely a „Zur Sprachlehre” alcímmel jelent meg.)

a kortárs világirodalmon nevelkedett ifjú herceg elfoglalhatja a trónt” (20.). A Kulcsár Szabó-könyv narratív mintáinak vizsgálata során eljátszadzik a különféle műfaji besorolások tűrőképességével; ilyen a „forgatókönyv” (53.), a „nevelődéstörténet” (20.), a „posztmodern önéletrajza”, a „karriertörténet” (22.). Más helyeken (mint láthattuk) a rejtőző beszéd, a „kettős kódolás” ugyancsak allegorikus jelentéslétesítő technikáit vizsgálja, és így bepillantást nyerhettünk Kulcsár Szabó Ernő egyéni világlátásának, ízlésének, valamint irodalmi és politikai vonzalmainak *szövegszerűen* rejtett-rejtőző (egyébként közismert) személyes mélyrétegeibe. Végül, mint ugyancsak látható volt, a nyelvkritika itt szinte szükségszerűen kínálkozó csábításának is enged.

Nagyon fontos észrevétele a könyvnek, hogy „Kulcsár Szabó Ernő törekvései részben arra irányulnak, hogy a magyar irodalomtudományt ismét hozzákapcsolja a német szellemi mozgalmakhoz” (55.). Ez megmutatkozik mind hagyománykezelésében, mind tudományos referenciáiban, mind elfogultságaiban. Ehhez három megjegyzést fűznék. *Tudománytörténeti* szempontból azért is érdekes e törekvés, mert köztudott, hogy a két világháború között egyes magyar irodalomtudósok a francia és az angol orientációt a német befolyással szembeni ellenszegülés jelének, az ellendiskurzus részeként tekintették. Az angolszász tudományos hegemonia alternatíváit keresni-képviselni voltaképp dicséretes dolog lehet, ugyanakkor talán nem tévedünk akkor sem, ha Kulcsár Szabó törekvéseiben a német szellemi dominancia visszaállítását illetően valamiféle tudománypolitikai, sőt politikai restaurációs igény jeleit ismerjük fel. A *hivatkozástechnika* szempontjából érdekes tünete e vonzódásnak az, hogy mind Kulcsár Szabó Ernő, mind követői hajlamosak arra, hogy a nem német nyelvű külföldi szakirodalmat német fordításaikban idézzék-hivatkozzák (lásd Bevezető 55.) – még akkor is, ha a szóban forgó műnek létezik elfogadható magyar fordítása. Végül, a *hagyománykezelés* szempontjából azért érdekes mindez, mert a szocialista korszak irodalomtudósai közül azon keveseket, akiket Kulcsár Szabó egyértelműen elismer, Németh G. Bélát erősen a németes tájékozódás jellemezte, Barta János pedig tudományos képzettségét még a háború előtt, kifejezetten német tudományos hatások jegyében szerezte, és ennek egyes alkotóelemeit a kommunizmus éveiben is megőrizte.

Legvégül: Bán Zoltán András *Litera*-beli recenziójában a Bevezető-könyv érdemének tudja annak kimutatását, hogy az „elmúlt évtizedek leghomogénebb homlokzatával rendelkező irodalomtörténeti műve telve van repedésekkel, bomlasztó ellentmondásokkal”.²³ Felvetődhet a kérdés, hogy akkor mégis mi tartja össze a művet (sőt az életművet) ebben az esetben? Egyfelől a Bevezető által kimutatott tulajdonságok és tényezők: a célélvűség, a szelekciós és redukciós műveletek, valamint az egyszálú és egyenes vonalú történetmondás narratív eszközökkel biztosított koherenciája. Ezt kiegészítem azzal, és ennek felismerését is elősegítette Bevezető Gábor könyve, hogy Kulcsár Szabó műve esetében, ha a rendszerbe integrált szempontok, elméletek, irányzatok empirikus és/vagy logikai alapjai nem is illeszkednek (lásd „repedések”), ezek sokkal szabadabban kezelhető tudományos és ideológiai *konnotációi* igen. Így például a „nyelvi megelőzöttség”, a „modern szubjektum” felszámolódása, a „posztmodern” irodalom szövegközöttiség elve olyan ideológiai többletjelentésekkel ruházható fel, melyek egybeolvadnak, összetartó burkot képeznek az *oeuvre* körül, hiszen a személytelenség, a determináció, az uralhatatlan nyelv ugyancsak számos helyen kifejtett, már rituális ismétléseiken keresztül is nagyfokú koherenciát biztosító gondolatával is szoros egységet képeznek.

²³ Bán Zoltán András: *Jéghideg elemzés*, <http://www.litera.hu>

SZELLŐS TEREPI

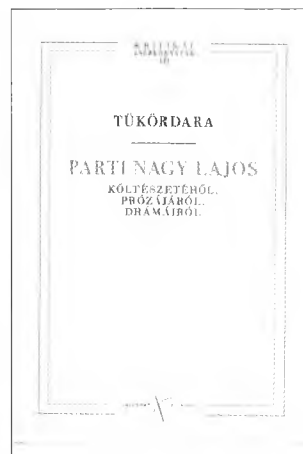
Tükördara. Írások Parti Nagy Lajos költészetéről, prózájáról és drámáiról

Parti Nagy Lajos művészetének jelentősége ma már nem tárgya kritikai vitáknak. Egy-egy művet, életművet üdvözölve sokan, időnként alighanem e sorok írója is lelkes meg-gondolatlansággal használja a „korszakos” jelzőt. Parti Nagy esetében a lelkesedő, ha meggondolja is mondandóját, okkal-joggal köthet ki végül ennél a jelzőnél. Kevés ennyi-re sajátságos, öntörvényű írói nyelvet, alkotói módszertant, poétikai eszközkészletet ismerünk. Amelynek ráadásul a hatása is számottevő, ha nem közvetlen is ez a hatás. (Parti Nagy szépoétikája nem egykönnyen követhető mintákat nyújt.)

Jelen tanulmánykötet huszonkét, a vizsgált művek műneme szerint csoportosított szöveget ölel föl. Az életműnek és recepciójának hangsúlyait, arányait és irányultságát figyelembe véve jogosnak tetszik nemcsak a fejezetek sorrendje, de az az esetleg csak véletlen tény is, hogy a lírai alkotásokkal kilenc, a prózaiakkal nyolc, a színpadi művekkel pedig öt tanulmány foglalkozik. (A három rész terjedelme is nagyjából ennek megfelelően alakul.)

A legkorábbi írás 1990-ből való, a legfrissebb 2008-as. Előbbi évszám azért figyelemre méltó, mivel Parti Nagy Lajos első kötete 1982-ben jelent meg, azaz a nyolcvanas évek Parti Nagy-recepcióját nem képviseli szöveg a kötetben. Ez érthető is: a szerzőt övező kritikai érdeklődést a harmadik verseskötet, az 1990-es *Szóadalovaglás*, majd a kilencvenes évek elején közölt tárcák s az 1995-ben napvilágot látott gyűjteményes versanyag, az *Esti kréta* élénkítette meg s mélyítette el. Az egyes műnemi blokkokon belül az értelmezések megjelenésük sorrendjében (ami többé-kevésbé a tárgyalt művek megjelenésének sorrendje is) foglalnak helyet. Általánosságban elmondható még róluk: erősebb bennük a megerősítő–méltató jelleg (a teljes életmű vonatkozásában mindenképpen), mint a bíráló, kételyeket megfogalmazó eltökéltség (ez csak esetenként s csupán egy-egy mű kapcsán érzékelhető).

Mészáros Sándor tanulmánya (*Fragminták – belülről*) tökéletes nyitánya a *Líra* címet viselő résznek, de az egész kötetnek is: árnyalt portrét rajzol az induló lírikusról, s a kritika által később is nagy kedvvel és teljes joggal használt terminusokat hoz játékba. Margócsy István (*Parti Nagy Lajos: Esti Kréta*) a gyűjteményes verseskötetről értekezve már nemcsak a kortárs irodalmi kontextusra, hanem távolabbi irodalomtörténeti vonatkozásokra is utal. Thomka Beáta laudációba hajló szavai (*Határoeltság, pontosság és arány*) az életmű egészét mutatják be. Domonkai Ágnes stílselemző versolvasása (*A nyelv átértékelődése a posztmodern költői stí-*

Válogatta, szerkesztette Németh Zoltán

Kijárat Kiadó

Budapest, 2008

311 oldal, 2000 Ft

lusban) és Payer Imre poétikai munkája (*A rontott újraírás poétikája Parti Nagy Lajos költészetében*) ugyancsak átfogó értelmezésre törekszik – sikerrel. Borbély Szilárd (*Kádáriában éltem én is!*) a Grafítneszt méltatva játékos komolysággal, komoly játékosággal sorolja elő a Parti Nagy-féle poétika jellegadó elemeit, eszközeit, eljárásait. Keresztési József *Grafítnesz*-méltatását (*Precíz tükördara*) verselemző részek erősítik meg; Ármeán Otilia pedig egyetlen versre, a *Papírdalra* összpontosítva ad példát kortárs irodalmi alkotás szoros olvasására (*Paragrammatika*). Keserű József *Grafítnesz*-dolgozata („*dallam s szöveg precíz tükördarája*”) hatásosan zárja a fejezetet; az írás a nyelvközpontúság, az ironia, a töredékeség fontosságát hangsúlyozva határozza meg a költő helyét (s e hely különlegességét) a hasonló poétikát művelő kortársak között: „...Parti Nagy költészete korántsem tekinthető elszigetelt jelenségnek. A szándékolt félreütések, tévesztések, a felül- és alulstilizálás játéka, a rétegnyelvek és közhelyek alkalmazása, a beszélt nyelv hibáinak kifigurázása egy manapság nagyon markáns poét(ik)ai vonulat ismérvei. Parti Nagy verseit azok ropant precíz megmunkáltsága teszi e tendencia kimagasló darabjaivá.” (117–118.)

Az *Epika* szövegeiből jelentős tárca- és novellaíró képe bontakozik ki – akinek regényei ha izgalmat tartogatnak is, a kritikai befogadást némiképp már megosztják. A hullámlázó Balaton (Szilágyi Márton: *Metamorphoses prosae*, Fodor Péter: *Lebont, építkeznek*), a Sárbogárdi Jolán: *A test angyala* (Széni Katalin: *Egy fikcionált női szerző*, Simon Attila: *Jolán szerint a világ*) és a *Hőszám tere* (Balassa Péter: *Feszített vértükör*, Dérczy Péter: *Formalom és tartorma*) nyelvi világával két-két tanulmány foglalkozik; ezen közelítések alapján a recepciót legkevésbé a Sárbogárdi-kötet győzte meg esztétikai erejének tartósságáról. Ezt a részt két összegző-összefoglaló munka tetőzi be (Bedecs László: *A közhely színéváltozása*, Bombitz Attila: *Parti zóna*), mindkettő a Parti Nagy-próza, illetve az egyes prózakiteketek legfontosabb sajátosságaira reflektál.

A *Dráma* első írása (Kovács Eszter: *Átiratok saját témákra*) a színpadi művek helyét és jelentőségét jelöli ki az életmű összefüggésében. Ezt avatott drámaelemzés (Darabos Enikő-Kiss Attila Atilla: *Szubjektumsíkok és inverziók a Mauzóleumban*) és komparatív vizsgálat követi (Tompai Andrea *Hol karnebál van, ott karnebál van* című írása Parti Nagy Caragiale-fordítását a román író művének más magyarításaival veti össze). Sajátos színfolt a ciklusban egy tisztán nyelvészeti dolgozat (Minya Károly: *A ritkább szóalkotási módok stilisztikai funkciója Parti Nagy Lajos Tisztújítás című drámájában*), s kedélyes zárlat a drámai alakok nyelvhasználatát jellemükre olvasó esszé (Zsigmond Andrea: *Mert Tartuffe az egy... tartúff*).

A kötet kétségtelen erénye (s ez az utóbbi szűk két évtized kritikai irodalmának is vonzó tulajdonságaként válik itt nyilvánvalóvá) az értelmezői nyelvek, észjárások, nézőpontok és módszertanok széttartó sokfélesége. Hogy posztmodern-e (illetve miféle értelemben az), hogy ironia-központú-e, hogy a rontás vagy az artisztikum poétikai jegyében áll-e Parti Nagy művészete: erre vonatkozóan a kötetben több, egymással nem is feltétlenül egybehangzó értelmezés, értékelés fogalmazódik meg. De az eltérő interpretációs álláspontokat szinte minden esetben meggyőzően igazolja a saját értelmezői logika következetessége. A saját ízlés magas szintű diszkurzív képviselője. Talán csak egyetlen esetben támad készletünk ellenkezni és elköteleződni. Borbély Szilárd írja: „Sajátos, kevésbé meghallani akart kettőssége a Parti Nagy-versnek, hogy bravúros posztmodern poétikája, amely a nyolcvanas évek végének szellemi világában otthonos, szociálisan érzékeny. Emlékszik ennek a korszaknak egyik fontos, mára megfakult értelmiségi kontextusára: a szolidaritásra.” (77.) Bedecs László tanulmánya az epikai művekről szólva ennek ellenkezőjét állítja. Eszerint Parti Nagy prózáiban „lesajnáló attitűd” (213.) érvényesül, a szerző fölényben van szereplőivel szemben, és szolidaritás nemhogy nem jelenik meg a magatartásában, de – Zsadányi Edit nyomán fogalmazódik meg a tétel – vállalhatatlan eszmény rögzül benne: „Az ironia ugyan valamelyest fordít a képleten, de

a kedvezményezettek ugyanazok maradnak: a fehér európai férfiak.” (214–215.) E mondat a recenzius szerint súlyosan félreérti, félreolvassa az író műveinek alapállását. Az olyan írásokban, mint például a *Fröcskös* című tárca, a szociális érzékenység, a szolidaritás, a részvétel alkotó közreműködését jelen sorok írója mind ez idáig úgy nyugtázta, hogy nem sejtette: ez a tapasztalat nem hozzáférhető minden olvasat, minden olvasó számára. Nem sűrűn fordul elő, hogy hermeneutikai tévedés inszINUÁCIÓSZÁMBA MENJEN. Bedecsnél ez történik. (Sajnos. Hiszen a tanulmány egyébként pontos – lenne, a szerző pedig – egyébként – kitűnő irodalmár.)

A kötet egyig legfontosabb tanulsága, hogy Parti Nagy mindhárom műnemben képes volt (s képes folyamatosan) jelentőset alkotni; ráadásul a különböző irodalmi beszédformák nála hol egymásból következnek, hol egymásra mutatnak: az életművet rendkívüli nyelvi–szellemi egység tartja össze. Nem véletlen, hogy – ha vázlatosan is, de a teljes pályát értelmezni kívánóan – a tanulmányok közül több is kitér, kitekint a tárgyalt műnem túl szövegekre. (Dérczy Péter például ezzel a revelatív észrevétellel indítja a *Hősömtére* – történeti horizontot is nyitó – elemzését: „Parti Nagy kilencvenes évekbeli epikája, de még drámaírói munkásságának egy része is sajátos módon az évtized elején kezdett, és három éven át folytatott *tárcaírói* tevékenységéből nőtt ki, abból teljesedett ki fokról fokra.” [172.]

A művesen torz vendégszövegezés, a részvétellen áldilettáns beszédmód, a töredék műfajának s az ironia alakzatának regiszterkeverő újraértelmezése, a – sokak által kiemelten méltatott – nyelvteremtő szándék és *képesség* különleges életművet eredményezett. Olyat, amely egyedi módon s egyedi minőségben vet számot a hagyományokban való benneállás lehetséges poétikai következményeivel (éppen mert a hagyományokban való benneállás megváltozott körülményeivel is képes számot vetni). Thomka Beátánál olvassuk, s egyetértőleg idézzük: „A lehetőség, hogy egyes kritikus olvasói par excellence szövegirodalomként éljék át, mások nyelvi referenciáinak szociologikumát becsüljék, vagy éppen arra a ritkán jelentkező egyensúlyra, arányra és többrétűségekre figyelmeztessenek, mely biztos kézzel konstituál egy lehetséges harmadikféle világot, e művészet formátumából következik. A szövegek, mint a misztikus erdei szárítókamra ajtaja, úgy nyílnak meg, ki és fel, hogy egészen egyszerűen, sokan és sokféleképpen járhatunk rajtuk ki-be. Kapcsolatnak és olvasásnak, keresésnek és megértésnek, kombinációnak és játéknak ritkán adódik ilyen tág, szellős és szellemes terepe.” (40.)

A *Tükördara* minden tekintetben méltó a Kijarat Kiadó tanulmánykötet-sorozatának eddigi színvonalához. A könyv válogatójaként és szerkesztőjeként Németh Zoltán – két évvel a Kalligramnál megjelentetett Parti Nagy-monográfiája után (egyébiránt tanulságos lett volna, akár függelékszerűen, az arról írott recenziók közül is egyet-kettőt a kötetbe illeszteni) – újabb jelentős lépéssel járult hozzá az író életművének alaposabb értelmezhetőségéhez – s nem kevésbé a kortárs irodalmunkban zajló folyamatok pontosabb megértéséhez.

TOO OLD TO ROCK AND ROLL, BUT...

Hasítás. Magyar rocknovellák

Vajon milyen lehet egy jó rocknovella? Ezen gondolkodtam, amikor először kezembe vettem a *Hasítás* című könyvet, mely huszonhat mai magyar szerző rockról szóló írását tartalmazza, és még mindig ez járt a fejemben, amikor már elolvastam a kötetet. Persze a kérdés bizonyos szempontból talán értelmetlen lehet, hiszen noha a pop és a rockzene témája jó ideje meg-megjelenik az irodalomban (gondoljunk például Don DeLillo, Bret Easton Ellis vagy Nick Hornby regényeire), maga a rocknovella vagy a rockregény nem létező műfaj – bár ha létezhet, mondjuk, gasztroregény, akkor mint tematikus alműfaj, a rocknovella sem feltétlenül „fából vaskarika”. Emellett szerintem nagyjából mindenki, akit kicsit is érdekel egy ilyen válogatás, óhatatlanul valamilyen előfeltevéssel olvassa a szövegeket, van valami ki nem mondott koncepciója arról, hogy milyennek is kell vagy kellene lennie egy igazi rocknovellának. Bizonyára mindannyiunknak azonnal eszébe jut pár közhelyes fogalom – például „dögös”, „zúzsós”, „kemény”, „szabad” stb. – nagyjából azon diskurzus mentén, ahogy a stílus annak idején önmaga ideológiáját megalkotta, s amit a zeneipar immár lassan ötven éve folyamatosan újrafogalmaz. Rosszabb esetben idézgethetünk veretes, „klasszikus”, ám azért valljuk be, elég semmitmondó dalszövegeket, „ars poétikákat”, mint: „The music is the best” (Frank Zappa), „A rock and roll egy állat” (Kontroll Csoport), „Szétfeszít belül a rock’n’roll rugója” (Tankcsapda), netán, rosszabb esetben „Rocktóberben születtem én” (P. Mobil). Lehet ironizálni a dolgon, de kétségtelen, hogy a rock mint zene, illetve mint kulturális jelenségcsoporthoz sokak, sokunk számára meghatározó volt, és most is az. „A rock örök és elpusztíthatatlan” mondhatnám, ha nem pár sorral előbb elcélldtem volna a zenei műfajjal kapcsolatos elkoptatott frázisokon (egyébként maga a könyv is említ egy ilyet: a belső borítón nagy betűkkel szedve olvashatjuk Pataki/(y) Attila „klasszikus sorait”: „Mi vagyunk a rock, mi vagyunk az élet!”).

Talán célszerűbbnek ígérkezik úgy feltenni a kérdést – főleg ha éppen kritikát írunk, nem pedig egy alapvetően nem létező műfajról szóló szöveget –, hogy milyenek a *Hasítás* című kötet rocknovellái, vagy még inkább: milyen képet kaphatunk huszonhat jó nevű kortárs magyar szerző írásain át arról a jelenségről, mely eszerint erősen hatott rájuk, s amely számomra is meghatározó élmény. A kötet megjelenésekor meglehetősen lelkesedéssel vetettem bele magam az olvasásába. A könyv laza szerkezetű és tematikájú, s a korábban különböző folyóiratokban napvilágot látott novellák mellett esszéisztikusabb szövegek is előfordulnak benne (például Bárdos Deák Ágnes írása), sőt olvashatunk olyan munkát is, amely inkább a rockzenei tanulmány műfajához közelít (Esze Dóra: „Ha nem ég a villany, kevésbé veszélyes” című, a Nirvána együttes életművét vizsgáló

Válogatta Békés Pál és Tóth Krisztina
 Magvető Könyvkiadó
 Budapest, 2008
 304 oldal, 2690 Ft

elemzése). Egységbe rendezésük, „rocknovellák” alcímen való megjelentetésük mégis arról árulkodik, hogy a kötet szövegeit válogató két jeles író (Békés Pál és Tóth Krisztina) az egész antológiával valamilyen egységes kompozíciót akart alkotni – nem csak külön számokat, hanem koncept-albumot. Tehát: milyen a *Hasítás* szerint a rock?

Ha gonosz akarnék lenni, a kötetet végigolvasva először azt a választ adnám a fenti kérdésre: leginkább unalmas. A kötet írásai meglehetősen vegyesek, egy-két nagyon jó és néhány egész jó szöveg mellett túlnyomó többségében „átlagos”, „semmilyen” írásokat tartalmaz – a témából adódó metaforikát továbbszöve: nem annyira a „hasítás” érzését keltette, inkább amolyan kellemes, de semmi különös „háttérzene” volt. De ahogy a legtöbb album sem első hallásra a legjobb, érdemes kicsit alaposabban megvizsgálni, hogy milyen a kötet és az egyes szövegek rock-képe.

Ha nem annyira a novellákról külön-külön, inkább a teljes kötetről akarunk fogalmat alkotni, mindenképpen a nosztalgikusságot tekinteném a leglényegesebb vonásának. Ez az írók életkorából is adódhat, hiszen a kötet legtöbb szerzője már túl van a harmincon, esetleg a negyvenen (sőt vannak, akik – mint Garaczi László vagy Vámos Miklós – már az ötvenen is). Egyébként nem feltétlenül az idősebb írók művei a legnosztalgikusabbak (bár például Vámosé igencsak az), de a könyv egészére a múltidézés, a hajdani „nagy zenék” és a fiatalság iránti tudatos-öntudatlan nosztalgia jellemző. Mindezt az amúgy igencsak szép és ötletes címlap is erősíti: a védőborító egy lemezborítót imitál, s benne maga a könyv pedig egy zenei album külsejét veszi fel – persze szigorúan bakelitlemézét, jelezve, hogy a rock „aranykorához”, „lényegéhez” a hajdani bakelitkorszak is szervesen hozzákapcsolódott. Emellett a védőborítón különböző előadó- és együttesneveket olvashatunk, többségében szintén nem éppen maiakat, inkább ehhez a „hőskorhoz” tartozókat – bár e fogalom maga is némi nosztalgikusságról árulkodik. (Itt jegyezném meg, hogy a címlapon Jimi Hendrix nevét rosszul írták. Vélhetően a kötet célközönségének jelentős része észrevette ezt, és felhördült miatta – ha már a borító vállaltan a rock-kultuszra épít, a kultikus figurák nevét nem árt pontosan tudni.)

A novellák jelentős hányadánál is ugyanez a múltba révedő tónus figyelhető meg. A rockzene legtöbbször valamilyen elmúlt (valós vagy fiktív – ez szempontunkból tulajdonképpen lényegtelen), fiatalkori élményre emlékeztet, vagy abból indul ki. Olvashatunk például novellát az 1960-as évek szocialista edzőtáboráról és az ottani Beatles-élményről, ahol az angol együttes zenéje némi szabadsággal, szerelemmel és lázadással ajándékozta meg a fiatalokat (Vámos Miklós: *Zümm*). Több olyan elbeszélés is akad, ahol egy adott zenekar vagy szám afféle Madeleine-sütiként funkcionál: vagyis feleleveníti a hajdani ifjúságot, közös kalandokat, szerelmeket (például Békés Pál: *A Hold túlsó oldalán* című szövegében, ahol egy Roger Waters-koncert a fiatalkori Pink Floyd-élményt, és az ahhoz kapcsolódó barátságokat és veszteségeket hozza elő, vagy Szűts Miklós írása, a *Crying in the Csepel*, melyben néhány internetről letöltött szám idézi meg az ifjúságot). Sokszor pedig a kortárs irodalomban manapság oly divatos „gyermek- és iskoláskor-szövegek” jönnek újra elő: olvashatunk általános-, közép- és bentlakásos iskolai történeteket (Garaczi László: *Hasítás*, Kapecz Zsuzsa: *A sápadtnál is fehérebb árnyalat*, Méhes Károly: *Hogyan lettem ricsés csávó*), a 70-es években játszódó „csavargónovellát” (Kiss Ottó: *Mobil*), pillanatkép-montázst ugyanebből a korszakból (Ménész Attila: *Lassan átpörög*), a metál történetét az elbeszélő fiatalkori szocializációja felől bemutató szöveget (Kiss László: *Bédeker*), sőt ismét előlépnek legendás, szimbolikus apafigurák (Podmaniczky Szilárd: *Képzelt riport*). A „Kádár-korban a rock jelentette a szabadságot”, illetve az „ez a szám felidézi bennem azt a régi estét, amikor...” típusú szövegek kissé talán közhelyesen hatnak, némiképp a korábbi rock-kliséket idézik fel. Az embernek olyan benyomása támad, mintha folyamatosan a *Filmmúzeum* csatornáját nézné: szeretjük, ezeken nőttünk fel, lehet rajta nosztalgizálni, ironizálni is, de valahogy mégis túl sokat kapunk mostanában a nosztalgia-

ából, rosszabb esetben a retróból, de még az ironikus, a nosztalgikusságot idézőjelbe tévő és elbizonytalanító magatartásból is ahhoz, hogy némi csömört okozzon.

Ezen túl a kötet szövege meglehetősen direkt módon kultikus: leginkább talán a két korábban említett esszé, Esze Dóra és Bárdos Deák Ágnes írásai. Ezek lényegében a rock-mítoszt erősítik, írják tovább: azzal a különbséggel, hogy míg Esze ezt kívülről teszi, saját Nirvana-élményét próbálja elemző formában megírni, és rock-, illetve kultúrtörténeti kontextusba helyezni, addig Bárdos Deák *A rock 'n' roll Jeanne d'Arcja* című műve inkább belülről építgeti a kultuszt. A *Kontroll Csoport* (valamint több más, legendás zenekar) egykori énekesnője némiképp mítikus hangnemben írja meg „nagy korszakukat”, hogy milyen volt abban az időben élni, és zenét csinálni. Mint megtudjuk, az énekesnőt (vagy legyünk finomabbak: a szöveg elbeszélőjét) már gyermekkorától fogva az orwelli világ hétköznapijainak kontrolláltságából való kiszabadulás motiválta, harminc év alatt annyi minden történt vele és zenésztársaival, barátaival, mint másokkal (nyilván velünk) évszázadok alatt sem, s itt olvastam az utóbbi idők legmeglepőbb és leghatásvadászbab-felszínesebb szöösszetételét, mely így hangzik: „posztkamaszkori fájdalomcunami” (35.). Énekesnőként Bárdos Deák az egyik legjelentősebb alakja volt az underground zenei kultúrának, de ez a szöveg nem sikerült igazán, és számomra kissé szimptomatikus módon leginkább arról árulkodik, hogy egy hajdani korszak legendás szereplői miként igyekeznek saját legendájukat a 80-as évek elejének alternatív kultuszát ápolgatni, fenntartani, esetleg továbbszólni.

Néhány elbeszélés (Háy János: *Jubileumi koncert* és Hazai Attila: *Rokkant rokkerek, idült idolk Hortobágyon* című szövegei) éppen a nosztalgikusságon ironizál, az egykori „nagy öregeken”, a kivénhedt rocklegendákon, akik Háynovellájában önmagukat újra és újra nevetségessé téve tartják sokadik búcsúkoncertjüket, vagy Hazai pastiche-sában a nagy magyar pusztán járják haláltáncukat. Ezekben a szövegekben mintha a fentebb citált írások gyermekkorélménye, múltidéző hangulata tűnne fel görbe tükörben, ám valahogy itt is keserű felhanggal szól az egész: mindkét novella valamiféle halálélménnyel ér véget – Háynál két idős rajongó szomorú haldoklásával, Hazainál pedig az egész történet és helyszín egy apokaliptisz-paródia blödlivé válik.

Szóval milyen a *Hasítás* című kötet alapján a rock? Kultikus, nosztalgikus, olykor nyavalygó és múltba révedő, fiatalkort idézve mesélgetős. Esetenként őszintén szomorú és melankolius, mint például Tóth Krisztina *Doors* című novellájában, ahol két nemzedék képviselője boldogtalan szerelmi kapcsolatához az együttes zenéje, szövegei (és persze a Morrison-legenda egykor és ma) adják a háttérrel. A kötet néhány írásában olykor-olykor élet is van, némelyikben szerencsére feltűnik az, ami miatt az emberek (legalábbis sokan) rockzenét hallgatnak, vagy aminek reményében jómagam e kötetet olvasni kezdtem. Például a könnyedség, az, hogy nem veszi mindig komolyan önmagát, a játékosság és a humor, a tét nélküliség (tudom, most én is a rock-közhelyek gyártásába és idézésébe futottam bele – de hát valljuk be: a rock alapvetően közhelyes, ezért is szeretjük). Grecsó Krisztián és Dragomán György írásai ilyenek talán, míg az előbbi (*The Toors*) egy amatőr zenekar vicces történetét beszéli el, az utóbbi (*Hevimetál*) meglehetősen abszurd történet egy Judas Priest-rajongóról, aki kedvenc együttesének koncertjére igyekezve Katowicén különös kalandokba csöppen. Főként Dragomán szövege élvezetes: bár picit talán túlírt, túlságosan harsányan imitál egy „metálos” szociolektust, de ez sem baj, az autentikus „dzsudaszos” narrátor szövege „nagyot üt”, „van benne feeling” – hogy ismét a rock-közhelyek sorát gyarapítsam a kritikámban.

Kár, hogy kevés ilyen novella van a kötetben. A *Hasítást* végigolvasva némi hiányérzetem támadt, világos, hogy sokaknak, sokunknak életre szóló élmény a rock („jegyezd meg jól, míg a föld kerek” stb. stb.), ám az antológia alapvetően csalódást keltett, lehet, bennem van a hiba, de legtöbbször képtelen voltam a nosztalgizáción, a „hát ezen nőtünk mi fel” hangoztatásán túl sokkal többet átérezni. Ha már a gasztroregény-példát hoztam az elején: régen rossz, ha egy gasztroszöveget olvasva nem leszek éhes. A *Hasítást* lapozgatva nem éreztem égető vágyat, hogy zenét hallgassak. S ha mégis, akkor sem Procul Harumot vagy Európa Kiadót. Talán inkább White Stripes-ot...